

ISBN 978-83-68188-36-3

Baikulova N.A.

SHAHAR MUHITINING ESTETIKASI

Darslik

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT ARXITEKTURA-QURILISH UNIVERSITETI

Baikulova Nasiba Abdunabiyevna

SHAHAR MUHITINING ESTETIKASI

Darslik

60210400-Dizayn (landshaft dizayni) ta’lim yo’nalishi talabalari uchun

Warsaw - 2026

UO•K: 712-1.03.032.1.034(4).035(4)

Darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2026 yil "03" Fevral " 6538-sonli buyrug'iga asosan nashrga tavsiya etilgan.

Ilmiy muharrir:

Aymatov A.A. – Arxitektura fanlari bo'yicha falsafa dok. (PhD), dotsent.

Taqrizchilar:

Babakandov O.N. – Arxitektura fanlari bo'yicha falsafa dok.(PhD), dotsent.

Mustaev B.B. – Arxitektura fanlari bo'yicha falsafa dok.(PhD), dotsent.

Baikulova N.A. Shahar muhitining estetikasi. Darslik. – Warsaw: iScience Sp. z.o.o. – 2026. – 210 p.

“Shahar muhitining estetikasi” fanining maqsadi talabalarga shahar makonining estetik shakllanish qonuniyatlarini, me'moriy-makoniylar kompozitsiya tamoyillari hamda shahar muhitida vizual uyg'unlikni ta'minlash usullarini o'rgatishdan iboratdir. Fan shahar muhitining badiiy qiyofasi, uning ijtimoiy, madaniy va psixologik ta'sirini chuqur anglashga yo'naltirilgan.

Ushbu fan: shahar muhitining estetik tushunchalari, uning shakllanish omillari va jamiyat hayotidagi ahamiyati bilan tanishtiradi; tarixiy va zamonaviy shahar makonlarida estetik yondashuvlarning rivojlanishini tahlil qiladi; me'moriy shakl, rang, masshtab, landshaft va dizayn elementlarining o'zaro uyg'unligini baholash ko'nikmalarini shakllantiradi; jamoat makonlarining estetik sifatini oshirishga qaratilgan me'moriy-badiiy yechimlarni anglashga o'rgatadi.

Fanning asosiy vazifasi bo'lajak mutaxassislarda shahar muhitiga nisbatan estetik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, badiiy didni shakllantirish hamda shahar makonini yaxlit va jozibador muhit sifatida idrok etish qobiliyatini mustahkamlashdan iboratdir.

Цель дисциплины «Эстетика городской среды» заключается в обучении студентов закономерностям эстетического формирования городского пространства, принципам архитектурно-пространственной композиции и методам обеспечения визуальной гармонии в городской среде. Дисциплина направлена на понимание художественного облика города и его социального, культурного и психологического воздействия на человека.

Данная дисциплина: знакомит с основными эстетическими понятиями городской среды, факторами её формирования и значением в жизни общества; анализирует развитие эстетических подходов в исторической и современной городской застройке; формирует навыки оценки взаимосвязи архитектурной формы, цвета, масштаба, ландшафта и элементов дизайна; обучает пониманию архитектурно-художественных решений, направленных на повышение эстетического качества общественных пространств.

Основная задача дисциплины заключается в развитии эстетического и критического мышления будущих специалистов, формировании художественного вкуса и способности воспринимать городскую среду как целостное и выразительное пространство.

The aim of the discipline “Aesthetics of the Urban Environment” is to teach students the principles of aesthetic formation of urban space, the fundamentals of architectural and spatial composition, and methods of achieving visual harmony in the urban environment. The discipline focuses on understanding the artistic image of the city and its social, cultural, and psychological impact on people.

This discipline: introduces the basic aesthetic concepts of the urban environment, the factors of its formation, and its role in society; analyzes the development of aesthetic approaches in historical and contemporary urban spaces; develops skills for evaluating the interaction of architectural form, color, scale, landscape, and design elements; trains students to understand architectural and artistic solutions aimed at improving the aesthetic quality of public spaces.

The main task of the discipline is to broaden the aesthetic and critical thinking of future specialists, to develop artistic taste, and to foster the ability to perceive the urban environment as an integrated and expressive spatial system.

ISBN 978-83-68188-36-3

© N.A. Baikulova, 2026
© iScience Sp. z o. o.

MUNDARIJA

KIRISH	5
I BOB. FANNING ASOSIY MAQSAD VA VAZIFALARI	6
1.1. Fanning predmeti va ob’ekti	6
1.2. Landshaft arxitekturasi amaliy ahamiyati	9
1.3. Fanning vazifalari va boshqa fanlar bilan aloqasi	11
II BOB. SHAHAR MAKONI VA UNING TARIXI	17
2.1. Shahar makoni tarixi	17
2.2. Estetikaning nazariy asoslari	24
2.3. Estetikaning shaharsozlikdagi ahamiyati	26
III BOB. SHAHAR MAKONINI OBODONLASHTIRISH JARAYONLARI	31
3.1. Tarixiy obodonlashtirish jarayonlari	31
3.2. Zamonaviy yondashuvlar	34
IV BOB. SHAHAR MUHITI VA UNING KOMPONENTLARI	38
4.1. Shahar muhitini tasniflash	38
4.2. Shahar muhiti komponentlari	40
V BOB. SHAHR KOMPONENTLARI VA ESTETIK QADRIYATLAR	43
5.1. Ko‘cha fazosi, binolar, jamoat joylari	43
5.2. Estetik qadriyatlarining shakllanishi	46
5.3. Shahar makonida vizual kompozitsiya va estetik uyg‘unlik	47
5.4. Landshaft elementlarining shahar estetik qiyofasini shakllantirish	58
5.5. Shahar komponentlarida estetik va funksional muvozanat	68
VI BOB. SHAHAR MAKONINING IKKI VA UCH O‘LCHAMLI KO‘RINISHI	73
6.1. Suratlar va shahar vizual obrazlari	73
6.2. Haykallar va me‘moriy shakllar	74
6.3. Landshaft san’ati va fazoviy estetika	75
VII BOB. SHAHAR MUHITINI TADQIQOT VA LOYIHALASH OBYEKT	79
7.1. Tadqiqot usullari	80
7.2. Loyiha jarayonining bosqichlari	82
VIII BOB. SHAHAR MUHITINI LOYIHALASHNING KOMPOZITSION ASOSLARI	85
8.1. Kompozitsiyaning asosiy tamoyillari	85
8.2. Shahar strukturasi vizual yaxlitligi	87
IX BOB. SIFAT VA TASVIR: RANG, FAKTURA, SHAKL VA ESTETIKA	94
9.1. Shahar estetikasida rang va yorug‘lik	94
9.2. Shakl va fakturalarning estetik talqini	100

X BOB. MATERIAL, TEXNOLOGIYA, FALSAFA VA ESTETIKA	108
10.1. Qurilish materiallari va estetik ko‘rinish.....	108
10.2. Texnologiyalar va zamonaviy estetika.....	110
10.3. Shahar falsafasi va estetik qarashlar.....	113
XI BOB. TOPIAR, SUV ELEMENTLARI VA ESTETIKA	117
11.1. Topiar san’ati.....	117
11.2. Favvoralar, suv havzalari va ularning estetik roli.....	119
XII BOB. SHAHAR YORITISH TIZIMLARI VA REKLAMA ESTETIKASI	126
12.1. Tashqi yoritish tizimlari.....	126
12.2. Reklama, navigatsiya va vizual kommunikatsiya.....	130
XIII BOB. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SHAHAR DIZAYNI ESTETIKASI	137
13.1. Raqamli dizayn va shahar muhiti.....	137
13.2. Mediafasadlar va interaktiv texnologiyalar.....	139
XIV BOB. SHAHAR ESTETIK SUBYEKT VA OBYEKTINING O‘ZARO MUNOSABATI	148
14.1. Estetik idrok va inson omili.....	148
14.2. Shahar muhitini baholash mezonlari.....	157
UMUMIY XULOSA	162
GLOSSARIY	169
TEST SAVOLLARI	177
ADABIYOTLAR	206

KIRISH

XXI asr shaharsozlik va urbanizatsiya jarayonlarining jadal rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Global aholi sonining keskin o'sishi, iqtisodiy markazlarning yirik shahar aglomeratsiyalariga to'planishi, ekologik va ijtimoiy muammolarning chuqurlashuvi shahar makoni haqida ilmiy tahlilni yanada dolzarb qilib qo'ydi. Bugungi kunda shaharlar insoniyat faoliyati va madaniyatining asosiy maydoniga aylangan bo'lib, uning estetik ko'rinishi, fazoviy tartibi, ekologik sifatleri, jamoat makonlarining tashkil etilishi, ko'cha-dizayn madaniyati, landshaft shakllari, texnologiyalardan foydalanish darajasi keng ko'lamda o'rganilmoqda. Shahar muhiti nafaqat iqtisodiy yoki demografik hodisa, balki ijtimoiy-psixologik, madaniy va estetik jarayonlarning murakkab tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Shahar muhitining estetikasi fani shaharni estetik, vizual hamda ruhiy idrok nuqtai nazaridan o'rganadigan mustaqil ilmiy yo'nalish bo'lib, u shahar makonining go'zallik darajasini baholash, uning tarkibiy qismlarini uyg'unlashtirish va shahar hayotini sifat jihatidan yuksaltirish imkonini beradi. Bu fan arxitektura, dizayn, landshaft, ekologiya, sotsiologiya, psixologiya, tarix, falsafa, kommunikatsiya va zamonaviy texnologiyalar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning kesishgan nuqtalarida murakkab, ko'p qatlamli ilmiy muhitni shakllantiradi.

Shahar estetikasi insonning fazoviy idrokini shakllantiradi, uni shahar bilan hissiy aloqaga kirgizadi va ko'plab ijtimoiy jarayonlarning samaradorligini oshiradi. Masalan, shahar markazidagi maydonlar, ko'chalar, fasadlar, reklama elementlari, yoritish tizimlari, yashil hududlar estetik darajasi nafaqat vizual qulaylikni, balki aholi kayfiyati, psixologik holati, dam olish sifati, madaniy faoliyat darajasi, hatto iqtisodiy samaradorlikka ham ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bugungi shaharsozlik jarayonlarida estetik yondashuv fundamental tamoyil sifatida qaralmoqda.

Yurtimiz shaharlarida olib borilayotgan keng ko'lamli obodonlashtirish ishlari, yangi jamoat makonlari, xiyobonlar, piyodalar hududlari, zamonaviy landshaft loyihalari, arxitektura ansambllari shahar estetikasi fanining amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda. Ushbu fan shaharlarning rivojlanish strategiyasida estetik me'yorlarni mustahkamlash, vizual madaniyatni yuksaltirish, milliy identitetni mustahkamlashda muhim o'rin tutadi.

Quyidagi boblarda shahar muhitining estetikasi fanining maqsad va vazifalari, uning predmeti va obykti, landshaft arxitekturasi amaliy ahamiyati, shuningdek fanlararo bog'liqligi keng yoritiladi.

I BOB. FANNING ASOSIY MAQSAD VA VAZIFALARI

Dars rejasi:

1.1. Fanning predmeti va ob'ekti.

1.2. Landshaft arxitekturasining amaliy ahamiyati.

1.3. Fanning vazifalari va boshqa fanlar bilan aloqasi.

Zamonaviy shaharlar insoniyat sivilizatsiyasining eng murakkab, ko'p qatlamli va doimiy rivojlanib borayotgan tizimlaridan biri hisoblanadi. Shahar muhiti faqatgina turar joylar, ishlab chiqarish zonalari yoki transport tarmoqlaridan iborat emas, balki insonning kundalik hayoti, ijtimoiy munosabatlari, madaniy qadriyatlari va estetik didi shakllanadigan murakkab fazoviy muhitdir. Shu sababli shaharni o'rganishda faqat texnik, muhandislik yoki iqtisodiy yondashuvlar yetarli bo'lmaydi. Bugungi kunda shahar muhitining estetik jihatlari, ya'ni uning vizual qiyofasi, obrazligi, fazoviy uyg'unligi va inson ruhiyatiga ta'siri muhim ilmiy tadqiqot obyektiga aylanmoqda.

“Shahar muhitining estetikasi” fani ana shu ehtiyojdan kelib chiqqan holda shakllangan bo'lib, shahar makonini estetik idrok, go'zallik mezonlari va vizual-kompozitsion tamoyillar asosida o'rganadi. Ushbu fan shaharni inson uchun qulay, jozibador va ma'naviy boy muhit sifatida shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqadi. Shahar estetikasi fani orqali shaharsozlik va arxitektura jarayonlarida inson omili markazga qo'yiladi.

Fanning mohiyati, predmeti va ob'ekti, landshaft arxitekturasining shahar muhitidagi amaliy ahamiyati, shuningdek, fanning vazifalari va boshqa fanlar bilan uzviy aloqalari batafsil yoritiladi. Ushbu bob darslikning metodologik poydevori bo'lib, keyingi boblarda bayon etiladigan barcha estetik, kompozitsion va dizayn masalalarining nazariy asosini tashkil etadi.

1.1. Fanning predmeti va ob'ekti.

Fanning predmeti va ob'ekti. Shahar muhitini estetik tadqiq etish zarurati. Shahar muhiti inson tomonidan doimiy idrok etiladigan va foydalaniladigan fazo bo'lib, uning estetik sifati insonning ruhiy holati, ijtimoiy xulq-atvori va madaniy o'zligini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, estetik jihatdan tartibli, uyg'un va yashil hududlarga boy shaharlar aholining psixologik farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, stress darajasini pasaytiradi va ijtimoiy faollikni oshiradi. Aksincha, vizual betartiblik, ranglar va shakllarning nomuvofiqligi, yashil hududlarning yetishmasligi inson ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, shahar muhitining estetikasi fani shaharni faqat iqtisodiy va funksional tizim sifatida emas, balki estetik hodisa sifatida o'rganadi. Bu fan shahar makonida go'zallik qanday shakllanishini, u qanday qabul qilinishini va inson bilan qanday o'zaro munosabatda bo'lishini tahlil qiladi.

Fanning predmeti. "Shahar muhitining estetikasi" fanining predmeti shahar makonida estetik qadriyatlarining shakllanishi, rivojlanishi va namoyon bo'lish qonuniyatlaridir. Fan shahar muhitining estetik mohiyatini tashkil etuvchi omillarni tizimli ravishda o'rganadi. Bu omillar quyidagilardan iborat:

- shahar fazosining vizual tuzilishi;
- me'moriy va landshaft elementlarning o'zaro uyg'unligi;
- rang, shakl, faktura va yorug'likning estetik talqini;
- shahar obrazining shakllanishi;
- insonning shahar muhitini estetik idrok etish jarayoni.

Fanning predmeti shahar makonida go'zallikni yaratish emas, balki uning qanday shakllanishini, qanday qonuniyatlarga asoslanishini va qanday baholanishini o'rganishdan iboratdir. Shu sababli shahar estetikasi nafaqat dizayn natijasini, balki dizayn jarayonini ham tahlil qiladi.

Fanning ob'ekti. Fanning ob'ekti sifatida shahar muhiti va uning barcha tarkibiy qismlari qaraladi. Shahar muhiti keng tushuncha bo'lib, u quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi:

- turar-joy hududlari;
- jamoat binolari va inshootlari;
- ko'chalar, maydonlar va piyodalar zonalari;
- bog'lar, xiyobonlar va yashil hududlar;
- suv elementlari (favvoralar, kanallar, suv havzalari);
- transport infratuzilmasi;
- tashqi yoritish va reklama tizimlari.

Ushbu elementlarning har biri alohida estetik qiymatga ega bo'lsa-da, ular birgalikda shahar muhitining umumiy estetik qiyofasini shakllantiradi. Fan ushbu obyektlarni alohida-alohida emas, balki o'zaro bog'liq tizim sifatida o'rganadi.

Shahar makoni estetik tizim sifatida. Shahar makoni murakkab fazoviy tizim bo'lib, unda me'moriy shakllar, landshaft elementlari va ijtimoiy faoliyat uzviy bog'langan. Shahar estetikasi fani shaharni "vizual matn" sifatida talqin qiladi, ya'ni shahar makoni o'qiladi, idrok etiladi va talqin qilinadi. Ko'cha ritmi, binolar balandligi, ranglar uyg'unligi va yashil massalar joylashuvi ushbu "matn"ning asosiy belgilaridir. Shahar makonining estetik sifati faqat alohida obyektlarning go'zalligi bilan

belgilanmaydi. Aksincha, obyektlar o'rtasidagi fazoviy munosabatlar, masshtab, kontrast va uyg'unlik asosiy rol o'ynaydi. Shu sababli shahar estetikasi fanida "yaxlitlik" tushunchasi muhim ahamiyatga ega.

Inson va shahar estetik munosabati. Shahar muhitining estetikasi inson omilisiz mavjud bo'la olmaydi. Inson shahar makonining nafaqat foydalanuvchisi, balki uning asosiy baholovchisidir. Estetik idrok subyektiv bo'lsa-da, u umumiy psixologik va madaniy qonuniyatlarga asoslanadi. Fan aynan ana shu umumiy qonuniyatlarni aniqlashga intiladi. Inson shaharni ko'rish orqali idrok etadi, ammo bu idrok faqat vizual emas. Shovqin darajasi, hidlar, fazoviy qulaylik va ijtimoiy xavfsizlik hissi ham estetik baholashga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli shahar estetikasi ko'p hissiy (multisensor) yondashuvni talab etadi.

Fanning ilmiy va amaliy ahamiyati. "Shahar muhitining estetikasi" fani shaharsozlik va arxitektura amaliyotida muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Fan orqali shahar muhitini estetik jihatdan tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va estetik jihatdan asoslangan yechimlar ishlab chiqish mumkin. Bu esa shaharlarni yanada qulay, jozibador va barqaror qilishga xizmat qiladi.

Shahar estetikasi fanida estetik kategoriyalar va idrok masalasi. Shahar muhitining estetikasi fanida estetik kategoriyalar markaziy tushunchalar hisoblanadi. Go'zallik, uyg'unlik, mutanosiblik, kontrast, ritm, masshtab va obrazlilik kabi tushunchalar shahar makonini tahlil qilishda asosiy metodologik vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu kategoriyalar orqali shahar muhitining vizual sifati baholanadi va uning inson ongida qanday obraz hosil qilishi aniqlanadi.

Go'zallik shahar estetikasi doirasida faqat dekorativlik yoki tashqi bezak bilan cheklanmaydi. U shahar makonining funksional qulayligi, fazoviy mantiqi va inson ehtiyojlariga mosligi bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, yaxshi rejalashtirilgan, piyodalar uchun qulay va yashil hududlarga boy ko'cha fazosi estetik jihatdan jozibador hisoblanadi, hatto u murakkab bezaklarga ega bo'lmasa ham. Uyg'unlik shahar makonidagi barcha elementlarning o'zaro muvofiqligini anglatadi. Bunda me'moriy shakllar, landshaft elementlari, ranglar va materiallar bir-birini to'ldirishi lozim. Uyg'unlik buzilgan holatlarda shahar muhiti vizual jihatdan betartib va noqulay ko'rinadi. Shu sababli shahar estetikasi fanida uyg'unlik tushunchasi asosiy baholash mezonlaridan biri hisoblanadi. Ritm va masshtab shahar makonining idrok etilishida muhim rol o'ynaydi. Binolarning takrorlanishi, daraxtlar qatori, yoritish ustunlari va boshqa elementlar fazoviy ritmni shakllantiradi. Masshtab esa shahar elementlarining inson o'lchamiga mosligini belgilaydi. Inson masshtabiga mos bo'lmagan fazolar estetik jihatdan sovuq va begona muhit sifatida qabul qilinadi.

Shahar muhitini estetik idrok etish jarayoni subyektiv bo'lsa-da, u umumiy psixologik qonuniyatlarga asoslanadi. Inson shahar makonini ko'rish orqali qabul qiladi, biroq bu qabul qilish jarayonida uning madaniy tajribasi, ijtimoiy holati va shaxsiy xotiralari muhim rol o'ynaydi. Shu bois shahar estetikasi fanida inson omili markaziy o'rinni egallaydi.

1.2. Landshaft arxitekturasining amaliy ahamiyati.

Landshaft arxitekturasining amaliy ahamiyati. Landshaft arxitekturasini shahar estetikasi va ekologiyasining asosi. Landshaft arxitekturasini shahar muhitining estetik qiyofasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan fan va amaliy faoliyat yo'nalishidir. U shahar va tabiat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni muvozanatlashtirish, inson uchun qulay va sog'lom yashash muhitini yaratishga qaratilgan. Zamonaviy shaharlar jadal urbanizatsiya jarayonlari natijasida tabiiy muhitdan tobora uzoqlashib bormoqda, bu esa ekologik va estetik muammolarni keltirib chiqarmoqda. Landshaft arxitekturasini ana shu muammolarga kompleks yechim taklif etadi. Landshaft arxitekturasining amaliy ahamiyati shahar muhitini ekologik barqaror, estetik jozibador va funksional qulay qilishda namoyon bo'ladi. Yashil hududlar shahar makonining "o'pka"si sifatida faoliyat yuritadi, havoni tozalaydi, mikroiklimni yumshatadi va shovqin darajasini kamaytiradi. Shu bilan birga, ular shahar estetik qiyofasining ajralmas qismi hisoblanadi.

Shahar makonida yashil infratuzilmaning roli. Yashil infratuzilma tushunchasi zamonaviy shaharsozlikda muhim o'rin egallaydi. U bog'lar, xiyobonlar, yashil yo'laklar, tom bog'lari va vertikal ko'kalamzorlashtirish elementlarini o'z ichiga oladi. Ushbu elementlar shahar muhitining estetik va ekologik sifatini oshiradi, shahar fazosini vizual jihatdan yumshatadi va inson uchun qulay muhit yaratadi. Landshaft arxitekturasini orqali shahar makonida vizual muvozanat ta'minlanadi. Qattiq me'moriy shakllar va asfalt yuzalar yashil massalar bilan muvozanatlashadi. Daraxtlar va butalar shahar fazosiga dinamika va mavsumiy rang-baranglik olib kiradi. Bu esa shahar muhitini jonli va o'zgaruvchan estetik tizimga aylantiradi.

Landshaft dizayni va jamoat makonlari. Jamoat makonlari maydonlar, bog'lar, piyodalar hududlari shahar hayotining ijtimoiy markazlari hisoblanadi. Landshaft arxitekturasini ushbu makonlarni estetik va funksional jihatdan tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. To'g'ri loyihalangan jamoat makonlari aholining ijtimoiy faolligini oshiradi, muloqot va dam olish uchun qulay sharoit yaratadi. Landshaft dizayni orqali jamoat makonlarida fazoviy tuzilma aniq belgilanadi. Ochiq va yopiq fazolar, faol va sokin zonalar, vizual markazlar va yo'nalishlar landshaft elementlari yordamida

shakllantiriladi. Bu esa shahar makonining estetik o'qilishini osonlashtiradi va uning qulayligini oshiradi.

Suv elementlarining estetik va funksional ahamiyati. Landshaft arxitekturasida suv elementlari alohida ahamiyatga ega. Favvoralar, sun'iy ko'llar, kanallar va suv yo'laklari shahar makoniga dinamiklik va jonlilik olib kiradi. Suv elementlari shahar muhitida estetik markaz vazifasini bajarib, vizual diqqatni jamlaydi.

Bundan tashqari, suv elementlari mikroiklimni yaxshilaydi, havoni namlaydi va shovqinni kamaytiradi. Shu tariqa ular estetik va ekologik funksiyalarni birlashtiradi. Shahar estetikasi fanida suv elementlari fazoviy kompozitsiyaning muhim qismi sifatida qaraladi.

Landshaft arxitekturasi va shahar identiteti. Har bir shahar o'ziga xos landschaft qiyofasiga ega bo'lib, bu qiyofa uning identitetini shakllantiradi. Tarixiy bog'lar, an'anaviy ko'kalamzorlashtirish usullari va mahalliy o'simlik turlari shahar obrazining ajralmas qismi hisoblanadi. Landshaft arxitekturasi orqali shahar o'zining madaniy va tarixiy xususiyatlarini estetik shaklda namoyon etadi.

Shahar identitetini shakllantirishda landschaft elementlari me'moriy obyektlar bilan uyg'un holda ishlaydi. Bu uyg'unlik shahar makonining estetik yaxlitligini ta'minlaydi va uni boshqa shaharlar orasida ajralib turishiga yordam beradi.

Landshaft arxitekturasi ijtimoiy ahamiyati. Landshaft arxitekturasi faqat estetik yoki ekologik vazifalarni emas, balki ijtimoiy vazifalarni ham bajaradi. Yashil hududlar aholining dam olishi, sport bilan shug'ullanishi va ijtimoiy muloqoti uchun muhim makon hisoblanadi. Bu hududlar shahar aholisining hayot sifatini oshiradi va ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi. Shahar muhitining estetikasi fanida landschaft arxitekturasi insonparvar shahar konsepsiyasining muhim elementi sifatida qaraladi. Inson ehtiyojlariga mos, estetik va qulay muhit yaratish fan va amaliyotning asosiy maqsadlaridan biridir.

Landshaft arxitekturasi va ekologik barqarorlik. Zamonaviy shaharlarni rivojlantirish jarayonida ekologik barqarorlik masalasi muhim strategik vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda. Shaharlar hududida aholi zichligining oshishi, avtomobil transporti sonining ko'payishi va sun'iy qoplamalarning kengayishi tabiiy muhitning buzilishiga olib keladi. Natijada ekologik muvozanat izdan chiqadi, bu esa inson salomatligi va hayot sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Landshaft arxitekturasi aynan ana shu muammolarga qarshi kurashishda asosiy vosita sifatida qaraladi. Landshaft arxitekturasi shahar muhitida ekologik barqarorlikni ta'minlash orqali estetik muhitni mustahkamlaydi. Yashil hududlar karbonat angidridni yutish, kislorod ishlab chiqarish, yog'ingarchilik suvlarini shimish va tuproq eroziyasini

kamaytirish kabi muhim ekologik funksiyalarni bajaradi. Shu bilan birga, yashil makonlar shahar muhitining vizual sifatini yaxshilab, inson ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, landshaft arxitekturasi estetik va ekologik tamoyillarni uyg'unlashtirgan holda shahar muhitini yaxlit tizim sifatida shakllantiradi. Zamonaviy landshaft arxitekturasida barqaror dizayn tamoyillari keng qo'llanilmoqda. Bular jumlasiga mahalliy o'simlik turlaridan foydalanish, suv resurslarini tejashga qaratilgan texnologiyalar, tom bog'lari va vertikal ko'kalamzorlashtirish kiradi. Ushbu yondashuvlar shahar estetik qiyofasini boyitish bilan birga, uning ekologik samaradorligini ham oshiradi.

Landshaft arxitekturasi va inson salomatligi. Landshaft arxitekturasining amaliy ahamiyati inson salomatligi bilan bevosita bog'liqdir. Yashil hududlar inson ruhiy holatini barqarorlashtiradi, stress darajasini pasaytiradi va jismoniy faolligni rag'batlantiradi. Bog'lar va xiyobonlar shahar aholisining dam olishi, sayr qilishi va sport bilan shug'ullanishi uchun qulay sharoit yaratadi. Shahar muhitining estetikasi fanida inson salomatligi estetik muhitning asosiy natijaviy ko'rsatkichi sifatida qaraladi. Estetik jihatdan tartibli, yashil va qulay muhitda yashovchi aholi o'zini xavfsiz va xotirjam his qiladi. Shu sababli landshaft arxitekturasi shaharni insonparvarlashtirish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

Landshaft arxitekturasi va zamonaviy shahar tendensiyalari. Bugungi kunda shaharsozlikda "yashil shahar", "aqli shahar" va "inson markazli shahar" konsepsiyalari keng tarqalmoqda. Ushbu konsepsiyalarning barchasida landshaft arxitekturasi muhim o'rin tutadi. Yashil infratuzilma shaharlarning ekologik yuklamasini kamaytiradi, aqli texnologiyalar esa yashil hududlarni samarali boshqarishga imkon beradi. Shahar estetikasi fanida zamonaviy tendensiyalar estetik va texnologik yondashuvlarning uyg'unlashuvi sifatida talqin etiladi. Masalan, interaktiv landshaft elementlari, yoritish bilan integratsiyalashgan yashil hududlar va raqamli boshqaruv tizimlari shahar makonining estetik imkoniyatlarini kengaytiradi.

1.3. Fanning vazifalari va boshqa fanlar bilan aloqasi.

Fanning vazifalari va boshqa fanlar bilan aloqasi. Fanning asosiy vazifalari. "Shahar muhitining estetikasi" fanining vazifalari ko'p qirrali bo'lib, ular shahar makonini estetik jihatdan tushunish, tahlil qilish va loyihalash jarayonlarini ilmiy asoslashga qaratilgan. Fan quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi: shahar muhitining estetik qonuniyatlarini aniqlash va tizimlashtirish; shahar makonining vizual va fazoviy sifatlarini baholash mezonlarini ishlab chiqish; estetik va funksional talablar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash yo'llarini o'rganish; shahar muhitini estetik jihatdan takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish: talabalarda estetik

tafakkur va vizual tahlil ko'nikmalarini shakllantirish. Ushbu vazifalar orqali fan shaharsozlik va arxitektura sohasida faoliyat yuritadigan mutaxassislarni estetik jihatdan mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi. Fan talabalarga shahar makonini faqat texnik loyiha emas, balki madaniy va estetik hodisa sifatida ko'rishni o'rgatadi.

Estetik va funksional muvozanat masalasi. Fanning muhim vazifalaridan biri shahar muhitida estetik va funksional muvozanatni ta'minlashdir. Amaliyotda ko'pincha estetik jihatdan jozibador, ammo funksional jihatdan noqulay yoki aksincha, funksional, ammo estetik jihatdan sust muhitlar uchraydi. Shahar muhitining estetikasi fani ana shu muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini taklif qiladi. Estetik va funksional muvozanat shahar makonining barqarorligini ta'minlaydi. Muvozanatli muhit uzoq muddat davomida o'zining jozibasini saqlab qoladi va aholi ehtiyojlariga moslashuvchan bo'ladi. Shu sababli fan dizayn va rejalashtirish jarayonlarida estetik mezonlarni ilmiy asosda qo'llashni targ'ib qiladi.

Fanlararo integratsiya zarurati. "Shahar muhitining estetikasi" fani mustaqil fan bo'lishiga qaramay, u ko'plab boshqa fanlar bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Shahar muhitini estetik jihatdan to'liq tushunish uchun fanlararo yondashuv zarur. Ushbu fan quyidagi sohalar bilan bevosita bog'liq: **shaharsozlik:** shahar strukturasi, funksional zonalarini va fazoviy rejalashtirishni o'rganadi; **arxitektura:** binolar va inshootlarning estetik ifodasini belgilaydi; **landshaft arxitekturasi:** tabiiy va sun'iy elementlarning uyg'unligini ta'minlaydi; **dizayn:** rang, shakl va fakturalar orqali estetik obraz yaratadi; **ekologiya:** shahar muhitining barqarorligini baholaydi; **sotsiologiya:** aholi ehtiyojlari va estetik talablarini aniqlaydi; **falsafa va estetika:** go'zallik va estetik idrokning nazariy asoslarini beradi. Fanlararo integratsiya shahar muhitini estetik jihatdan mukammal shakllantirish imkonini beradi. Har bir fan shahar estetikasi tizimiga o'z hissasini qo'shadi va umumiy natijaga xizmat qiladi.

Fanning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati. "Shahar muhitining estetikasi" fani nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Fan orqali talabalarda shahar makoniga nisbatan mas'uliyatli munosabat, estetik did va ekologik ong shakllanadi. Talabalar shaharni faqat iste'mol qilinadigan muhit emas, balki asrab-avaylash va rivojlantirish zarur bo'lgan madaniy meros sifatida qabul qilishni o'rganadilar.

Shahar muhitining estetikasi fanining amaliy-loyihaviy ahamiyati. "Shahar muhitining estetikasi" fanining muhim jihatlaridan biri uning bevosita amaliy-loyihaviy faoliyat bilan uzviy bog'liqligidir. Mazkur fan nazariy bilimlarni shakllantirish bilan birga, ularni real shahar makonida qo'llash imkonini beradigan metodologik asoslarni ham yaratadi.

Shaharsozlik va arxitektura amaliyotida estetik masalalar ko‘pincha ikkilamchi deb qaraladi, biroq zamonaviy yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, estetik jihatdan mukammal bo‘lmagan muhit uzoq muddatda ijtimoiy, ekologik va iqtisodiy muammolarni keltirib chiqaradi. Fan doirasida o‘rganiladigan estetik tamoyillar loyihalash jarayonining barcha bosqichlarida muhim rol o‘ynaydi. Hududni tahlil qilishdan boshlab, kontsepsiya ishlab chiqish, fazoviy rejalashtirish, kompozitsion yechimlarni tanlash va yakuniy dizayn qarorlarigacha bo‘lgan jarayonda estetik mezonlar hisobga olinadi. Shahar estetikasi loyihaga vizual yaxlitlik, obrazlilik va identitet bag‘ishlaydi.

Amaliy jihatdan fan talabalarni quyidagi masalalarga tayyorlaydi: shahar muhitini estetik jihatdan tahlil qilish; mavjud muhitdagi vizual muammolarni aniqlash; fazoviy va vizual uyg‘unlikni ta‘minlash; estetik jihatdan asoslangan loyihaviy takliflar ishlab chiqish: shahar makonini inson ehtiyojlariga moslashtirish. Bu ko‘nikmalar kelajakdagi me‘mor, shaharsoz, landshaft arxitektori va dizaynerlar uchun zarur bo‘lgan professional kompetensiyalarning ajralmas qismi hisoblanadi.

Professional kompetensiyalarni shakllantirishdagi roli. “Shahar muhitining estetikasi” fani professional mutaxassisni shakllantirish jarayonida muhim tayanch fanlardan biridir. Fan orqali talabalar shahar makoniga tizimli va tanqidiy yondashishni o‘rganadilar. Ular shaharni faqat qurilish obyektlari majmuasi sifatida emas, balki murakkab ijtimoiy-estetik tizim sifatida anglay boshlaydilar.

Fan quyidagi asosiy kompetensiyalarni shakllantiradi: **estetik tafakkur:** shahar makonini go‘zallik va uyg‘unlik mezonlari asosida baholash; **vizual tahlil:** fazoviy tuzilmani, ritm va masshtabni aniqlash; **kontekstual yondashuv:** tarixiy, madaniy va iqlimiy omillarni hisobga olish; **inson markazli fikrlash:** shaharni foydalanuvchi ehtiyojlari nuqtai nazaridan baholash; **fanlararo integratsiya:** turli fanlar bilimlarini uyg‘unlashtirish. Mazkur kompetensiyalar shahar makonini loyihalashda mas‘uliyatli, puxta va estetik jihatdan asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Natijada shahar muhiti nafaqat funksional, balki estetik jihatdan ham barqaror bo‘ladi.

Shahar estetikasi fanining ijtimoiy va madaniy ahamiyati. Shahar muhitining estetikasi fani ijtimoiy va madaniy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Shahar makoni jamiyatning o‘zini ifoda etish vositasi bo‘lib, unda madaniy qadriyatlar, tarixiy xotira va estetik qarashlar mujassam bo‘ladi. Estetik jihatdan boy va uyg‘un shahar muhiti aholining shahar bilan identifikatsiyasini kuchaytiradi, fuqarolik mas‘uliyatini oshiradi va madaniy merosga nisbatan ehtiyotkorlikni shakllantiradi. Shahar estetikasi fani shahar muhitini baholashda faqat mutaxassis nuqtai nazarini emas, balki keng

jamoatchilik idrokini ham hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi. Inson shahar makonini kundalik hayotda bevosita boshdan kechiradi, shu bois uning estetik qabul qilinishi loyihalash jarayonida muhim mezon bo'lishi lozim. Fan shahar va jamiyat o'rtasidagi estetik muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Fanning metodologik ahamiyati. "Shahar muhitining estetikasi" fani metodologik jihatdan ham muhim o'rin tutadi. U shahar muhitini o'rganishda kompleks yondashuvni taklif etadi. Vizual tahlil, fazoviy kuzatuv, estetik baholash va sotsiologik usullar birgalikda qo'llaniladi. Bu esa shahar makonini chuqur va har tomonlama tahlil qilish imkonini beradi. Fan metodologiyasi orqali shahar muhitini faqat mavjud holatida emas, balki rivojlanish istiqbollari bilan birga baholash mumkin. Estetik tamoyillar kelajak shaharlarini loyihalashda strategik vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli fan shaharsozlik va hududiy rivojlanish konsepsiyalarini ishlab chiqishda muhim ilmiy asos bo'lib hisoblanadi.

1-rasm: Shahar muhitining estetikasi.

<https://i.pining.com/originals/ec>.

Xulosa qilib aytganda, "**Shahar muhitining estetikasi**" fani shaharni inson hayoti uchun qulay, go'zal va ma'naviy boy muhit sifatida shakllantirishga qaratilgan fundamental ilmiy yo'nalish hisoblanadi. I bobda fanning predmeti va ob'ekti, landshaft arxitekturasining amaliy ahamiyati hamda fanning vazifalari va boshqa fanlar bilan uzviy aloqalari batafsil yoritildi.

Mazkur bob shuni ko'rsatadiki, shahar muhitining estetikasi shaharsozlik va arxitektura jarayonlarida ikkilamchi masala emas, balki

asosiy va hal qiluvchi omillardan biridir. Estetik jihatdan mukammal shahar muhiti inson ruhiy holatini yaxshilaydi, ijtimoiy faollikni oshiradi va barqaror rivojlanishga xizmat qiladi. Landshaft arxitekturasi, yashil infratuzilma va inson markazli yondashuvlar shahar estetik qiyofasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

I bobda ko'rib chiqilgan nazariy va metodologik asoslar keyingi boblarda shahar makonining tarixiy rivoji, estetik qadriyatlar, kompozitsion tamoyillar va zamonaviy dizayn yechimlarini chuqurroq o'rganish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Ushbu bob darslikning asosiy konseptual yo'nalishini belgilab, talabalarni shahar muhitini estetik, ijtimoiy va madaniy jihatdan kompleks tahlil qilishga tayyorlaydi.

2-rasm: Landshaft Arxitekturasi.
<https://i.pining.com/736>.

3-rasm: Estetik me'yorlarini shakllantirish.
<https://sun974.userapi.com/imp/g/Z>

Takrorlash va muhokama uchun savollar.

1. Shahar muhitining estetikasi fanining asosiy predmeti nimadan iborat va u qaysi obyektlarni o'rganadi?
2. Estetik yondashuvning shaharsozlikdagi ahamiyati nimada namoyon bo'ladi?
3. Arxitektura shakllarining shahar estetikasiga ta'sirini qanday izohlash mumkin?
4. Shahar makonida vizual kommunikatsiya nima va uning tartibsizligi qanday oqibatlarga olib keladi?
5. Landshaft arxitekturasi shahar psixologik muhitiga qanday ta'sir qiladi?
6. Shahar makonining identitetini shakllantirishda tarixiy merosning o'rni qanday?
7. Shahar estetikasi bilan bog'liq qanday fanlararo aloqalarni bilasiz?
8. Yashil hududlarning shahar estetikasidagi ekologik vazifalari nimalardan iborat?
9. Jamoat makonlarining estetik talablarga mos bo'lishini ta'minlaydigan omillarni sanab bering.
10. Shahar yoritish tizimlari kechki shahar obraziga qanday ta'sir qiladi?
11. Raqamli texnologiyalar shahar estetikasiga qanday yangi imkoniyatlar olib kirmoqda?
12. Shahar fazosining kompozitsion yaxlitligi deganda nimani tushunasiz?
13. Shahar muhiti va undagi komponentlarni tasniflashning amaliy ehtiyoji nimada?
14. Estetik idrok insonning shahar makoniga bo'lgan munosabatini qanday shakllantiradi?
15. Shahar muhitini baholash mezonlari nimalardan iborat bo'lishi kerak deb hisoblaysiz?

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Kevin Lynch. The Image of the City. MIT Press Shahar fazosining idrok qilinishi va vizual tuzilishi haqida klassik asar.
2. Jane Jacobs. The Death and Life of Great American Cities. Jamoat makonlari, ko'cha hayoti va shahar tuzilmasi bo'yicha fundamental tadqiqot.
3. G. K. Zenkevich. Landshaft arxitekturasi asoslari. Landshaft tizimi, urban ekologiya va yashil hududlar bo'yicha ilmiy qo'llanma.
4. A. Ikramov, Sh. Jo'raev. Shaharsozlik asoslari. O'zbekistonda urbanistik taraqqiyot va shahar makoni nazariyalari haqida.

II BOB. SHAHAR MAKONI VA UNING TARIXI

Dars rejasi:

- 2.1. Shahar makoni tarixi.
- 2.2. Estetikaning nazariy asoslari.
- 2.3. Estetikaning shaharsozlikdagi ahamiyati.

Shahar makoni insoniyat sivilizatsiyasining eng muhim fazoviy mahsullaridan biri bo'lib, u jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va estetik rivojlanish bosqichlarini o'zida mujassamlashtiradi. Shahar nafaqat aholining yashash va mehnat faoliyati uchun xizmat qiluvchi hudud, balki insonning estetik idroki, dunyoqarashi va madaniy xotirasi shakllanadigan murakkab muhitdir. Shu sababli shahar makonini tarixiy nuqtai nazardan o'rganish shaharsozlik va arxitektura fanlari uchun fundamental ahamiyat kasb etadi. Har bir tarixiy davr shahar makonida o'zining estetik ideallari, fazoviy tuzilmalari va me'moriy obrazlarini aks ettirgan bo'lib, bu jarayon uzluksiz evolyutsiya sifatida namoyon bo'ladi.

4-rasm: Shahar makoni

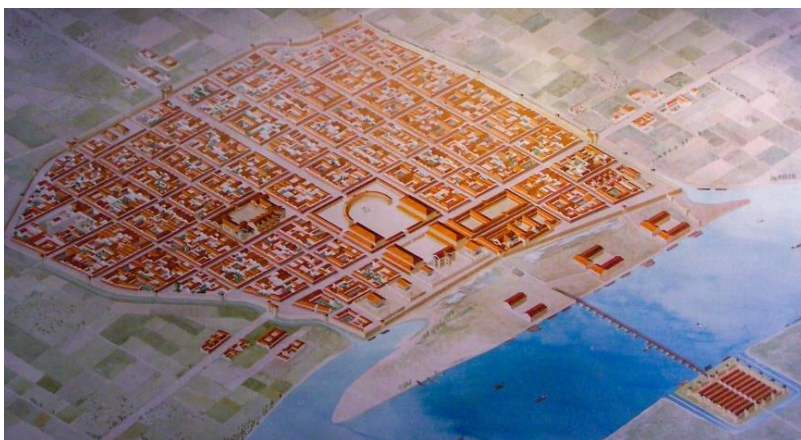
<https://avatars.mds.yandex.net>

2.1. Shahar makoni tarixi.

Shahar makonining vujudga kelishi insoniyat tarixidagi muhim ijtimoiy burilishlar bilan bog'liq. Dastlabki shaharlar aholi zichligi ortishi, mehnat taqsimoti va ishlab chiqarishning murakkablashuvi natijasida paydo bo'lgan. Neolit davrida dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi insonlarni muayyan hududlarda doimiy yashashga majbur qildi, bu esa fazoviy tashkil etish zaruratini tug'dirdi. Dastlabki shahar makonlari ko'pincha tabiiy sharoitlarga moslashgan holda, daryo bo'ylari, unumdor

vodiyalar va savdo yo‘llari yaqinida shakllandi. Bu shaharlar hali aniq rejalashtirilgan tizimga ega bo‘lmagan bo‘lsa-da, ularning markazida diniy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan inshootlar joylashgan.

Qadimgi shahar makonida estetika asosan ramziy va diniy mazmunga ega bo‘lgan. Me‘moriy shakllar inson va tabiat, inson va ilohiy kuchlar o‘rtasidagi munosabatni ifodalagan. Shahar markazlari ko‘pincha ibodatxonalar atrofida tashkil etilib, fazoviy ierarxiya diniy qarashlarga bo‘ysungan. Bu davr shaharlarida estetik tartib qat‘iy geometrik qoidalarga emas, balki ramziy mazmunga asoslangan bo‘lib, shahar makoni muqaddas fazo sifatida idrok etilgan.

5-rasm: Qadimgi va antik davr shahar makonining shakllanishi.

<https://chatgpt.com/g/g-p->

Antik davrga kelib shahar makonining rivojlanishida tub o‘zgarishlar yuz berdi. Qadimgi Yunoniston shaharlarida shahar makoni ijtimoiy va siyosiy hayot markazi sifatida shakllandi. Agora tushunchasi paydo bo‘lib, u ochiq jamoat maydoni sifatida shahar hayotining markaziga aylandi. Agora atrofida ma‘muriy, savdo va madaniy inshootlar joylashib, shahar makoni ochiq va demokratik xarakter kasb etdi. Bu davrda shahar estetikasi inson o‘lchamiga moslik, proporsiya va uyg‘unlik tamoyillariga asoslandi. Me‘moriy obyektlar va ochiq fazolar o‘zaro mutanosib holda joylashtirilib, shahar makoni qulay va estetik jihatdan jozibador muhitga aylantirildi.

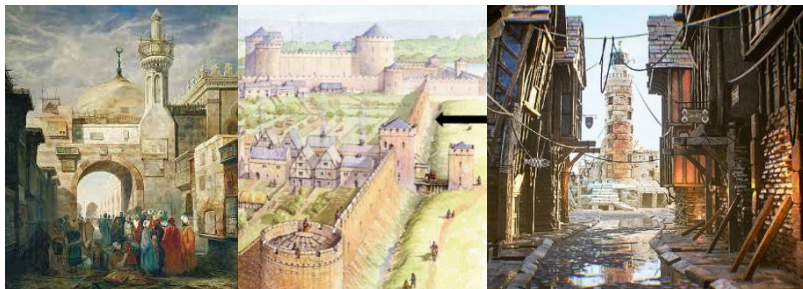
6-rasm: Qadimgi va antik davr shahar makonining shakllanishi.

<https://chatgpt.com/g/g-p->

Qadimgi sivilizatsiyalarda shahar makoni tabiiy sharoitlar, savdo yo'llari va diniy markazlar asosida shakllangan. Antik davrda esa agora va forumlar shahar hayotining ijtimoiy, siyosiy va estetik markaziga aylangan.

Rim shaharsozligi esa antik davr shahar makonini yanada tizimli va muhandislik asosida rivojlantirdi. Ko'chalar to'g'ri chiziqli, qat'iy rejalashtirilgan bo'lib, shahar makoni aniq geometrik tuzilishga ega edi. Forumlar, amfiteatrlar, hammomlar va akveduklar shahar hayotining ajralmas qismi bo'lib, bu inshootlar orqali shahar makoni monumental va davlat qudratini aks ettiruvchi estetik obrazga ega bo'ldi. Antik davr shaharlarida estetika ratsionalizm va funksionallik bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ldi.

O'rta asrlar davrida shahar makonining rivoji keskin boshqa yo'nalishda davom etdi. Bu davrda shaharlar asosan mudofaa ehtiyojlari asosida shakllandi. Qal'alar, devorlar va darvozalar shahar makonining asosiy elementlariga aylandi. Ko'chalar tor, egri va notekis bo'lib, shahar tabiiy relyefga mos holda o'sib bordi. Fazoviy rejalashtirishda ratsionalizm emas, balki ehtiyoj va himoya ustuvor bo'ldi.

7, 8, 9-rasm: O'rtta asr shahar makonining organik rivojlanishi.

<https://chatgpt.com/g/g-p->

O'rtta asr shaharlarida tor va egri ko'chalar, mudofaa devorlari hamda diniy inshootlar ustunlik qilgan. Fazoviy tuzilma estetik jihatdan ramziy va dramatik obrazga ega bo'lgan.

O'rtta asr shahar makonida estetik markaz diniy inshootlar hisoblangan. Soborlar, masjidlar va monastirlar shahar siluetida dominant o'rin egallab, shahar panoramasini belgilagan. Estetik qarashlar diniy ramzlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, shahar makoni ma'naviy ierarxiyani ifodalagan. Tor ko'chalar va yopiq fazolar dramatik vizual effektlar yaratib, shahar makonini hissiy jihatdan boy muhitga aylantirgan.

Uyg'unish davrida shahar makoniga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi. Inson markazga qo'yildi, shahar esa inson uchun qulay va go'zal muhit sifatida qarala boshlandi. Bu davrda shahar rejalashtirishda geometrik aniqlik, simmetriya va proporsiya yana muhim ahamiyat kasb etdi. Maydonlar, ko'chalar va me'moriy obyektlar yagona kompozitsion tizim asosida tashkil etildi. Estetika shaharsozlikda mustaqil qadriyat sifatida shakllandi.

Klassitsizm davrida shahar makoni monumental va tantanavor xarakter kasb etdi. Keng prospektlar, markaziy maydonlar va monumental inshootlar shahar qiyofasini belgiladi. Estetik ideallar antik davr merosiga asoslanib, tartib, muvozanat va uyg'unlik ustuvor bo'ldi. Shahar makoni davlat va jamiyat qudratini ifodalovchi fazoga aylandi.

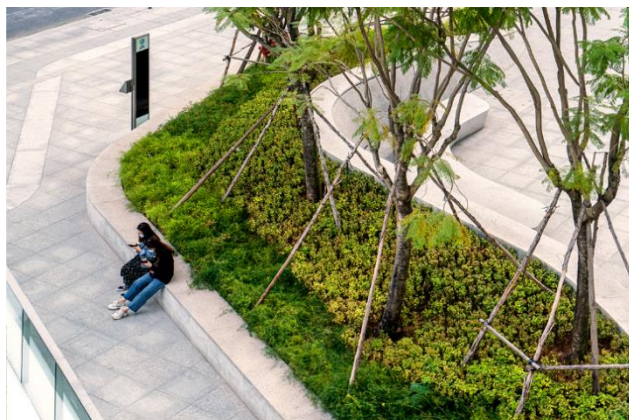
Shahar makoni tarix davomida turli davrlar estetik qarashlarini o'zida mujassam etgan qatlamli tizim sifatida rivojlangan. Ushbu qatlamlar shahar identitetining asosini tashkil etadi.

Bu jarayon ko'pincha estetik tamoyillarga zid ravishda kechib, shahar muhitining vizual sifati pasaydi. Biroq aynan shu davrda zamonaviy shaharsozlik nazariyalari va estetik muammolarni hal etishga qaratilgan konsepsiyalar shakllana boshladi.

10-rasm: Shahar makonining tarixiy qatlamlari va fazoviy evolyutsiyasi.
<https://chatgpt.com/g/g-p-68ff>.

Zamonaviy davrga kelib shahar makoni estetikasi yangi mazmun kasb etdi. Funktsionalizm, modernizm va postmodernizm kabi yo‘nalishlar shahar fazosini turlicha talqin qildi. Bugungi kunda esa shahar estetikasi inson markazli, ekologik barqaror va madaniy kontekstga mos yondashuvlar asosida rivojlanmoqda. Raqamli texnologiyalar, mediafasadlar va interaktiv elementlar shahar makonining estetik imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda.

11, 12-rasm: Zamonaviy shaharsozlikda estetik va inson markazli yondashuv.

<https://chatgpt.com/g/g-p->

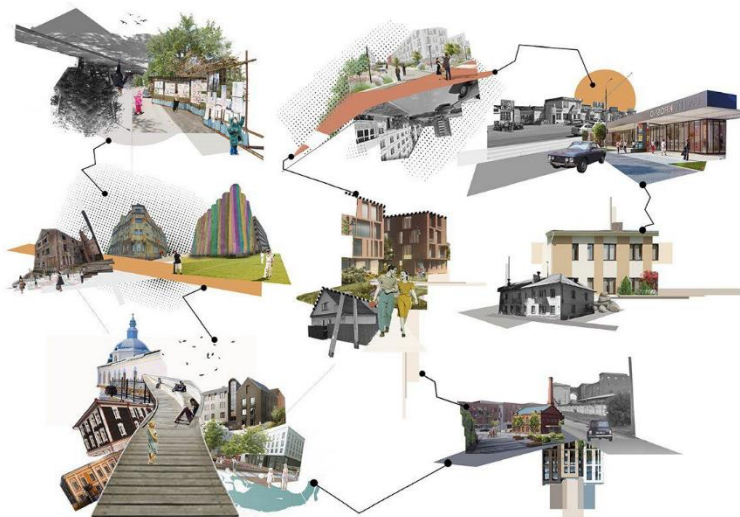
Zamonaviy shaharsozlikda estetika inson qulayligi, ekologik barqarorlik va shahar identitetini shakllantirish bilan uzviy bog‘liq holda qaraladi.

Shu tariqa shahar makonining tarixi uzluksiz rivojlanish jarayoni bo‘lib, unda estetik qarashlar, ijtimoiy ehtiyojlar va texnologik imkoniyatlar o‘zaro ta’sirda shakllanib borgan. Shahar makonini tarixiy tahlil qilish zamonaviy shaharsozlik uchun muhim saboqlar beradi va kelajak shaharlarini estetik jihatdan mukammal yaratish imkonini ochib beradi.

13-rasm: Zamonaviy shaharsozlikda estetika inson qulayligi .

<https://i.pining.com/originals/28>

14-rasm: Estetik rivojlanish.

<https://gardeningattheedge.wordpress.com>

Shahar makonining tarixiy rivojlanishi jarayonida shakllangan fazoviy tuzilmalar va me'moriy obrazlar insonning estetik qarashlari bilan chambarchas bog'liq holda vujudga kelgan. Shu nuqtai nazardan shahar makonini chuqur anglash uchun estetikaning nazariy asoslariga murojaat etish zarur bo'ladi. Estetika insonning go'zallikni idrok etish, baholash va yaratish bilan bog'liq bo'lgan falsafiy fan bo'lib, u san'at, tabiat va muhitni hissiy hamda aqliy qabul qilish mexanizmlarini o'rganadi. Shahar makoni esa ana shu estetik idroknig eng murakkab obyektlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi, chunki u inson tomonidan kundalik ravishda seziladi, baholanadi va tajriba qilinadi. Estetikaning nazariy asoslari qadimgi falsafiy qarashlardan boshlangan. Qadimgi yunon mutafakkirlari go'zallikni uyg'unlik, mutanosiblik va tartib bilan bog'lab talqin etganlar. Go'zallik ularning qarashlarida nafaqat tashqi ko'rinish, balki ichki mukammallik ifodasi sifatida namoyon bo'lgan. Bu qarashlar keyinchalik shahar makonini rejalashtirishda muhim mezonlarga aylangan. Proporsiya va simmetriya tamoyillari antik shaharlar estetik qiyofasining asosini tashkil etgan bo'lib, bu tamoyillar orqali shahar fazosi inson ongida tartibli va qulay muhit sifatida idrok etilgan. O'rta asrlarda estetika ko'proq diniy-falsafiy mazmun kasb etib, go'zallik ilohiylik bilan tenglashtirilgan. Bu davrda shahar makoni ham ramziy ma'nolar orqali talqin etilgan. Estetik idrok ko'proq hissiy va ruhiy tajriba bilan bog'langan bo'lib, fazoviy uyg'unlikdan ko'ra ma'naviy

mazmun ustuvor bo'lgan. Shu sababli o'rta asr shaharlarida fazoviy notekislik va dramatik vizual effektlar estetik kamchilik emas, balki ruhiy ifoda vositasi sifatida qabul qilingan.

Uyg'unish davrida estetika inson markazli falsafaga asoslanib, go'zallik inson tafakkuri va aqliy idrok bilan bog'langan. Bu davrda estetik nazariya va shaharsozlik o'rtasidagi aloqalar yanada mustahkamlandi. Fazoviy uyg'unlik, perspektiva va kompozitsiya tushunchalari rivojlandi. Shahar makoni endi faqat yashash joyi emas, balki estetik tajriba maydoniga aylandi. Maydonlar, ko'chalar va me'moriy ansambllar yagona badiiy kompozitsiya sifatida qarala boshlandi. Estetikaning nazariy asoslarida muhim o'rin tutuvchi tushunchalardan biri bu estetik idrokdir. Estetik idrok insonning muhitni sezgi organlari orqali qabul qilishi va uni ongda ma'lum obraz sifatida shakllantirish jarayonidir. Shahar makoni bu jarayonda ko'p hissiy tajriba manbai bo'lib xizmat qiladi. Inson shaharni ko'rish orqali qabul qiladi, biroq bu qabul qilish faqat vizual emas. Tovushlar, hidlar, fazoviy kenglik va harakat ritmi ham estetik idrokka ta'sir ko'rsatadi. Shu bois zamonaviy estetika shahar makonini multisensor muhit sifatida talqin qiladi. Estetik nazariyada go'zallik tushunchasi bilan bir qatorda uyg'unlik, kontrast, ritm va masshtab kabi kategoriyalar muhim ahamiyatga ega. Uyg'unlik shahar makonidagi elementlarning o'zaro mosligi va muvofiqligini bildiradi. Kontrast esa fazoviy obrazni boyituvchi, vizual diqqatni jamlovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ritm ko'chalar, binolar va landshaft elementlarining takrorlanishi orqali shakllanadi va shahar makoniga dinamiklik bag'ishlaydi. Masshtab esa shahar elementlarining inson o'lchamiga mosligini belgilaydi va estetik qulaylikni ta'minlaydi.

2.2. Estetikaning nazariy asoslari.

Zamonaviy estetik nazariyada shahar makoni faqat ob'ektiv fazo sifatida emas, balki subyektiv tajriba maydoni sifatida qaraladi. Har bir inson shaharni o'zining madaniy tajribasi, xotiralari va hissiy holati orqali idrok etadi. Shu sababli estetik baholash subyektiv bo'lsa-da, u umumiy ijtimoiy va madaniy qonuniyatlarga asoslanadi. Bu yondashuv shaharsozlikda foydalanuvchi markazli dizayn konsepsiyalarining rivojlanishiga asos bo'lgan. Estetikaning nazariy asoslari shahar makonini loyihalashda muhim metodologik vosita bo'lib xizmat qiladi. U shahar muhitini faqat funksional jihatdan emas, balki estetik va hissiy jihatdan ham tahlil qilish imkonini beradi. Estetik nazariya shahar makonining qaysi elementlari insonda ijobiy hissiyot uyg'otishini, qaysi omillar esa vizual charchoq yoki begonalashuvga olib kelishini aniqlashga yordam beradi. Shu tariqa estetikaning nazariy asoslari shahar makonini tushunishda tarixiy tajriba va zamonaviy ilmiy yondashuvlarni birlashtiradi. Estetik qarashlarning evolyutsiyasi shahar

makonining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatib, har bir davrda o'ziga xos fazoviy va vizual obrazlarni yuzaga keltirgan. Bu nazariy asoslar keyingi bosqichda estetikaning shaharsozlikdagi amaliy ahamiyatini chuqurroq ochib berishga zamin yaratadi.

Estetikaning shaharsozlikdagi ahamiyati shahar makonini tashkil etish va rivojlantirish jarayonlarida hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Shaharsozlik uzoq vaqt davomida asosan texnik, muhandislik va iqtisodiy vazifalarni hal etishga yo'naltirilgan bo'lsa, zamonaviy yondashuvlar shaharni inson hayoti va estetik tajribasi bilan uzviy bog'liq muhit sifatida qarashni taqozo etmoqda. Estetika shaharsozlikka insoniylik, ma'naviylik va madaniy mazmun olib kiruvchi muhim nazariy asosdir.

15-rasm: Shaharsozlik estetikasi.
<https://images.adsttc.com/media/images/6>.

Shahar makonini estetik jihatdan tashkil etish inson va muhit o'rtasidagi munosabatni muvozanatlashtirishga xizmat qiladi. Estetik jihatdan tartibli, uyg'un va vizual jihatdan tushunarli shahar muhiti insonda xavfsizlik, qulaylik va barqarorlik hissini uyg'otadi. Aksincha, fazoviy betartiblik, vizual ifloslanish va me'yoriy muvozanatning buzilishi shahar aholisida begonalashuv, stress va estetik charchoq holatlarini yuzaga keltiradi. Shu sababli estetika shaharsozlikda nafaqat bezak yoki tashqi ko'rinish masalasi, balki ijtimoiy va psixologik ahamiyatga ega omil sifatida qaraladi.

Shaharsozlikda estetik tamoyillar fazoviy rejalashtirishdan boshlab, alohida me'moriy obyektlar va jamoat makonlarini tashkil etishgacha bo'lgan barcha bosqichlarda namoyon bo'ladi. Ko'cha tarmoqlarining yo'nalishi, maydonlarning joylashuvi, binolar balandligi va masshtabi, yashil hududlarning integratsiyasi shahar makonining estetik qiyofasini belgilovchi asosiy omillardir. Estetika bu elementlarni yagona kompozitsion tizimga birlashtirishga imkon beradi.

Shaharsozlik amaliyotida estetik yondashuv shahar identitetini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Har bir shahar o'ziga xos fazoviy tuzilma, me'moriy obraz va vizual belgilar orqali tanilib boradi. Estetik qarashlar asosida shakllangan shahar muhiti aholining o'z shahriga bo'lgan munosabatini mustahkamlaydi, fuqarolik mas'uliyatini oshiradi va madaniy xotirani saqlashga xizmat qiladi. Shahar identiteti faqat tarixiy binolar orqali emas, balki zamonaviy jamoat makonlari, landshaft yechimlari va vizual kommunikatsiya tizimlari orqali ham shakllanadi.

Estetikaning shaharsozlikdagi ahamiyati jamoat makonlarini tashkil etishda ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Maydonlar, bog'lar, xiyobonlar va piyodalar hududlari shahar hayotining ijtimoiy markazlari bo'lib, ularning estetik sifati aholining ushbu makonlardan foydalanish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Estetik jihatdan jozibador jamoat makonlari odamlarni muloqotga, dam olishga va ijtimoiy faollikka undaydi.

Zamonaviy shaharsozlikda estetika ekologik barqarorlik bilan uzviy bog'liq holda qaralmoqda. Yashil infratuzilma, suv elementlari va tabiiy landshaftni saqlash orqali shahar makonining estetik sifati oshiriladi. Tabiat va me'morchilik o'rtasidagi uyg'unlik shahar muhitini vizual jihatdan boyitish bilan birga, uning ekologik samaradorligini ham ta'minlaydi. Estetika shaharsozlikda barqaror rivojlanish konsepsiyasining ajralmas qismi sifatida namoyon bo'ladi.

Estetik yondashuv shaharsozlikda inson markazli rejalashtirish g'oyalarini rivojlantiradi. Inson o'lchamiga mos fazolar, qulay vizual orientatsiya va estetik tushunarli muhit shahar aholisining hayot sifatini oshiradi. Shahar makonida estetik mezonlarning hisobga olinishi harakatlanish qulayligi, xavfsizlik va psixologik farovonlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Texnologik taraqqiyot shahar estetikasiga yangi imkoniyatlar olib kirdi. Mediafasadlar, raqamli yoritish tizimlari va interaktiv elementlar shahar makonining estetik ifodasini kengaytirdi. Biroq bu vositalardan foydalanishda estetik me'yor va muvozanat muhim ahamiyat kasb etadi. Nazoratsiz va betartib qo'llanilgan texnologiyalar vizual ifloslanishga olib kelishi mumkin.

2.3. Estetikaning shaharsozlikdagi ahamiyati.

Estetikaning shaharsozlikdagi ahamiyati shaharni vaqt davomida rivojlanadigan tirik tizim sifatida anglash imkonini beradi. Shahar makoni o'zgarimas tuzilma emas, balki tarixiy qatlamlar, estetik qarashlar va ijtimoiy ehtiyojlar ta'sirida doimiy transformatsiyaga uchraydigan muhitdir. Estetik yondashuv ushbu o'zgarishlarni muvozanatli va uyg'un holda boshqarishga yordam beradi. Shu tariqa estetika shaharsozlikda nazariy, metodologik va

amaliy ahamiyatga ega bo'lgan muhim fanlararo tushuncha sifatida namoyon bo'ladi. U shahar makonini faqat funksional tizim emas, balki inson hayoti va madaniyatining estetik ifodasi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shahar makonining tarixiy rivoji, estetik nazariyalar va zamonaviy shaharsozlik amaliyoti o'zaro uyg'unlashgan holda shahar muhitining estetik qiyofasini shakllantiradi.

Shahar makonini estetik idrok etish jarayonida inson ongida shakllanadigan obraz tasodifiy hodisa emas, balki tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar ta'sirida yuzaga keladigan murakkab psixologik jarayondir. Har bir shahar o'zining fazoviy tuzilishi orqali inson bilan muloqotga kirishadi, ya'ni shahar makoni "gapiradi", yo'naltiradi va muayyan xulq-atvor modelini shakllantiradi. Shu sababli shahar makonining estetik talqini faqat ko'rinish bilan emas, balki insonning ushbu makonda harakatlanishi, vaqt o'tkazishi va hissiy tajribasi bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Estetikaning nazariy asoslarini chuqurroq tahlil qilganda, shahar makoni san'at asariga o'xshash murakkab kompozitsion tizim sifatida qaraladi. Bunda shahar elementlari ko'chalar, maydonlar, binolar, landshaft va suv obyektlari alohida-alohida emas, balki yagona badiiy butunlikda idrok etiladi. Estetik idrok jarayonida inson ongida shahar makonining umumiy ritmi, masshtabi va vizual ierarxiyasi shakllanadi. Agar ushbu ierarxiya mantiqan tushunarli bo'lsa, shahar qulay va jozibador muhit sifatida qabul qilinadi, aks holda u begonalashgan va noqulay makonga aylanadi.

Shahar makonining estetik idrokida harakat omili alohida ahamiyatga ega. Inson shaharni bir nuqtadan emas, balki harakat jarayonida qabul qiladi. Ko'chalar bo'ylab yurish, burilishlar, ochiq va yopiq fazolar almashinuvi estetik taassurotni shakllantiradi. Shu sababli shahar estetikasi statik emas, balki dinamik tushuncha sifatida talqin etiladi. Harakat jarayonida fazoviy dramatism, kutilmagan manzaralar va vizual pauzalar shahar makonini hissiy jihatdan boyitadi.

Estetikaning nazariy asoslari shahar makonida vizual orientatsiya masalasini ham yoritadi. Inson shahar muhitida yo'nalish topishi, fazoni anglab yetishi va o'zini xavfsiz his qilishi uchun aniq vizual belgilar zarur. Bunday belgilar sifatida dominant binolar, minoralar, maydonlar va landshaft elementlari xizmat qiladi. Ular shahar makonida estetik va funksional yo'naltiruvchi vazifani bajaradi. Vizual orientatsiya buzilgan muhitlarda inson psixologik noqulaylikni boshdan kechiradi, bu esa shahar makonining umumiy estetik qabul qilinishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shahar makonining estetik baholanishida vaqt omili ham muhim ahamiyatga ega. Shahar turli vaqtlarda turlicha qabul qilinadi. Kunduzgi va tungi estetik obrazlar, mavsumiy o'zgarishlar va ob-havo sharoitlari shahar

makonining idrokiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli zamonaviy shaharsozlikda yoritish dizayni, landshaftning mavsumiy rang o'zgarishlari va vaqtga mos estetik yechimlar muhim o'rin egallaydi. Estetikaning shaharsozlikdagi ahamiyati aynan ana shu murakkab idrok mexanizmlarini hisobga olish zaruratidan kelib chiqadi. Shaharsozlik qarorlari faqat transport oqimlari yoki funksional zonalashuv bilan cheklanib qolmasligi kerak. Har bir qaror insonning shahar makonini qanday ko'rishi, his qilishi va baholashiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli estetika shaharsozlik jarayonida nazariy asos emas, balki strategik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shaharsozlikda estetik yondashuv fazoviy adolat masalasi bilan ham bog'liqdir. Estetik jihatdan sifatli muhit faqat markaziy hududlargagina emas, balki shahar chekka hududlariga ham tatbiq etilishi lozim. Aks holda shahar ichida estetik tengsizlik yuzaga keladi, bu esa ijtimoiy tabaqalanishni kuchaytiradi. Zamonaviy shaharsozlikda estetika ijtimoiy adolatni ta'minlash vositasi sifatida ham qaralmoqda.

Estetikaning shaharsozlikdagi ahamiyati tarixiy muhitni saqlash va zamonaviy rivojlanish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashda ayniqsa muhimdir. Tarixiy shahar makonlari madaniy xotiraning moddiy ifodasi bo'lib, ularning estetik qiymati avlodlar davomiyligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, shahar doimiy rivojlanishni talab qiladi. Estetik yondashuv tarixiy qatlamlarni saqlagan holda, zamonaviy arxitektura va infratuzilmani uyg'unlashtirish imkonini beradi.

16-rasm: Tarixiy muhitni saqlash va zamonaviy rivojlanish .

<https://budport.com.ua/assets/u>

Shahar makonida estetika va iqtisodiyot o'rtasida ham bevosita bog'liqlik mavjud. Estetik jihatdan jozibador shaharlar investitsiyalarni jalb qiladi, turizmni rivojlantiradi va shahar brendini mustahkamlaydi. Bu esa shaharni raqobatbardosh hududga aylantiradi. Shu sababli estetika shaharsozlikda nafaqat madaniy, balki iqtisodiy resurs sifatida ham qaraladi. Zamonaviy shaharsozlikda estetik qarorlar ko'p hollarda jamoatchilik ishtirokida qabul qilinmoqda. Bu jarayon shahar makonining estetik qabul qilinishida ijtimoiy konsensusni ta'minlashga yordam beradi. Estetika endi faqat mutaxassislar doirasida emas, balki keng jamoatchilik bilan muloqot orqali shakllanadigan tushunchaga aylanmoqda. Bu esa shahar muhitining ijtimoiy barqarorligini oshiradi.

Texnologiyalar rivoji shahar estetikasi oldiga yangi muammolarni ham qo'yimoqda. Raqamli ekranlar, reklama konstruksiyalari va yorug'lik elementlari shahar makonining vizual muhitini keskin o'zgartirmoqda. Agar bu jarayon estetik me'yorlarga asoslanmasa, vizual ifloslanish yuzaga keladi. Shu sababli estetika shaharsozlikda nazorat va tartibga solish mexanizmi sifatida ham muhim rol o'ynaydi. Shahar makonining tarixiy rivoji, estetik nazariya va shaharsozlik amaliyoti o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan yagona tizimni tashkil etadi. Tarix shahar makonida qanday xatolar va yutuqlar bo'lganini ko'rsatadi, estetika esa ushbu tajribani anglash va to'g'ri talqin qilish imkonini beradi. Shaharsozlik esa bu bilimlarni real fazoda mujassamlashtiradi.

Shu nuqtada II bobning umumiy mazmuni shundan dalolat beradiki, shahar makoni tarix davomida doimiy estetik izlanishlar maydoni bo'lib kelgan. Har bir davr o'zining estetik idealini shahar fazosida aks ettirgan va bu ideallar zamonaviy shaharlar qiyofasida qatlam-qatlam bo'lib saqlanib qolgan. Estetikaning shaharsozlikdagi ahamiyati ana shu qatlamlarni anglash, baholash va kelajak uchun ongli ravishda rivojlantirish imkonini beradi.

Mazmuniy yakuni shundan iboratki, **shahar** makoni tarixiy xotira, estetik qarashlar va ijtimoiy ehtiyojlarning murakkab sintezidir. Uni faqat funksional tizim sifatida emas, balki estetik va madaniy hodisa sifatida anglash zamonaviy shaharsozlikning asosiy vazifalaridan biridir. Ushbu bob keyingi boblarda shahar makonini obodonlashtirish, estetik tashkil etish va zamonaviy dizayn yechimlarini tahlil qilish uchun mustahkam nazariy poydevor yaratadi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar.

1. Shahar makonining shakllanishiga tarix davomida ta'sir ko'rsatgan asosiy omillar nimalardan iborat?
2. Qadimgi Mesopotamiya shaharlarining fazoviy tuzilishi qanday jihatlari bilan ajralib turgan?

3. Qadimgi Misr shaharlarining Nil bo‘yab cho‘zilgan chiziqli tuzilishi qanday funksional ahamiyatga ega bo‘lgan?
4. Antik Yunon polislarida agora qanday estetik va ijtimoiy vazifani bajargan?
5. Rim shaharlaridagi cardo va decumanus yo‘llarining shahar kompozitsiyasidagi roli nimadan iborat?
6. O‘rta asr Yevropa shaharlaridagi tor ko‘chalar va himoya devorlari qanday urbanistik maqsadlarga xizmat qilgan?
7. Sharq shaharlaridagi mahalla tizimining shahar makoni estetik tuzilishiga ta’siri qanday bo‘lgan?
8. Renessans davrida shahar rejalashtirishiga qanday estetik tamoyillar asos qilib olingan?
9. Industrial inqilob davrida shahar makonining zichlashuvi qanday urbanistik muammolarni yuzaga keltirgan?
10. Zamonaviy shahar estetikasida ekologik barqarorlikning ahamiyati nimada namoyon bo‘ladi?
11. Estetikaning nazariy asoslari shahar fazosidagi kompozitsion tamoyillarni qanday belgilaydi?
12. Shahar makonida go‘zallik va psixologik qulaylikning o‘zaro bog‘liqligi qanday talqin qilinadi?
13. Shahar identiteti tushunchasi nimani anglatadi va u qaysi estetik omillar asosida shakllanadi?
14. Estetik konflikt deganda nimani tushunasiz va u shahar makonida qaysi holatlarda yuzaga keladi?
15. Estetikaning shaharsozlikdagi strategik roli nimadan iborat va u shaharni rejalashtirishga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. A. Ikramov, Sh. Jo‘raev. Shaharsozlik asoslari. O‘zbekistonda shaharsozlik tamoyillari, milliy shahar makoni, rejalashtirish va urbanistik jarayonlar bo‘yicha asosiy qo‘llanma.
2. Jane Jacobs. The Death and Life of Great American Cities. Shahar hayoti, jamoat makonlari va urbanistik estetikaning ijtimoiy asoslari haqida fundamental tadqiqot.
3. Norberg-Schulz, Christian. Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture. Shahar makonining ruhiy va estetik qabul qilinishi haqidagi fenomenologik tadqiqot.

III BOB. SHAHAR MAKONINI OBODONLASHTIRISH JARAYONLARI.

Dars rejasi:

3.1. Tarixiy obodonlashtirish jarayonlari

3.2. Zamonaviy yondashuvlar

Kirish. Shahar makonini obodonlashtirish jarayoni insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida jamiyatning ma'naviy, estetik va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan murakkab faoliyat sifatida shakllanib kelgan. Shaharni obodonlashtirish faqatgina ko'chalar, maydonlar yoki jamoat hududlarini tartibga solish emas, balki shahar makonini estetik, ekologik, funksional va ijtimoiy jihatdan yanada uyg'unlashtirish, inson hayotini yanada qulay, samarali va ma'noli qilish jarayonidir. Obodonlashtirish yondashuvlari turli tarixiy bosqichlarda turlicha maqsad va tamoyillarga asoslangan bo'lib, ba'zan siyosiy tuzilma, ba'zan diniy g'oyalar, ba'zan iqtisodiy ehtiyojlar, ba'zan esa estetik me'yorlar asosida shakllangan. Bu jarayonning zamonaviy shakllanishida ekologik barqarorlik, innovatsion texnologiyalar va inson markazidagi yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Shahar obodonlashtirishini chuqur o'rganish uchun avvalo tarixiy jarayonlarni tahlil qilish va ular qanday evolyuzion o'zgarishlarga uchraganini ko'rib chiqish zarur.

3.1. Tarixiy obodonlashtirish jarayonlari

Tarixiy obodonlashtirish jarayonlari shahar makonining shakllanishi, rivojlanishi va qo'shimcha estetik qatlamlar bilan boyitilishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, insoniyatning turli davrlarda shaharni qanday qurganini, qanday bezaganini va qanday tartibga solganini o'zida aks ettiradi. Qadimgi shaharlar obodonlashtirish jarayonida asosan tabiiy sharoitga moslashuv tamoyili ustuvor bo'lgan. Mesopotamiyada shahar makoni asosan ibodatxona atrofida shakllangan bo'lsa-da, ko'chalar loy, g'isht va yog'och orqali tartibga keltirilgan, suv yo'llari kanal tizimlari orqali boshqarilgan. Obodonlashtirishning dastlabki shakllaridan biri sifatida ko'chalarni baland qilinishi, shahar markaziga eltuvchi asosiy yo'llarning kengaytirilishi va jamoat makonlari uchun alohida maydonlar ajratilishi e'tiborga molikdir. Qadimgi Misr shaharlarida obodonlashtirish aksariyat hollarda ma'badlar va saroylar atrofida kompozitsion markaz yaratish bilan bog'liq bo'lgan. Nil daryosidan o'tuvchi suv kanallari, qishloq xo'jaligi maydonlari va shahar hududlarini bog'lovchi yo'llar muntazam ravishda tozalab turilgan. Qo'shni hududlarni birlashtiruvchi ko'cha tarmoqlarining simmetriyaga asoslanishi obodonlashtirishning estetik qoidalarini belgilagan.

17-rasm: Tarixiy obodonlashtirish jarayonlari.
<https://steemitimages.com/D>.

Antik Yunoniston obodonlashtirish jarayonida shaharning markaziy maydoni agora ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotning yuragi bo'lib xizmat qilgan. Aforaga olib boruvchi ko'chalar, ochiq amfiteatrlar, ibodatxonalar bir butun ansambl sifatida shakllangan. Bu davrdagi obodonlashtirish shaharni tevarak-atrofdagi tabiiy relyefga moslashtirish, shamoldan himoyalangan hududlar yaratish, vizual manzaralarni ochish, dengiz yoki tog' etaklaridan ko'rinadigan kompozitsiyalarni shakllantirish kabi yondashuvlarga asoslangan. Rim davrida obodonlashtirish jarayoni yanada tizimli tus olib, yo'l qoplamalarining tosh bilan mustahkamlanishi, suv akveduklarining qurilishi, hammomlar, forumlar, yirik ko'chalar va parklar tizimining shakllanishi obodonlashtirishni yuqori darajaga olib chiqqan. Rim yo'l tizimi shahar obodonlashtirishining nafaqat funksional, balki estetik asosini ham tashkil qilgan. Bunda yo'llar o'rtasidagi aniqlik, fasadlarning bir xil balandlikda bo'lishi, ko'chalarning tekislikda joylashuvi shahar makonini uyg'unlashtirgan.

Oʻrta asrlarda shahar obodonlashtirish jarayoni diniy va siyosiy markazlar atrofida shakllandi. Masalan, Yevropa shaharlarida soborlar markazga aylangan boʻlsa, Sharq shaharlarida masjidlar, madrasalar, bozorlar shahar estetikasining yuragi boʻlgan. Shaharlarni obodonlashtirishda bozor yoʻllarining tozaligi, masjidlar atrofidagi maydonchalarning kengligi, karvonsaroylarning qulay joylashuvi muhim boʻlgan. Buxoro, Samarqand kabi shaharlarda obodonlashtirish jarayonining markazida bozorlar, savdo rastalari (timlar), toqqa qaragan koʻchalar, bogʻlar tizimi, hovuzlar va sardobalar turardi. Ayniqsa suv inshootlarining estetik roli yuqori baholangan. Suv hayot manbai boʻlgani uchun uni saqlash, turli darajalarda oqimini tartibga solish va jamoat foydalanishiga qulay qilish obodonlashtirishning eng asosiy elementi boʻlgan. Bu davrda koʻchalar koʻpincha tor, egri chiziqli boʻlgan boʻlsa-da, ular mahalliy iqlimga mos tarzda koʻproq soyali va shamol tezligini kamaytiradigan qilib qurilgan.

Renessans davri shahar obodonlashtirishida uygʻunlik, proporsiya va simmetriya tamoyillariga katta eʼtibor qaratildi. Maydonlar muntazam shakliga ega boʻlib, koʻchalarning kengligi, jamoat binolarining balandligi va fasadlarining bir-biriga mosligi shahar estetikasida muhim oʻrin tutgan. Barokko davrida shahar makoni monumental va dramatik tarzda obodonlashtirildi. Keng xiyobonlar, yodgorliklar, favvoralar, monumental darvozalar va murakkab koʻcha tizimlari obodonlashtirishning yangi bosqichini yaratdi. Paris shahrini XIX asrda Xausmann tomonidan qayta rejalashtirish jarayoni obodonlashtirishning eng yirik tarixiy loyihalaridan biri boʻlib, unda koʻp kilometrli keng koʻchalar, parklar, bulvarlar, kanalizatsiya tizimi, jamoat binolari va maydonlar bir butun kompozitsiya sifatida qurilgan.

Industrial inqilob davriga kelib, shaharlar juda tez kengaydi, bu esa obodonlashtirishni yangi bosqichga olib keldi. Yirik zavodlar, temir yoʻllar, yangi turar joy massivlari, koʻp qavatli binolar paydo boʻlgan. Bu jarayonda obodonlashtirishning asosiy maqsadi funktsionallik boʻlib, koʻchalar kengaytirildi, ommaviy transport tizimi yaratildi, jamoat parklarining ahamiyati ortdi. Masalan, Londonning Hyde Parki yoki Nyu-Yorkdagi Central Park industrial davr obodonlashtirishining ideal namunalaridan biri boʻlib, shahar ichida ekologik va vizual muvozanat yaratgan. Bu davrda sanitariya tizimi, koʻchalar yoritilishi, yoʻllarning asfaltlanishi, yirik koʻpriklar qurilishi obodonlashtirishning asosiy yoʻnalishiga aylandi.

XX–XXI asrlarda shahar obodonlashtirish jarayoni inson markaziga yoʻnaltirilgan yondashuv bilan boyitildi. Modernizm shaharlarni toʻgʻri chiziqli, funktsional, keng yoʻllar, ochiq maydonlar bilan toʻldirdi, biroq bu yondashuv baʼzan shahar ruhiyatining yoʻqolishiga olib kelgan. Postmodernizm esa tarixiy qatlamlarni qayta baholash, jamoat makonlarini

jonlantirish, kichik ko'chalarni rekonstruksiya qilish, binolar fasadini badiiy bezatish kabi yondashuvlarni taklif etdi. Shunday qilib, obodonlashtirish tarixida har bir davr o'zining estetik qarashlari, funksional talablari va madaniy qarashlariga ko'ra makonga yangi mazmun qo'shgan.

3.2. Zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy yondashuvlar shahar makonini obodonlashtirishda bugungi global urbanizatsiya jarayonlari, ekologik tahdidlar, raqamli texnologiyalar, jamoat makonlariga bo'lgan talab va estetik qadriyatlarining yangi tushunchalari asosida shakllanmoqda. Zamonaviy shahar obodonlashtirishning eng asosiy tamoyillaridan biri inson markazidagi dizayndir. Bu yondashuv bo'yicha shahar makoni faqat avtomobillar uchun emas, balki piyodalar, velosipedchilar, bolalar, keksalar va nogironlar uchun ham qulay va xavfsiz bo'lishi lozim. Bu tamoyilga asoslanib ko'cha bo'ylab piyodalar yo'laklari kengaytiriladi, daraxtlar ekiladi, veloyo'laklar yaratiladi, jamoat o'rindiqdari ko'paytiriladi. Yoritish tizimlari energiya tejankor lampalar bilan almashtiriladi, tungi yoritish estetikasiga alohida e'tibor qaratiladi.

Zamonaviy yondashuvlarda yana bir muhim tamoyil ekologik barqarorlikdir. Shaharlar ko'plab muammolarga duch kelmoqda: havo ifloslanishi, shovqin, issiq orollar effekti, suv tanqisligi, yashil hududlarning kamayishi. Shu sababli bugungi obodonlashtirishda yashil infratuzilma parklar, yashil tomlar, vertikal bog'lar, suv havzalari, yashil yo'laklar tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Seul shahridagi Cheonggyecheon loyihasi eski avtomobil yo'li ostidan suv oqimini tiklab, uni yangi jamoat makoniga aylantirish ekologik obodonlashtirishning eng muvaffaqiyatli namunalariidan biridir. Bunday loyihalar shahar mikroiklimini yumshatadi, estetik qiymatni oshiradi, jamoat faolligini kuchaytiradi.

Zamonaviy yondashuvlarning yana biri ko'p funksiyali jamoat makonlari yaratishdir. Parklar endilikda shunchaki yashil maydon emas, balki sport, o'yin, dam olish, madaniy tadbirlar, interaktiv san'at obyektlari joylashgan murakkab makonlarga aylanmoqda. Maydonlar, xiyobonlar, ko'cha bozorlarida o'zgaruvchan funksiyalar, moslashtirilgan mebellar, vaqtinchalik pavilonlar, ochiq amfiteatrlar o'rnatilmoqda. Bu yondashuv shahar hayotining xilma-xilligini ta'minlaydi, odamlarni birlashtiradi.

18-rasm: Zamonaviy yondashuv estetikasi.

<https://avatars.mds.yandex.net>

Obodonlashtirishda raqamli texnologiyalar ham keng qo'llanilmoqda. Smart-yoritish tizimlari odam zichligiga qarab yorug'lik darajasini o'zgartiradi, sensorli axborot panellari jamoat maydonlari haqida ma'lumot beradi, AR va VR texnologiyalari tarixiy obidalarni virtual ko'rsatadi, mediafasadlar esa shahar estetik ko'rinishiga dinamizm qo'shadi. Raqamli navigatsiya tizimlari aholiga yo'l topishda yordam beradi, jamoat transportining real vaqt rejimida harakati ko'rsatiladi. Bularning barchasi obodonlashtirish jarayonini nafaqat fizik, balki virtual kompozitsiya sifatida kengaytiradi.

Zamonaviy shahar obodonlashtirishning yana bir yo'nalishi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash. Shahar olamida turli aholi guruhlari bir hududda yashaydi, va obodonlashtirish jarayonida ularning ehtiyojlari inobatga olinishi zarur. Jamoat makonlari xavfsiz bo'lishi, tungi yoritish tizimlari bilan ta'minlanishi, hududlar nogironlar uchun moslashtirilishi, turli yosh guruhlari uchun maxsus maydonlar yaratilishi zamonaviy obodonlashtirishning ajralmas qismiga aylangan. Ayniqsa, gender tengligini qo'llab-quvvatlovchi dizayn yondashuvlari xavfsiz yo'laklar, ayollar uchun qulay jamoat maydonlari, bolalar uchun xavfsiz o'yin hududlari muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi shahar obodonlashtirishda madaniy merosni saqlash va zamonaviy arxitektura bilan uyg'unlashtirish ham asosiy vazifalardan biridir. Rekonstruksiya jarayonida eski mahallalar, tarixiy binolar, arxeologik joylar e'tibor bilan tiklanib, atrofidagi makon zamonaviy dizayn bilan uyg'unlashtiriladi. Bu jarayon shahar identitetini saqlashga xizmat qiladi. Masalan, Toshkent, Buxoro, Xiva kabi shaharlarda tarixiy markazlarni

rekonstruksiya qilishda milliy me'morchilik unsurlari bilan zamonaviy jamoat makonlarini bog'lash kuzatilmoqda.

Shu bilan birga, obodonlashtirish jarayonida san'atning integratsiyasi ham keng tarqalgan. Shahar ko'chalarida haykallar, interaktiv installatsiyalar, ijodiy o'rindiqlar, devoriy rasmlar (mural art), yorug'lik san'ati, multimedia loyihalari shahar estetikasini boyitadi. Bunday yondashuv shaharni nafaqat funksional, balki ma'naviy va estetik jihatdan ham qadrlanadigan makonga aylantiradi.

Zamonaviy shahar obodonlashtirishning yana bir asosiy tamoyili minsifatli arxitektura materiallari va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. Beton, shisha, metall, yog'och va kompozit materiallarning yangi turlari shahar ko'chalarining estetikasini yangicha talqin etish imkonini bermoqda. Katta ko'lamdagi pavilonlar, zamonaviy ko'priklar, multimedia maydonchalari, ekologik toza fasadlar shahar obodonlashtirishining yangi bosqichini yaratadi.

Shunday qilib, zamonaviy obodonlashtirish yondashuvlari tarixiy tajribalar, estetik tamoyillar, texnologik yangiliklar, ekologik talablar va inson ehtiyojlarining uyg'unlashuviga asoslangan holda rivojlanmoqda. Bugungi shahar obodonlashtirish jarayoni faqatgina tartibga solish emas, balki shahar hayotini yaxlit ravishda yaxshilash, odamlar uchun qulay, chiroyli, xavfsiz va ma'noli makon yaratish jarayonidir.

Takrorlash va muhokama uchun savollar.

1. Shahar makonini obodonlashtirish tushunchasi nimani anglatadi va uning asosiy maqsadi nimadan iborat?
2. Tarixiy davrlarda shahar makonini obodonlashtirish jarayonlari qanday omillar ta'sirida shakllangan?
3. Qadimgi shaharlar obodonlashtirish tizimlarining asosiy xususiyatlarini tushuntiring.
4. O'rta asr shaharlarida obodonlashtirish jarayonlari qanday ijtimoiy va funksional vazifalarni bajargan?
5. Tarixiy shahar makonlarida suv ta'minoti va yashil hududlarning ahamiyati nimadan iborat bo'lgan?
6. Sanoat inqilobi davrida shahar obodonlashtirish jarayonlarida qanday o'zgarishlar yuz bergan?
7. Zamonaviy shahar obodonlashtirish yondashuvlarining asosiy tamoyillarini izohlang.
8. Zamonaviy obodonlashtirishda ekologik barqarorlik qanday ta'minlanadi?
9. Jamoat makonlarini obodonlashtirishda inson omili va qulaylik masalalari qanday hisobga olinadi?

10. Zamonaviy shahar makonini obodonlashtirishda texnologiyalarning roli nimadan iborat?

11. Tarixiy va zamonaviy obodonlashtirish yondashuvlari o'rtasidagi asosiy farqlarni taqqoslang.

12. Shahar makonini obodonlashtirish jarayonlarining kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini tushuntiring.

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. **Qodirov A.Q.** Shaharsozlik asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2015. Shahar makonini rejalashtirish va obodonlashtirish jarayonlari yoritilgan.

2. **Tursunov B.A.** *Landshaft arxitekturasi*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. Shahar yashil hududlari va obodonlashtirish elementlari tahlil qilingan.

3. **Ibragimov N.R.** *Shahar muhitini loyihalash*. Toshkent: Arxitektura va qurilish, 2018. Jamoat makonlari va piyodalar hududlarini obodonlashtirish masalalari bayon etilgan.

4. **Moughtin C.** *Urban Design: Street and Square*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2003. Shahar ko'chalari va maydonlarini zamonaviy loyihalash tamoyillari.

5. **Ilina E.A.** *Landshaft dizayni va shahar muhiti*. Moskva: Arxitektura-S, 2016. Shahar makonida landshaft va dizayn yechimlarini qo'llash usullari.

IV BOB. SHAHAR MUHITI VA UNING KOMPONENTLARI.

Dars rejasi:

4.1. Shahar muhitini tasniflash

4.2. Shahar muhiti komponentlari

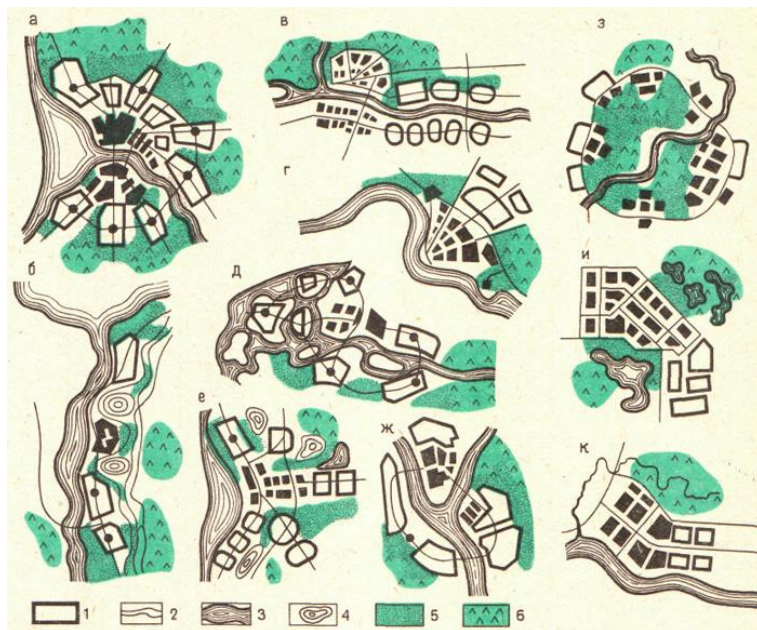
Kirish. Shahar muhiti insonning turmush tarzini, jamoat hayotini va shahar makonining estetik qiyofasini belgilovchi murakkab tizimdir. Shahar makoni ko'p qatlamli va o'zaro bog'langan elementlardan tashkil topgan bo'lib, uning tarkibiy qismlari funktsional, ekologik, ijtimoiy va estetik jihatdan uyg'un bo'lishi zarur. Shahar muhiti tabiiy, sun'iy, madaniy va ijtimoiy komponentlar orqali o'z ifodasini topadi, ularning har biri shahar hayotining sifatini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, shahar muhiti doimiy rivojlanib boruvchi va tashqi hamda ichki omillar ta'sirida o'zgaruvchan tizim sifatida namoyon bo'ladi. Shahar makonining murakkab tabiati shahar obodonlashtirish va urbanistika tadqiqotlari uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

4.1. Shahar muhitini tasniflash

Shahar muhitini tasniflash. Shahar muhiti tabiiy va sun'iy elementlarning birlashmasi bo'lib, u shahar hayotining barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatadi. Tabiiy komponentlar relyef, iqlim sharoiti, yer va suv resurslari, o'simlik qoplamalari bo'lib, ular shahar makonining ekologik barqarorligi, mikroiqlim va estetik qiyofasini belgilaydi. Sun'iy komponentlar esa arxitektura binolari, transport tizimlari, yo'l infratuzilmasi, ko'priklar, jamoat joylari, san'at asarlari va boshqa urbanistik elementlarni o'z ichiga oladi. Shahar muhiti inson faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, u turar joylar, jamoat joylari, savdo hududlari va boshqa funktsional zonalariga moslashtiriladi.

Shahar muhiti funktsional, estetik, ekologik va ijtimoiy jihatdan bir butun tizim sifatida tahlil qilinadi. Funktsional tasnifga ko'ra, shahar muhiti quyidagi asosiy guruhlarga bo'linadi: turar joylar, jamoat va tijorat hududlari, sanoat zonalar, transport tizimi, yashil hududlar va rekreativ maydonlar. Turar joylar shahar muhitining asosiy qismi bo'lib, aholi yashashini ta'minlaydi va shahar makonining demografik tuzilmasini belgilaydi. Jamoat va tijorat hududlari aholining turli guruhlari uchun xizmat ko'rsatadi va shahar iqtisodiy hayotini shakllantiradi. Sanoat zonalar esa shahar iqtisodiyotining ishlab chiqarish qismiga xizmat qilsa, transport tizimi va yo'l infratuzilmasi shaharni turli zonalar bilan bog'laydi va jamoat hayotining samarali tashkiliy jarayonini ta'minlaydi. Yashil hududlar, bog'lar,

xiyobonlar, dam olish maydonlari shahar makonini ekologik, estetik va psixologik jihatdan boyitadi.

19-rasm: Shahar muhitini tasniflash.

<https://landscape.totalarch.com/file>.

Estetik tasnifga ko‘ra, shahar muhiti ko‘cha fasadlari, maydonlarning kompozitsion yaxlitligi, yoritish tizimi, landshaft elementlari va san‘at asarlari orqali ifodalanadi. Shahar estetikasi shahar makonini inson ongida idrok etilishida muhim ahamiyat kasb etadi, shahar identitetini mustahkamlaydi va jamoat hayotining sifatini oshiradi. Ijtimoiy tasnif esa shahar muhiti aholining turli guruhlari uchun xizmat qiluvchi hududlar bolalar va yoshlar uchun maydonlar, sport va dam olish joylari, savdo va xizmat ko‘rsatish hududlari orqali amalga oshiriladi. Ekologik tasnif esa havoning tozaligi, suv resurslari, yashil hududlarning mavjudligi va mikroiklimni nazorat qilishga qaratilgan.

Shahar muhiti muntazam ravishda tashqi va ichki omillar ta‘sirida o‘zgaradi. Iqlim sharoiti, tabiiy ofatlar, iqtisodiy rivojlanish, aholi zichligi va texnologik yangiliklar shahar muhiti tarkibini va sifatini o‘zgartiradi. Shu sababli shahar muhiti doimiy monitoring va rejalashtirishni talab qiladi.

Shahar muhiti komponentlarini tahlil qilish orqali shaharni obodonlashtirish va rivojlantirishning strategik yo‘nalishlari aniqlanadi, urbanistik qarorlar qabul qilinadi va shahar estetikasi yaxlit shakl oladi.

4.2. Shahar muhiti komponentlari

Shahar muhiti komponentlari. Shahar makonini tashkil etuvchi komponentlar ko‘p qatlamli va o‘zaro bog‘langan tizim sifatida ishlaydi. Ko‘cha fazosi shahar muhiti tarkibida markaziy o‘rin egallaydi. Ko‘chalar nafaqat transport tizimini ta‘minlaydi, balki shahar vizual obrazini shakllantiradi, jamoat hayotining dinamikasini belgilaydi. Ko‘cha kengligi, yo‘laklar, daraxtlar, yoritish tizimi va ko‘cha mebellari uning estetik va funksional qiymatini belgilaydi. Ko‘chalar va yo‘laklar shaharni piyoda va transport oqimlari uchun qulay qiladi, shahar harakatining samarali tashkil etilishiga xizmat qiladi.

Binolar va ularning fasadlari shahar muhiti estetikasi uchun eng asosiy komponent hisoblanadi. Binolar balandligi, shakli, fasad bezaklari, rang va materiallar shahar makonining vizual yaxlitligini ta‘minlaydi. Yirik jamoat binolari, madaniy markazlar, teatrlar, muzeylar va sport inshootlari shahar identitetining markazi sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, kichik arxitektura formalar, savdo rastalari, ko‘cha mebellari, ochiq amfiteatrlar shahar muhitiga jon bag‘ishlaydi va uning funksional barqarorligini oshiradi.

20-rasm: Shahar muhiti komponentlari.

<https://assets.change.org/photos/3.U>

Jamoat maydonlari shahar muhitining ijtimoiy jihatidan muhim komponentidir. Maydonlar, xiyobonlar, parklar, favvoralar va dam olish

hududlari aholining turli guruhlariga xizmat qiladi, ijtimoiy integratsiyani ta'minlaydi va estetik qadriyatlarni shakllantiradi. Yashil hududlar va landshaft elementlari shahar muhitini nafaqat ekologik, balki vizual va psixologik jihatdan boyitadi. Daraxtlar, bog'lar, yashil yo'laklar, vertikal bog'lar shaharni mikroiklim jihatdan qulay qiladi, havoni tozalaydi, shovqinni kamaytiradi va shahar estetik obrazini yaxshilaydi. Suv elementlari havzalar, ko'llar, daryolar va favvoralar shahar makonining vizual markazlari sifatida ishlaydi, shaharni dam olish va meditatsiya uchun qulay muhit bilan ta'minlaydi. Shu bilan birga, suv elementlari ekologik barqarorlikni oshiradi, hududning mikroiklimini yumshatadi va landshaft dizayni bilan uyg'unlashadi.

Shahar muhitida san'at asarlari va topiar elementlari ham muhim o'rin tutadi. Haykallar, installatsiyalar, devoriy rasmlar, yoritish san'ati shaharni yanada qiziqarli va estetik jihatdan boy qiladi. Shahar muhiti komponentlari bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida ishlashi lozim. Masalan, ko'chalar va maydonlar, binolar va yashil hududlar, suv elementlari va piyoda yo'laklari o'zaro uyg'unlashganda shahar estetik yaxlitligini yaratadi.

Barcha komponentlar shahar makonining funksional, ekologik, estetik va ijtimoiy talablarga javob berishini ta'minlash uchun puxta rejalashtirilishi zarur. Shahar muhiti doimiy ravishda o'rganilib, uning komponentlarining holati, funksional yuklamasi, estetik sifati baholanadi. Bu jarayon shaharni rivojlantirish, obodonlashtirish va modernizatsiya qilish uchun strategik yo'nalishlarni belgilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, shahar muhiti komponentlarini tasniflash va tahlil qilish shahar dizayni, landshaft arxitekturasini va urbanistika tadqiqotlarining nazariy va amaliy asosini tashkil qiladi.

Har bir komponentning individual va jamoaviy roli shahar makonining yaxlitligini belgilaydi va estetik qadriyatlarni shakllantiradi. Shahar muhiti komponentlarining o'zaro bog'liqligi, uyg'unligi va funktsionalligi shahar obodonlashtirishning muvaffaqiyatini belgilovchi eng muhim mezonlardandir. Shu tarzda, shahar muhitini tasniflash va komponentlarini aniqlash orqali urbanistik qarorlar qabul qilinadi, shahar makoni barqaror, qulay va estetik jihatdan boy bo'ladi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar.

1. Shahar muhiti tushunchasini izohlang va uning asosiy tarkibiy elementlarini sanab bering.
2. Shahar muhiti tabiiy va sun'iy komponentlaridan qaysi biri estetik idrokda asosiy rol o'ynaydi?
3. Shahar muhiti funktsional, ijtimoiy, ekologik va estetik jihatdan qanday tasniflanadi?

4. Turar joylar shahar muhitidagi o'zni va ahamiyatini tushuntiring.
5. Jamoat va tijorat hududlari shahar makonida qanday funksiyalarni bajaradi?
6. Transport tizimi va ko'chalar shahar muhitining qanday jihatlarni belgilaydi?
7. Yashil hududlar va landshaft elementlari shahar muhiti estetikasi va ekologiyasiga qanday ta'sir qiladi?
8. Suv elementlari – havzalar, ko'llar, favvoralar shahar makonida qanday rol o'ynaydi?
9. San'at asarlari va topiar elementlari shahar estetik obrazini qanday boyitadi?
10. Ko'chalar va maydonlarning vizual va funksional uyg'unligini qanday ta'minlash mumkin?
11. Shahar muhiti komponentlarini bir-biri bilan uyg'unlashtirishning ijtimoiy ahamiyati nimada?
12. Binolar va ularning fasadlari shahar estetikasi uchun qanday ahamiyatga ega?
13. Shahar muhiti doimiy ravishda qanday omillar ta'sirida o'zgaradi?
14. Shahar obodonlashtirish va urbanistik qarorlar qabul qilishda shahar muhiti komponentlarini tahlil qilishning o'zini nima?
15. Shahar muhiti komponentlarining o'zaro bog'liqligi va uyg'unligi nima uchun shahar obodonlashtirishining muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi mezonidir?

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Kevin Lynch. The Image of the City. MIT Press. Shahar makoni idroki, vizual tuzilma va jamoat makonlarini anglash bo'yicha fundamental manba.
2. Jan Gehl. Cities for People. Island Press. Zamonaviy shahar obodonlashtirish va inson markazidagi yondashuvlar bo'yicha tadqiqot.
3. Leon Krier. The Architecture of Community. Qadimiy va zamonaviy shahar obodonlashtirish yondashuvlarini solishtiruvchi urbanistik asar.
4. Jane Jacobs. The Death and Life of Great American Cities. Jamoat maydonlari, shahar ijtimoiy hayoti va urbanistik qarorlar tanqidi.
5. T. Mirzayev, A. Ikramov. Shaharsozlik asoslari. Toshkent: O'zbekiston, 2018. O'zbekiston shaharlarini obodonlashtirish tajribasi, landshaft va arxitektura uyg'unligi haqida qo'llanma.

V BOB. SHAHR KOMPONENTLARI VA ESTETIK QADRIYATLAR.

Dars rejasi:

5.1. Ko'cha fazosi, binolar, jamoat joylari

5.2. Estetik qadriyatlarining shakllanishi

5.3. Shahar makonida vizual kompozitsiya va estetik uyg'unlik

5.4. Landshaft elementlarining shahar estetik qiyofasini shakllantirish

5.5. Shahar komponentlarida estetik va funksional muvozanat

Kirish. Shahar makoni inson hayotining markaziy qismi bo'lib, u inson faoliyati, ijtimoiy aloqalar, ekologik muhit va estetik idrok bilan uzviy bog'liqdir. Shahar muhiti ko'p qatlamli tizim sifatida shakllanadi va uning asosiy tarkibiy komponentlari ko'chalar, binolar, jamoat joylari, yashil hududlar, suv havzalari va san'at asarlari shahar estetikasi hamda funksional barqarorligini belgilaydi. Shahar makoni komponentlarining uyg'unligi shaharni qulay, ekologik barqaror va vizual jihatdan jozibali qilishning asosiy omili hisoblanadi. Shu sababli shahar muhiti komponentlarini o'rganish va tahlil qilish shaharsozlik va urbanistika tadqiqotlarining muhim qismi hisoblanadi.

Shahar makonining estetik qadriyatlari inson ongida shahar identitetini shakllantiradi, jamoat hayotining sifatini oshiradi va shaharni ekologik va ijtimoiy jihatdan barqaror qiladi. Shahar komponentlarining estetik jihatdan boyligi va uyg'unligi shahar obodonlashtirish strategiyasida asosiy maqsad sifatida qaraladi.

5.1. Ko'cha fazosi, binolar, jamoat joylari

Ko'cha fazosi, binolar, jamoat joylari. Ko'cha fazosi shahar makonining eng markaziy va dinamik elementi hisoblanadi. Ko'chalar transport tizimini tashkil etish bilan birga, shahar vizual qiyofasini yaratishda va jamoat hayotining dinamikasini belgilashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ko'chalar kengligi, yo'laklar, daraxtlar, yoritish tizimi va ko'cha mebellari uning estetik va funksional qiymatini belgilaydi. Shahar ko'chalarining rejalashtirilishi va kompozitsiyasi jamoat hayotining samarali tashkil etilishiga xizmat qiladi, piyodalar va transport oqimlarini uyg'unlashtiradi, shuningdek, shahar identitetini yaratishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ko'cha fazosi shaharni ijtimoiy integratsiya va jamoat faoliyatiga jalb qilishda ham muhimdir. Masalan, keng xiyobonli ko'chalar, markaziy maydonlar va piyoda yo'laklari shahar aholisini turli ijtimoiy va madaniy faoliyatga jalb qiladi, ularning shahar bilan vizual va funksional aloqasini

mustahkamlaydi. Shu bilan birga, ko'cha fazosining dizayni shahar estetik obrazini shakllantiradi, aholiga qulaylik yaratadi va shahar makonini yanada jozibali qiladi.

21-rasm: Ko'cha fazosi, binolar, jamoat joylari.

<https://i.pining.com/originals/bd/5d>.

Binolar shahar muhiti estetikasi va identitetining asosiy vositasi hisoblanadi. Binolar balandligi, shakli, fasad dekorativ elementlari, rang va materiallar shahar makonining vizual yaxlitligini ta'minlaydi. Madaniy markazlar, teatrlar, muzeylar, sport inshootlari va yirik jamoat binolari shahar muhitida markaziy o'rin tutadi, shahar hayotining madaniy va ijtimoiy hayotini boyitadi. Shu bilan birga, kichik arxitektura shakllari, turar joy binolari va savdo rastalari shahar makonini insonlar uchun qulay va funksional qiladi.

Jamoat maydonlari shahar muhiti komponentlari orasida ijtimoiy va estetik jihatdan muhim o'rin tutadi. Maydonlar, xiyobonlar, parklar, dam olish hududlari va favvoralar shahar aholisi uchun turli funksional imkoniyatlarni taqdim etadi. Shu bilan birga, jamoat maydonlari shahar identitetini mustahkamlash, ijtimoiy integratsiyani ta'minlash va estetik qadriyatlarini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Estetik jihatdan jamoat maydonlari landshaft dizayni, san'at asarlari va yoritish tizimi orqali vizual boylik hosil qiladi.

Shahar makonining ushbu komponentlari bir-biri bilan uyg'unlashganda shahar muhitining vizual, ekologik va ijtimoiy yaxlitligi ta'minlanadi. Ko'chalar va maydonlar, binolar va yashil hududlar, suv

havzalari va piyoda yo‘laklari birlashtirilganda shahar makonining kompleks estetik qiyofasi hosil bo‘ladi.

Estetik qadriyatlarining shakllanishi. Shahar makonida estetik qadriyatlar inson idroki, vizual tajriba va ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog‘liq holda shakllanadi. Estetik qadriyatlar shahar identitetini mustahkamlash, jamoat hayotini boyitish, shaharni ekologik va vizual jihatdan barqaror qilishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Binolar, ko‘chalar, jamoat maydonlari, yashil hududlar va san‘at asarlari o‘zaro uyg‘unlashganda shahar makonining estetik yaxlitligi hosil bo‘ladi.

22-rasm: Estetik shakllanish.

<https://i.archi.ru/i/134439.jpg>

Shahar muhiti estetik qadriyatlarini yaratishda rang, shakl, materiallar va yoritish tizimi muhim omil hisoblanadi. Masalan, binolar fasadlaridagi rang uyg‘unligi va material tanlovi shahar ko‘chasining vizual qiyofasini belgilaydi, piyoda yo‘laklaridagi yoritish tizimi va mebellar esa estetik va funksional uyg‘unlikni ta‘minlaydi. Shu bilan birga, yashil hududlar va landshaft elementlari shahar makonini ekologik va psixologik jihatdan boyitadi, shaharni dam olish va turizm uchun jozibali qiladi.

Suv elementlari havzalar, ko‘llar, favvoralar va daryolar shahar makonining vizual markazlari sifatida ishlaydi. Ular shaharni estetik jihatdan boyitadi, mikroiklimni yumshatadi, shovqinni kamaytiradi va landshaft dizayni bilan uyg‘unlashadi. Shahar makonidagi san‘at asarlari, haykallar, installatsiyalar va devoriy rasmlar shaharni yanada jozibali va estetik jihatdan boy qiladi, shahar identitetini kuchaytiradi.

5.2. Estetik qadriyatlarining shakllanishi

Estetik qadriyatlar inson ongida shahar identitetini shakllantiradi, shaharni farovon, qulay va jozibali qiladi. Shahar estetikasi nafaqat vizual, balki ijtimoiy, psixologik va ekologik barqarorlikni ham ta'minlaydi. Shu sababli shahar muhiti komponentlarining uyg'unligi va estetik qadriyatlarining shakllanishi shahar obodonlashtirish va urbanistika qarorlarida asosiy strategik vazifa hisoblanadi.

Shahar muhiti komponentlarining estetik qadriyatlarini baholash mezonlariga vizual uyg'unlik, funksional moslik, ekologik barqarorlik va ijtimoiy foydalilik kiradi. Binolar, ko'chalar, jamoat maydonlari, yashil hududlar va suv elementlari bir-biri bilan uyg'unlashganda shahar makonining kompleks estetik qiyofasi hosil bo'ladi. Shu tarzda, estetik qadriyatlar shahar makonining funksional va vizual yaxlitligini ta'minlashda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Shahar estetik qadriyatlarini yaratishda landshaft arxitekturasi, me'moriy dizayn, san'at va urbanistika tadqiqotlari birlashadi. Har bir komponentning individual va jamoaviy roli shahar makonining vizual yaxlitligini belgilaydi va estetik qadriyatlarni shakllantiradi. Shu bilan birga, shahar obodonlashtirish jarayonida inson omili, ya'ni shahar aholisining ehtiyoj va istaklari ham hisobga olinadi. Shahar makonining estetik qadriyatlari va komponentlarning uyg'unligi shaharni qulay, jozibali va ekologik barqaror qilishning asosiy mezonidir.

Shahar makonini vizual idrok etish va kompozitsiya tushunchasi. Shahar makonini vizual idrok etish masalasi arxitektura va shaharsozlik nazariyasining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shahar nafaqat funksional infratuzilma yoki iqtisodiy faoliyat maydoni, balki inson tomonidan doimiy ravishda ko'riladigan, his etiladigan va baholanadigan murakkab vizual muhitdir. Inson shaharni avvalo ko'rish orqali qabul qiladi, shuning uchun shahar makonining tashkiliy tuzilishi, estetik sifati va vizual tartibi uning umumiy idroki va qadriyatlar tizimiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Vizual idrok jarayonida inson atrof-muhitdagi shakllar, ranglar, masshtablar, yorug'lik-soya munosabatlari va fazoviy chuqurlikni ongli va ongsiz ravishda tahlil qiladi, natijada shahar qiyofasi haqida umumiy tasavvur shakllanadi.

Vizual idrok subyektiv jarayon bo'lishiga qaramay, u ma'lum umumiy qonuniyatlarga asoslanadi. Inson ko'zi va ongining ishlash mexanizmlari shahar makonidagi ayrim elementlarni boshqalariga nisbatan tezroq yoki kuchliroq qabul qilishiga olib keladi. Shu sababli, shahar muhitida vizual ustuvorlik, kompozitsion markaz va fazoviy yo'nalishlar aniq ifodalangan bo'lishi lozim. Agar shahar makoni tartibsiz, mantiqsiz yoki haddan tashqari to'yingan bo'lsa, inson idrokida chalkashlik, ruhiy zo'riqish

va estetik qoniqmaslik yuzaga keladi. Aksincha, kompozitsion jihatdan puxta tashkil etilgan muhit insonda qulaylik, ishonch va estetik zavq uyg'otadi.

Kompozitsiya tushunchasi shahar makonida alohida ahamiyat kasb etadi. Kompozitsiya bu shahar fazosidagi barcha vizual elementlarning o'zaro bog'lanishi, joylashuvi va muvozanatli munosabatini anglatadi. U shahar makonini tasodifiy elementlar yig'indisidan yaxlit, o'qiladigan va ma'noli tizimga aylantiradi. Arxitektura kompozitsiyasi alohida bino doirasida shakllansa, shahar kompozitsiyasi ko'plab obyektlar, ochiq va yopiq fazolar, transport va piyodalar yo'nalishlari, landshaft elementlari o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'z ichiga oladi.

Shahar makonida vizual kompozitsiyaning asosiy vazifasi fazoni o'qiladigan qilishdir. O'qiladigan shahar muhiti deganda inson shahar bo'ylab harakatlanar ekan, makonning mantiqiy tuzilishini osongina anglay oladigan, yo'nalishlarni farqlay oladigan va muhim nuqtalarni tez aniqlay oladigan fazo tushuniladi. Bunday muhitda ko'chalar, maydonlar, jamoat binolari va landshaft elementlari o'zaro bog'langan yagona tizim sifatida idrok etiladi. Vizual kompozitsiya yo'qligi yoki sustligi esa shaharni murakkab, chalkash va noqulay ko'rinishga olib keladi.

Vizual idrok jarayonida inson shaharni doimiy harakatda qabul qiladi. Shahar makoni statik rasm emas, balki ketma-ket ochiladigan fazolar majmuasidir. Inson bir nuqtadan ikkinchi nuqtaga o'tar ekan, uning ko'z oldida shahar manzaralari almashinadi, yangi vizual aloqalar paydo bo'ladi va oldingi tasvirlar xotirada saqlanib qoladi. Shu sababli shahar kompozitsiyasi faqat alohida nuqtadan ko'rinishga emas, balki fazoviy ketma-ketlikka ham asoslanishi zarur. Ko'cha burilishlari, maydonlarga kirish, binolar orasidagi ochilishlar va manzaraviy o'qlar inson idrokini boshqaruvchi muhim vositalardir.

Vizual kompozitsiya va idrok o'rtasidagi bog'liqlik inson psixologiyasi bilan chambarchas aloqador. Inson miyasi tartibli, muvozanatli va mantiqiy tuzilgan fazolarni tezroq qabul qiladi va ularni ijobiy baholaydi. Shu bilan birga, mutlaqo bir xil va monoton muhit ham insonda zerikish hissini uyg'otadi. Shuning uchun shahar makonida kompozitsiya nafaqat tartib, balki ma'lum darajadagi xilma-xillik va dinamikani ham o'z ichiga olishi kerak.

5.3. Shahar makonida vizual kompozitsiya va estetik uyg'unlik

Shahar makonida vizual idrokni shakllantiruvchi yana bir muhim omil bu inson masshtabidir. Shahar kompozitsiyasi yirik miqyosda loyihalansa-da, u oxir-oqibat inson tomonidan qabul qilinadi. Binolar balandligi, fasadlar detali, ko'chalar kengligi va jamoat makonlari o'lchami inson tanasi va sezgi imkoniyatlariga mos bo'lishi lozim. Inson masshtabi hisobga olinmagan

shahar muhiti sovuq, begonalashgan va estetik jihatdan noqulay bo‘lib qoladi.

Shahar makonida vizual idrok madaniy va tarixiy omillar bilan ham belgilanadi. Turli jamiyatlarda estetik me‘yorlar, ranglarga bo‘lgan munosabat va shakllarni qabul qilish uslubi farqlanadi. Tarixiy shahar markazlari ko‘pincha qat‘iy kompozitsion tuzilma va an‘anaviy vizual qoidalarga ega bo‘lib, ularni zamonaviy elementlar bilan uyg‘unlashtirish murakkab vazifa hisoblanadi.

Shahar makonining estetik qiyofasi avvalo uning shakliy tuzilishi, masshtabi va proporsional munosabatlari orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu uch tushuncha shahar kompozitsiyasining asosiy tayanch kategoriyalari bo‘lib, ular o‘zaro uzviy bog‘langan holda shahar muhitining vizual sifati va idrok etilish darajasini belgilaydi. Shakl shahar elementlarining tashqi ko‘rinishini ifodalasa, masshtab ularning inson va atrof-muhitga nisbatan o‘lchamiy nisbatini bildiradi, proporsiya esa ushbu elementlar o‘rtasidagi ichki muvozanat va nisbatlarni aniqlaydi. Bu omillar uyg‘un holda qo‘llanilgandagina shahar muhiti estetik jihatdan barqaror va idrok uchun qulay bo‘ladi.

Shahar makonida shakl tushunchasi keng ma‘noga ega bo‘lib, u alohida binolar arxitekturasi bilangina cheklanmaydi. Ko‘chalar profili, maydonlar konfiguratsiyasi, ochiq va yopiq fazolarning nisbatlari, siluet va panoramalar ham shakliy tizimning tarkibiy qismi hisoblanadi. Shakllarning to‘g‘ri tanlanishi va ularning o‘zaro uyg‘unlashuvi shahar muhitiga aniqlik va ifodaviylik bag‘ishlaydi. Geometrik jihatdan aniq, mantiqan asoslangan shakllar shahar fazosini o‘qiladigan va tushunarli qiladi, murakkab va tartibsiz shakllar esa aksincha, idrokda noaniqlik va vizual chalkashlik keltirib chiqarishi mumkin.

Shahar estetikasi shakllanishida masshtab masalasi alohida ahamiyatga ega. Masshtab nafaqat binolar balandligi yoki hajmini, balki butun shahar tuzilmasining inson idrokiga mosligini ifodalaydi. Inson shahar makonini o‘z tanasi va harakat imkoniyatlari orqali qabul qiladi, shu sababli shahar elementlarining o‘lchamlari inson masshtabiga mos bo‘lishi lozim. Haddan tashqari yirik masshtabli binolar va keng fazolar insonda begonalashuv hissini uyg‘otishi, juda kichik masshtabli muhit esa shahar funksiyalarini to‘liq bajara olmasligi mumkin. Optimal masshtab shahar muhitida qulaylik va estetik muvozanatni ta‘minlaydi.

Tarixiy shahar markazlarida masshtab masalasi ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. An‘anaviy shahar tuzilmalari ko‘pincha inson masshtabiga yaqin bo‘lgan past va o‘rta balandlikdagi binolardan tashkil topgan bo‘lib, ularning o‘zaro nisbatlari asrlar davomida shakllangan estetik me‘yorlarga mos keladi. Zamonaviy qurilish jarayonida ushbu tarixiy

masshtabni hisobga olmaslik shahar qiyofasining buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, yangi binolarni loyihalashda ularning atrof-muhit bilan masshtabiy uyg'unligi muhim mezon sifatida qaraladi.

Proporsiya tushunchasi shahar estetikasi shakllanishida shakl va masshtabni bog'lovchi asosiy omil hisoblanadi. Proporsiya shahar elementlari o'rtasidagi nisbatlarni belgilab, ularning o'zaro muvozanatini ta'minlaydi. Bu nisbatlar binolarning balandligi va kengligi, fasad elementlarining joylashuvi, ko'cha kengligi va bino balandligi o'rtasidagi munosabatlarda namoyon bo'ladi. Proporsional jihatdan to'g'ri tashkil etilgan shahar muhiti inson idrokida barqarorlik va uyg'unlik hissini uyg'otadi.

Proporsiyaning estetik ahamiyati qadimgi davrlardan boshlab arxitektura va shaharsozlikda muhim o'rin egallab kelgan. Antik va o'rta asr shaharlarida proporsiya ko'pincha geometrik va matematik qonuniyatlarga asoslangan bo'lib, bu holat shahar muhitining vizual yaxlitligini ta'minlagan. Zamonaviy shaharsozlikda esa proporsiya ko'proq funksional va ijtimoiy omillar bilan uyg'unlashgan holda qo'llaniladi. Biroq har qanday davrda proporsiya shahar estetikasi uchun ajralmas mezon bo'lib qolmoqda.

Shahar makonida shakl, masshtab va proporsiyaning uyg'unligi fazoviy tartibni shakllantiradi. Bu tartib shahar muhitini tasodifiy elementlar to'plamidan farqlab, uni ma'noli va boshqariladigan tizimga aylantiradi. Fazoviy tartib mavjud bo'lgan shahar muhitida inson o'zini yo'qotib qo'ymaydi, makonni oson anglaydi va unda erkin harakatlanadi. Shu bilan birga, bunday muhit estetik jihatdan ham yuqori baholanadi.

Zamonaviy shahar muhitida shakl va masshtab masalalariga e'tiborning susayishi ko'pincha vizual disbalansga olib keladi. Baland binolarning tartibsiz joylashuvi, fasadlarda proporsiyaning buzilishi, ko'chalar kengligi va bino balandligi o'rtasidagi nomutanosiblik shahar qiyofasini beqaror va noqulay ko'rinishga keltiradi. Bu holat nafaqat estetik muammo, balki ijtimoiy va psixologik muammo sifatida ham namoyon bo'ladi, chunki inson bunday muhitda o'zini bosim ostida his qilishi mumkin.

Shahar estetikasi shakllanishida shakl, masshtab va proporsiya nafaqat alohida obyektlar darajasida, balki butun shahar tuzilmasi miqyosida ko'rib chiqilishi lozim. Ko'cha tarmoqlari, jamoat makonlari, turar joy hududlari va markaziy zonalar o'rtasidagi masshtabiy va proporsional munosabatlar shahar qiyofasining umumiy xarakterini belgilaydi. Ushbu munosabatlar uyg'un bo'lgandagina shahar muhiti yaxlit va estetik jihatdan mukammal ko'rinishga ega bo'ladi.

Shahar makonida estetik uyg'unlikni shakllantirishda rang, ritm va fazoviy ketma-ketlik muhim vizual vositalar hisoblanadi. Ushbu omillar shahar muhitining nafaqat tashqi ko'rinishini, balki inson tomonidan idrok

etilish usulini ham belgilaydi. Rang shahar fazosiga hissiy ohang bag‘ishlasi, ritm fazoda tartib va harakat tuyg‘usini yuzaga keltiradi, fazoviy ketma-ketlik esa shaharni statik obyektlar yig‘indisidan dinamik va o‘qiladigan muhitga aylantiradi. Bu uch omil o‘zaro uyg‘unlashgan holda qo‘llanilgandagina shahar muhiti estetik jihatdan yaxlit va ta‘sirchan bo‘ladi.

Rang shahar estetikasi shakllanishida eng kuchli vizual ta‘sir vositalaridan biridir. Inson ranglarni ongli va ongsiz ravishda qabul qiladi va ular orqali atrof-muhitga nisbatan muayyan hissiy munosabat shakllantiradi. Shahar makonida ranglar binolar fasadlarida, yo‘l qoplamalarida, landshaft elementlarida, yoritish tizimlarida va reklama vositalarida namoyon bo‘ladi. Ranglarning tartibsiz va me‘yoridan ortiq qo‘llanilishi vizual shovqinga olib keladi, bu esa shahar muhitining estetik sifatini pasaytiradi. Aksincha, ranglar o‘rtasidagi muvozanat va uyg‘unlik shahar fazosini tinch, barqaror va estetik jihatdan yoqimli qiladi.

Shahar rang muhitini shakllantirishda hududning iqlimi, madaniy an‘analari va tarixiy rivojlanish jarayoni muhim ahamiyatga ega. An‘anaviy shaharlar ko‘pincha tabiiy materiallarga xos bo‘lgan sokin va iliq rang palitrasiga ega bo‘lib, bu holat shahar muhitida uyg‘unlikni ta‘minlagan. Zamonaviy shahar muhitida esa sun‘iy materiallar va texnologiyalar ranglar xilma-xilligini oshirdi, biroq bu jarayonni nazoratsiz olib borish estetik disbalansni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois shahar rang siyosati ilmiy va badiiy asosda ishlab chiqilishi zarur.

Ritm tushunchasi shahar makonida fazoviy elementlarning takrorlanishi va ketma-ketligi orqali namoyon bo‘ladi. Ritm shahar muhitiga harakat va dinamiklik bag‘ishlab, inson idrokini muayyan yo‘nalishda boshqaradi. Ko‘cha bo‘ylab joylashgan binolarning balandligi, fasad elementlarining takrorlanishi, daraxtlar qatori, yoritish ustunlari yoki yo‘l belgilari shahar ritmini shakllantiruvchi asosiy omillardir. Ritm mavjud bo‘lgan muhitda inson makonni osonroq qabul qiladi, chunki takrorlanish idrokni tartibga soladi va fazoni tushunarli qiladi.

Shu bilan birga, ritm mutlaqo bir xil va uzluksiz bo‘lsa, monotonlik yuzaga keladi. Monoton shahar muhiti estetik jihatdan zerikarli bo‘lib, insonda ruhiy charchoq hissini uyg‘otishi mumkin. Shu sababli shahar kompozitsiyasida ritm va variatsiya o‘rtasidagi muvozanat muhim hisoblanadi. Asosiy ritmik tuzilma saqlangan holda, ayrim nuqtalarda o‘zgarishlar va urg‘ular kiritilishi shahar muhitini jonlantiradi va estetik qiziqishni oshiradi.

23-rasm. Fazoviy ketma-ketlik
<https://s1.showslide.ru/s>.

24-rasm: Ritm.
<https://img.fotokonkurs.ru/cache/p>.

Fazoviy ketma-ketlik shahar makonining dinamik idrok etilishida muhim rol o‘ynaydi. Inson shaharni birdaniga to‘liq qabul qilmaydi, balki harakat jarayonida fazolarni ketma-ket ochib boradi. Ko‘chadan maydonga chiqish, tor fazodan keng makonga o‘tish, yopiq va ochiq makonlar almashinuvi fazoviy ketma-ketlikni tashkil etadi. Ushbu jarayon shahar idrokini boyitadi va makonning dramatik hamda estetik ta‘sirini kuchaytiradi.

Fazoviy ketma-ketlik shahar makonida vizual ssenariy sifatida qaralishi mumkin. Har bir fazo keyingisiga tayyorgarlik ko‘radi va umumiy

idrok jarayonida ma'lum mantiqiy izchillikni ta'minlaydi. Agar bu izchillik buzilsa, shahar muhiti tartibsiz va tushunarsiz ko'rinishga ega bo'ladi. Shu bois shahar loyihalash jarayonida fazolar o'rtasidagi o'tish nuqtalari, vizual ochilishlar va yo'nalishlar oldindan rejalashtirilishi zarur.

Rang, ritm va fazoviy ketma-ketlik o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ular birgalikda shahar estetik uyg'unligini ta'minlaydi. Masalan, ranglar ritmik takrorlanish orqali fazoda yaxlitlik hosil qilishi mumkin, fazoviy ketma-ketlik esa rang o'zgarishlari orqali yanada boyitilishi mumkin. Ushbu integratsiyalashgan yondashuv shahar muhitining vizual sifati va idrok etilish darajasini oshiradi.

Zamonaviy shahar muhitida rang va ritm ko'pincha reklama va raqamli texnologiyalar orqali kuchaytiriladi. Mediafasadlar, LED yoritish tizimlari va interaktiv elementlar shahar fazosiga yangi vizual qatlam qo'shadi. Biroq bu elementlar umumiy kompozitsiyaga moslashtirilmasa, fazoviy ketma-ketlik buziladi va vizual shovqin kuchayadi. Shu sababli zamonaviy texnologiyalarni qo'llashda estetik me'yorlar va shahar kompozitsiyasi qoidalariga qat'iy rioya qilish talab etiladi.

25-rasm: Rang, ritm va fazoviy ketma-ketlikning estetik ahamiyati.

<https://i.pining.com/originals/8>.

Rang, ritm va fazoviy ketma-ketlikning estetik ahamiyati shahar muhitining ijtimoiy va psixologik sifatlariga ham ta'sir ko'rsatadi. Tinch va uyg'un rang muhitiga ega, mantiqli ritm va fazoviy izchillikka ega shaharlar inson salomatligi, ruhiy holati va jamoat hayotining faolligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan ushbu omillar shahar estetikasi bilan bir qatorda, uning barqaror rivojlanishida ham muhim o'rin tutadi.

26, 27, 28-rasm:

<https://i.pining.com/originals/7>. <https://avatars.mds>. <https://media.istockphoto.co>.

Tarixiy va zamonaviy shahar muhitida vizual kompozitsiyani shakllantirish jarayoni murakkab va ko‘p qatlamli masala bo‘lib, u arxitektura, shaharsozlik, madaniyat va jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liqdir. Har bir shahar o‘zining tarixiy rivojlanish bosqichlari davomida ma‘lum vizual qiyofa va kompozitsion tuzilmani shakllantiradi. Ushbu qiyofa tarixiy binolar, ko‘cha tarmoqlari, maydonlar va landshaft elementlari orqali ifodalanadi. Zamonaviy shahar rivoji esa yangi funksiyalar, texnologiyalar va ijtimoiy ehtiyojlar asosida shakllanib, tarixiy muhit bilan muayyan darajada qarama-qarshilikka kirishi mumkin. Aynan shu nuqtada vizual kompozitsiya muammolari yuzaga chiqadi.

Tarixiy shahar muhitida vizual kompozitsiya ko‘pincha asrlar davomida shakllangan an‘anaviy qoidalarga asoslanadi. Binolar masshtabi, fasadlarning ritmi, rang palitrasi va fazoviy nisbatlar tarixiy me‘moriy maktablar va madaniy qadriyatlar ta‘sirida vujudga kelgan. Bunday muhitda har bir yangi qurilish yoki rekonstruksiya jarayoni mavjud vizual tizimga moslashishni talab etadi. Aks holda, tarixiy uyg‘unlik buziladi va shahar qiyofasida estetik dissonans paydo bo‘ladi. Tarixiy muhitga mos kelmaydigan zamonaviy shakllar, ortiqcha balandlik yoki ranglarning noo‘rin qo‘llanilishi shahar identitetiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy shahar muhitida esa vizual kompozitsiya ko‘proq funksional va texnologik talablar asosida shakllanadi. Yangi qurilish materiallari, konstruktiv tizimlar va raqamli texnologiyalar shahar qiyofasiga yangi imkoniyatlar olib kiradi. Biroq ushbu imkoniyatlar ko‘pincha estetik me‘yorlar bilan muvofiqlashtirilmasa, vizual muammolarni keltirib chiqaradi. Baland binolarning tartibsiz joylashuvi, fasadlarning bir-biriga

mos kelmasligi, reklama va media elementlarning haddan tashqari ko'payishi zamonaviy shahar muhitida keng tarqalgan muammolardan biridir.

Tarixiy va zamonaviy shahar muhitlari o'rtasidagi asosiy muammo ularning vizual tilidagi farqlardir. Tarixiy muhit odatda sokin ranglar, aniq proporsiyalar va inson masshtabiga mos fazolar bilan ajralib tursa, zamonaviy muhitda yirik masshtab, keskin kontrastlar va dinamik vizual effektlar ustunlik qiladi. Ushbu ikki yondashuvni bir makonda uyg'unlashtirish katta professional mas'uliyat va ilmiy yondashuvni talab etadi. Vizual kompozitsiya jarayonida tarixiy muhitni to'liq takrorlash ham, uni butunlay inkor etish ham to'g'ri yechim hisoblanmaydi. Eng maqbul yo'l tarixiy kontekstni hurmat qilgan holda zamonaviy estetik yechimlarni joriy etishdir.

Shahar markazlarida vizual kompozitsiya muammolari ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Markaziy hududlar odatda tarixiy ahamiyatga ega bo'lib, ular shahar identitetining asosiy tashuvchisi hisoblanadi. Shu bilan birga, aynan ushbu hududlarda iqtisodiy faollik yuqori bo'lgani sababli zamonaviy qurilish va reklama bosimi kuchli bo'ladi. Natijada tarixiy fasadlar fonida zamonaviy bino va reklama elementlari paydo bo'lib, vizual muvozanat buzilishi mumkin.

Vizual kompozitsiya muammolarining yana bir manbai bu shaharni rejalashtirish jarayonida yagona estetik konsepsiyaning yo'qligidir. Ko'plab shaharlarda turli davrlarda va turli mualliflar tomonidan amalga oshirilgan loyihalar yagona kompozitsion tizimga birlashtirilmagan bo'ladi. Natijada shahar muhiti parchalangan, mantiqsiz va vizual jihatdan notekis ko'rinishga ega bo'ladi.

Zamonaviy shahar muhitida reklama va raqamli axborot vositalarining ko'payishi ham vizual kompozitsiya muammolarini keskinlashtiradi. Reklama bannerlari, LED ekranlar va mediafasadlar nazoratsiz joylashtirilgan taqdirda shahar makonida vizual shovqin paydo bo'ladi. Bu shovqin shahar muhitining estetik qiymatini pasaytiribgina qolmay, balki insonning diqqatini chalg'itadi va psixologik zo'riqishga sabab bo'ladi. Shu bois reklama va media elementlarni joylashtirishda qat'iy me'yorlar va estetik talablarga rioya qilish muhim ahamiyatga ega.

Tarixiy va zamonaviy shahar muhitida vizual kompozitsiya muammolarini hal etishda landshaft elementlari muhim vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Yashil hududlar, daraxtlar, suv elementlari va ochiq makonlar turli davrlarda qurilgan arxitektura obyektlari o'rtasida vizual bog'lovchi sifatida ishlaydi. Landschaft orqali keskin kontrastlarni yumshatish, fazoviy muvozanatni tiklash va umumiy estetik uyg'unlikni ta'minlash mumkin. Shu sababli shahar rivojida landshaft arxitekturasi vizual kompozitsiyaning ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim.

Vizual kompozitsiya muammolarini hal etishda normativ-huquqiy hujjatlar va shahar dizayni bo'yicha qo'llanmalar muhim rol o'ynaydi. Rang siyosati, balandlik cheklovlari, reklama joylashtirish qoidalari va fasadlarni loyihalash talablari shahar muhitida vizual tartibni ta'minlashga xizmat qiladi. Biroq ushbu hujjatlar faqat rasmiy cheklov sifatida emas, balki estetik madaniyatni shakllantirish vositasi sifatida ishlab chiqilishi zarur.

Vizual kompozitsiya shahar makonida nafaqat estetik hodisa sifatida, balki ijtimoiy, psixologik va madaniy jarayonlarga faol ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Shahar muhiti inson hayotining kundalik makoni bo'lib, undagi vizual tartib, fazoviy tuzilma va estetik uyg'unlik jamiyat a'zolarining xulq-atvori, hissiy holati va ijtimoiy faolligiga bevosita ta'sir qiladi.

Ijtimoiy nuqtai nazardan vizual kompozitsiya shahar makonida jamoaviy hayotni tashkil etish va qo'llab-quvvatlash vositasi hisoblanadi. Jamoat joylari, maydonlar, piyodalar hududlari va ochiq fazolarning kompozitsion jihatdan puxta tashkil etilishi odamlar o'rtasida muloqotni faollashtiradi, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlaydi va shahar hayotining jonlanishiga xizmat qiladi. Vizual jihatdan jozibali va tushunarli makon insonlarni o'ziga tortadi, ularni ushbu hududda ko'proq vaqt o'tkazishga undaydi. Natijada shahar muhiti ijtimoiy faol maydonga aylanadi.

Aksincha, vizual kompozitsiyasi sust yoki tartibsiz bo'lgan shahar makonlari ijtimoiy befarqlik va begonalashuvni kuchaytirishi mumkin. Fazoviy noaniqlik, estetik qoniqmaslik va vizual shovqin odamlarning jamoat joylaridan foydalanish istagini pasaytiradi. Bunday muhitda shahar fazosi faqat tranzit hudud sifatida qabul qilinadi, u yerda uzoq qolish yoki ijtimoiy faoliyat olib borish ehtiyoji yuzaga kelmaydi. Shu bois vizual kompozitsiya shahar hayotining ijtimoiy sifati bilan bevosita bog'liqdir.

Psixologik jihatdan vizual kompozitsiya inson ruhiy holatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Inson miyasi tartibli, muvozanatli va uyg'un muhitni tezroq qabul qiladi va bunday fazoda o'zini xavfsiz hamda xotirjam his qiladi. Shahar makonida fazoviy tartib, aniq yo'nalishlar va vizual markazlarning mavjudligi insonda nazorat va ishonch hissini uyg'otadi. Bu holat stress darajasini pasaytiradi va shahar muhitida psixologik qulaylikni ta'minlaydi.

Vizual kompozitsiyaning psixologik ta'siri rang, masshtab, yorug'lik va fazoviy ketma-ketlik orqali yanada kuchayadi. Tinch va muvozanatli rang muhitiga ega shahar fazolari insonni tinchlantiradi, haddan tashqari kontrastli va yorqin muhit esa ruhiy zo'riqishni keltirib chiqarishi mumkin.

29-rasm: Vizual kompozitsiya.
<https://elizavetovskoe-r20.gosweb.gosuslugi.ru/netc>.

30-rasm: Vizual kompozitsiya.
<https://static.tildaedn.com/tild3>.

31, 32, 33-rasm:

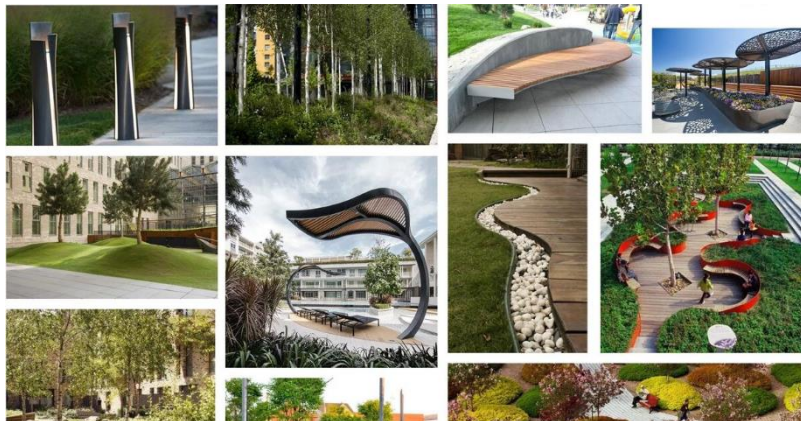
<https://i.pining.com/originals/6>. <https://avatars.mds.yandex.net>. <https://avatars.mds.yandex.net/>.

Vizual kompozitsiya shahar madaniyatining ajralmas qismi sifatida ham namoyon bo‘ladi. Har bir shahar o‘ziga xos vizual obrazga ega bo‘lib, ushbu obraz tarixiy, madaniy va ijtimoiy tajriba natijasida shakllanadi. Me‘moriy shakllar, ko‘cha tuzilmalari, rang palitrası va landshaft elementlari shahar madaniy kodini ifodalaydi. Vizual kompozitsiya orqali shahar o‘z tarixini, qadriyatlarini va jamiyatning estetik didini namoyon etadi.

Madaniy nuqtai nazardan vizual kompozitsiya shahar identitetini shakllantirish va saqlash vositasi hisoblanadi. Tarixiy shahar markazlarida an‘anaviy kompozitsion tuzilmalarning saqlanishi shahar xotirasini mustahkamlaydi va avlodlar o‘rtasidagi madaniy bog‘liqlikni ta‘minlaydi. Zamonaviy shahar muhitida esa yangi vizual yechimlar orqali madaniy rivojlanish va yangilanish ifodalanadi. Ushbu ikki jarayonning uyg‘unlashuvi shahar madaniyatining uzluksiz rivojlanishini ta‘minlaydi.

Vizual kompozitsiya shuningdek shahar makonining ramziy ma‘nosini shakllantiradi. Ayrim binolar, maydonlar yoki fazoviy o‘qlar shahar hayotida ramziy ahamiyat kasb etib, jamoaviy xotira va identitetning

markaziga aylanadi. Bunday joylar shahar aholisining o'zini o'sha hududga tegishli deb his etishiga xizmat qiladi. Ramziy kuchga ega vizual kompozitsiyalar shaharni oddiy yashash joyidan madaniy va ijtimoiy makonga aylantiradi.

34-rasm: Makonining ramziy ma'nosi.

<https://cs19.pikabu.ru/s/202>.

Zamonaviy shahar muhitida vizual kompozitsiyaning ijtimoiy va madaniy ahamiyati yanada ortib bormoqda. Globalizatsiya va texnologik rivojlanish shaharlar qiyofasini tez o'zgartirmoqda, bu esa ko'plab shaharlarda vizual o'xshashlik va identitet yo'qolishi xavfini keltirib chiqarmoqda. Shu sharoitda vizual kompozitsiya shaharni boshqalardan ajratib turuvchi muhim omilga aylanadi. Mahalliy madaniyat, tarix va tabiiy sharoitlarni hisobga olgan holda shakllantirilgan shahar kompozitsiyasi global muhitda shaharlarning o'ziga xosligini saqlab qolishga yordam beradi.

Vizual kompozitsiyaning ijtimoiy ahamiyati shaharni inklyuziv makonga aylantirish bilan ham bog'liqdir. Tushunarli, o'qiladigan va vizual jihatdan qulay shahar muhiti turli yoshdagi va imkoniyatdagi insonlar uchun teng sharoit yaratadi. Fazoviy aniqlik va vizual yo'naltirish vositalari shahar makonida harakatlanishni osonlashtiradi va ijtimoiy tenglikni qo'llab-quvvatlaydi.

5.4. Landshaft elementlarining shahar estetik qiyofasini shakllantirish

Landshaft elementlarining shahar estetik qiyofasini shakllantirishdagi umumiy o'rni. Shahar makonining estetik qiyofasi faqat me'moriy inshootlar

va qurilish tuzilmalari orqali emas, balki landshaft elementlari orqali ham shakllanadi. Landshaft shahar muhitida tabiiy va sun'iy komponentlarning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida vujudga keladigan murakkab tizim bo'lib, u shahar fazosining vizual sifati, ekologik holati va inson tomonidan idrok etilishida muhim rol o'ynaydi. Landshaft elementlari shahar muhitiga estetik yumshoqlik, vizual muvozanat va tabiiylik olib kiradi hamda arxitekturaning texnogen xarakterini muayyan darajada muvozanatlashtiradi.

Shahar landshafti tushunchasi keng ma'noda yashil hududlar, daraxtlar, butalar, gazonlar, suv obyektlari, relyef shakllari va ochiq fazolarni o'z ichiga oladi. Ushbu elementlar shahar muhitining ajralmas qismi bo'lib, ular orqali shahar makoni inson uchun qulay, estetik jihatdan jozibali va ekologik barqaror fazoga aylanadi. Landshaft elementlarining mavjudligi shahar fazosini vizual jihatdan boyitadi, fazoviy chuqurlik va ko'p qatlamlilik hosil qiladi hamda shahar qiyofasining yaxlitligini ta'minlaydi.

Shahar estetik qiyofasini shakllantirishda landshaft elementlari bir necha darajada namoyon bo'ladi. Avvalo, ular shahar makonida asosiy vizual fon vazifasini bajaradi. Binolar va inshootlar ko'pincha landshaft fonida qabul qilinadi va aynan shu fon ularning estetik qadrini oshirishi yoki pasaytirishi mumkin. Yashil hududlar fonida joylashgan me'moriy obyektlar inson idrokida yanada yengil, muvozanatli va uyg'un ko'rinadi. Aksincha, landshaftdan mahrum, faqat qattiq qoplamalar va beton yuzalardan iborat muhit estetik jihatdan sovuq va noqulay qabul qilinadi.

35-rasm: Qiyofasini shakllantirishda landshaft elementlari.

<https://i1.wp.com/www.freshdesignblog.com/wp>.

Landshaft elementlari shahar makonida vizual ritm va struktura yaratishda ham muhim ahamiyatga ega. Daraxtlar qatori, yashil yo'laklar, suv bo'yidagi kompozitsiyalar va relyef o'zgarishlari shahar fazosida takrorlanish va ketma-ketlik hosil qiladi. Ushbu ritm inson harakati va idrokini boshqaradi, shahar makonini o'qiladigan va tushunarli qiladi. Vizual

ritmga ega bo‘lgan landshaft shahar muhitini tartibli va estetik jihatdan barqaror ko‘rsatadi.

36-rasm: Landshaft elementlari.

<https://i.pining.com/originals/ee>.

Shahar landshafti estetik jihatdan faqat ko‘rish bilan cheklanib qolmaydi, balki boshqa sezgi organlariga ham ta‘sir ko‘rsatadi. Daraxtlar shovqinni kamaytiradi, suv obyektlari tovush orqali fazoga dinamika bag‘ishlaydi, yashil hududlar esa havo sifatini yaxshilab, mikroiklimni yumshatadi. Ushbu omillar birgalikda shahar muhitining umumiy estetik va hissiy qabul qilinishini belgilaydi. Inson uchun estetik jihatdan qulay muhit chiroyli ko‘rinish o‘zini xotirjam va xavfsiz his qiladigan fazodir.

Landshaft elementlarining shahar estetik qiyofasidagi o‘rni ularning ijtimoiy funksiyalari bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Parklar, xiyobonlar va ochiq yashil makonlar shahar aholisining dam olishi, muloqot qilishi va jamoaviy hayot kechirishi uchun muhim maydon hisoblanadi. Ushbu hududlarning estetik jihatdan puxta tashkil etilishi odamlarni o‘ziga jalb qiladi va ularning shahar makonidan foydalanish faolligini oshiradi. Natijada landshaft estetikasi shahar hayotining ijtimoiy sifatiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy shaharsozlikda landshaft elementlariga bo'lgan munosabat tubdan o'zgarimoqda. Avval landshaft ko'pincha ikkilamchi bezak unsuri sifatida qaralgan bo'lsa, bugungi kunda u shahar dizaynining strategik elementi sifatida e'tirof etilmoqda. Barqaror rivojlanish, ekologik muvozanat va biofilik dizayn konsepsiyalari shahar landshaftining estetik va funksional ahamiyatini yanada oshirdi. Landshaft endilikda shahar muhitining sog'lom va barqaror bo'lishi uchun zarur komponent sifatida qaralmoqda.

37-rasm: landshaft elementlari.

<https://i.pining.com/originals/b>.

Shahar estetik qiyofasini shakllantirishda landshaft elementlarini rejalashtirish tizimli va kompleks yondashuvni talab etadi. Yashil hududlar shahar tuzilmasiga tasodifiy tarzda emas, balki umumiy kompozitsion g'oya asosida joylashtirilishi lozim. Ular shahar markazlari, turar joy hududlari va jamoat makonlari bilan mantiqiy bog'langan bo'lishi kerak.

Shahar makonida yashil hududlar va suv elementlari estetik ta'sirchanlikni shakllantiruvchi asosiy landshaft komponentlari hisoblanadi. Ular shahar muhitining vizual qiyofasini yumshatadi, fazoviy muvozanatni ta'minlaydi va inson idrokida tabiiylik hissini uyg'otadi. Zamonaviy urban muhitda beton va texnogen elementlarning ustunligi sharoitida yashil va suvli makonlar shahar fazosini estetik va ekologik jihatdan muvozanatlashtiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Yashil hududlar shahar estetik qiyofasida rang va faktura xilma-xilligini ta'minlaydi. Daraxtlar, butalar va o'simliklar turli rang tulari, shakllari va mavsumiy o'zgarishlari orqali shahar muhitini jonlantiradi.

Bahor va yoz fasllarida yashil rangning ustunligi shaharni vizual jihatdan yangilaydi, kuzda esa ranglarning o'zgarishi fazoga badiiy ifodaviylik bag'ishlaydi. Bu mavsumiy dinamiklik shahar muhitini statik holatdan chiqarib, inson idrokida hayotiylik va davomiylik hissini shakllantiradi.

Yashil hududlarning estetik ta'siri ularning shahar tuzilmasida qanday joylashtirilganiga ham bog'liqdir. Katta parklar shahar miqyosida vizual dominant vazifasini bajarsa, kichik xiyobonlar va yashil yo'laklar fazoviy bog'lovchi sifatida xizmat qiladi. Ko'chalar bo'ylab joylashtirilgan daraxtlar ritmik ketma-ketlik hosil qilib, shahar fazosini tartibli va o'qiladigan qiladi. Ushbu yashil elementlar shahar kompozitsiyasida vizual yo'nalish va chegaralarni belgilashda muhim rol o'ynaydi.

Suv elementlari shahar estetik muhitida alohida ta'sirchanlikka ega bo'lib, ular fazoga harakat, tovush va yorug'lik uyg'unligini olib kiradi. Favvoralar, sun'iy ko'llar, kanallar va suv havzalari shahar makonida kompozitsion markaz sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Suvning harakati va aks ettiruvchi xususiyati vizual idrokni boyitadi, fazoviy chuqurlik va kenglik hissini kuchaytiradi. Suv sathi yorug'likni aks ettirib, shahar muhitida qo'shimcha vizual effektlar hosil qiladi.

Suv elementlarining estetik roli nafaqat ko'rish, balki eshitish sezgisi orqali ham namoyon bo'ladi. Suvning shovullashi va harakati shahar shovqinini qisman niqoblab, fazoga tabiiy akustik muhit olib kiradi. Bu holat inson ruhiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, shahar makonida xotirjamlik va dam olish hissini uyg'otadi. Shu jihatdan suv elementlari shahar estetikasi bilan bir qatorda uning psixologik qulayligini ham ta'minlaydi.

38, 39-rasm: Yashil hududlar va suv elementlari estetik ta'sirchanligi.
<https://i.pining.com/736>. <https://i.pining.com/originals/1>.

Yashil hududlar va suv elementlari shahar makonida estetik ta'sirchanlikni kuchaytirish bilan birga, fazoviy muvozanatni ham ta'minlaydi. Ular yirik arxitektura hajmlarining og'irligini vizual jihatdan yengillashtiradi va shahar kompozitsiyasida muvozanat hosil qiladi. Ayniqsa baland binolar va zich qurilgan hududlarda yashil va suvli fazolar shahar muhitining haddan tashqari zichligini yumshatib, vizual nafas olish imkonini beradi.

Shahar muhitida yashil hududlar va suv elementlarining estetik ahamiyati ularning ijtimoiy funksiyalari bilan ham uzviy bog'liqdir. Parklar, bog'lar va suv bo'yidagi hududlar shahar aholisi uchun dam olish, muloqot va madaniy tadbirlar o'tkazish joyiga aylanadi. Ushbu joylarning estetik jihatdan jozibali bo'lishi ularning ijtimoiy faolligini oshiradi va shahar hayotini jonlantiradi. Estetik jihatdan yuksak darajada tashkil etilgan yashil va suvli makonlar shahar aholisining mazkur hududlarga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi.

Zamonaviy shaharsozlikda yashil hududlar va suv elementlari barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ular ekologik muvozanatni ta'minlash, mikroiklimni yaxshilash va biologik xilma-xillikni qo'llab-quvvatlash bilan bir qatorda, shahar estetik qiyofasining muhim tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda. Biofilik dizayn

tamoyillari yashil va suv elementlarini shahar makoniga chuqur integratsiya qilishni nazarda tutadi.

Yashil hududlar va suv elementlarini rejalashtirishda ularning o'zaro aloqasi ham muhim hisoblanadi. Yashil fazolar bilan bog'langan suv obyektlari shahar kompozitsiyasida yaxlit tizim hosil qiladi. Masalan, park ichidagi ko'l yoki favvara butun makonning estetik markaziga aylanib, fazoviy tashkil etishning asosiy o'qi sifatida xizmat qilishi mumkin.

Biroq yashil hududlar va suv elementlarini noto'g'ri joylashtirish yoki yetarli darajada parvarish qilmaslik estetik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Qarovsiz qolgan yashil hududlar yoki ifloslangan suv obyektlari shahar muhitining estetik qadriini pasaytiradi va salbiy hissiy taassurot uyg'otadi.

Shahar makonining estetik va fazoviy kompozitsiyasini shakllantirishda relyef va tabiiy shakllar muhim rol o'ynaydi. Relyef yer yuzasining baland-pastligi, qiyaliklari, vodiylari va tepaliklari orqali shahar fazosining tabiiy asosini belgilaydi. Ushbu tabiiy tuzilma shahar rejalashtirish va me'moriy kompozitsiya jarayonida muhim boshlang'ich omil hisoblanadi, chunki u fazoviy yo'nalishlar, vizual ochilishlar va shahar siluetining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tabiiy relyefni hisobga olgan holda tashkil etilgan shahar muhiti estetik jihatdan yanada boy, tabiiy va barqaror bo'ladi.

Relyef shahar makonida fazoviy xilma-xillik va chuqurlik hosil qiladi. Tekis hududlarda qurilgan shaharlar ko'pincha vizual jihatdan bir xil va monoton ko'rinishga ega bo'lsa, relyefi murakkab hududlarda shakllangan shaharlar ko'p qatlamli va dinamik fazoviy tuzilma bilan ajralib turadi. Tepaliklar va pastliklar orqali hosil bo'lgan manzaraviy nuqtalar shahar kompozitsiyasida vizual urg'u vazifasini bajaradi va shahar qiyofasining o'ziga xosligini belgilaydi. Bunday tabiiy ustunliklar shahar identitetini shakllantirishda muhim omilga aylanadi.

Tabiiy shakllar shahar kompozitsiyasida yo'nalish va orientatsiyani belgilashda ham muhim ahamiyatga ega. Relyefning tabiiy chiziqlari ko'pincha ko'chalar tarmog'i, piyodalar yo'nalishlari va ochiq fazolarning shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Tabiiy qiyaliklar bo'ylab joylashtirilgan ko'chalar va maydonlar shahar makonini mantiqiy va o'qiladigan qiladi. Bu holat inson idrokida shahar fazosining tushunarligini oshiradi va harakat jarayonini qulaylashtiradi.

Relyef shahar siluetining shakllanishida alohida ahamiyat kasb etadi. Binolar balandligi va joylashuvi relyefga mos ravishda tashkil etilganda shahar panoramasi tabiiy va muvozanatli ko'rinadi. Aksincha, tabiiy relyefni inkor etgan holda amalga oshirilgan qurilishlar shahar qiyofasida keskin kontrastlar va vizual disbalansni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli

shahar rejalashtirishda balandliklar ierarxiyasi va relyef bilan uyg'unlik muhim kompozitsion mezon sifatida qaraladi.

Tabiiy shakllar shahar makonida estetik ramziylikni ham shakllantiradi. Tog'lar, daryo vodiylari yoki tepaliklar ko'pincha shahar hayotida ramziy ahamiyatga ega bo'lib, ularning atrofida tarixiy va madaniy markazlar shakllanadi. Ushbu tabiiy obyektlar shahar xotirasining muhim qismi bo'lib, jamoaviy identitetni mustahkamlaydi. Relyef va tabiiy shakllarni asrash va ularni shahar kompozitsiyasiga uyg'unlashtirish madaniy merosni saqlashning muhim vositasidir.

Zamonaviy shaharsozlik amaliyotida relyef bilan ishlashda ikki asosiy yondashuv kuzatiladi. Birinchi yondashuv tabiiy relyefni maksimal darajada saqlab qolishga intiladi, ikkinchisi esa texnogen usullar orqali relyefni o'zgartirishga asoslanadi. Birinchi yondashuv estetik va ekologik jihatdan afzal bo'lib, shahar muhitining tabiiyligini ta'minlaydi. Ikkinchi yondashuv esa ko'pincha katta muhandislik xarajatlarini talab qiladi va shahar muhitida sun'iylik hissini kuchaytirishi mumkin.

Relyef shahar makonida iqlimiy va ekologik sharoitlarni ham belgilaydi. Qiyaliklar shamol yo'nalishini, quyosh nurlarining tushish burchagini va suv oqimini tartibga soladi. Ushbu omillar shahar muhitining qulayligi va estetik qabul qilinishiga bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, tabiiy shamollatishga ega bo'lgan hududlar yanada qulay va jozibali qabul qilinadi, suv oqimlari bo'yicha tashkil etilgan yashil hududlar esa shahar makonini estetik va ekologik jihatdan boyitadi.

Tabiiy shakllarning shahar kompozitsiyasidagi ahamiyati landshaft va arxitektura uyg'unligida yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Relyefga moslashtirilgan arxitektura shakllari shahar qiyofasiga tabiiylik va estetik uyg'unlik bag'ishlaydi. Binolarning qiyalik bo'ylab joylashtirilishi, terrasalarning qo'llanilishi va panoramali ochilishlar shahar makonini vizual jihatdan boyitadi. Bunday yondashuv shahar muhitini faqat qurilish mahsuli emas, balki tabiiy va sun'iy elementlarning uyg'unligi sifatida qabul qilishga imkon beradi.

Relyef va tabiiy shakllarni hisobga olmaslik shahar estetikasi va funksional qulayligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tekislashtirilgan hududlarda suv to'planishi, vizual monotonlik va fazoviy yo'nalishlarning yo'qolishi kabi muammolar yuzaga keladi. Bu holat shahar muhitining estetik qadrini pasaytiradi va inson idrokida noqulaylik tug'diradi.

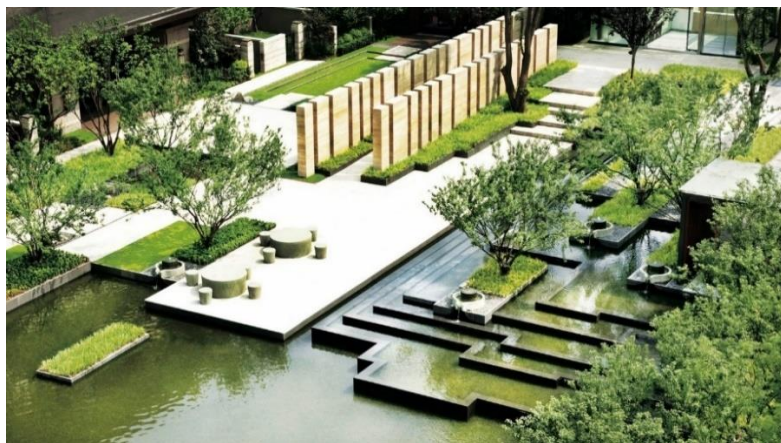
Shahar makonining estetik va fazoviy sifatini belgilovchi муҳим омиллардан бири landshaft va arxitekturaning uyg'unligidir. Ushbu uyg'unlik shahar muhitini faqat qurilish obyektlari majmuasi emas, balki tabiiy va sun'iy elementlar o'zaro birlashgan yaxlit tizim sifatida idrok etish imkonini beradi. Landshaft va arxitektura o'rtasidagi munosabat to'g'ri

tashkil etilganda shahar qiyofasi estetik jihatdan boy, funksional jihatdan qulay va ekologik jihatdan barqaror bo'ladi. Aksincha, bu ikki komponent o'rtasidagi uzilish vizual disbalans, fazoviy nomuvofiqlik va estetik qoniqmaslikni keltirib chiqaradi.

Arxitektura va landshaft uyg'unligi avvalo shahar makonining umumiy kompozitsiyasida namoyon bo'ladi. Binolar, inshootlar va ochiq fazolar landshaft fonida joylashadi va aynan shu fon ularning vizual qabul qilinishini belgilaydi. Tabiiy yashil muhit bilan uyg'unlashgan arxitektura shakllari inson idrokida yengil va muvozanatli ko'rinadi. Yashil hududlar binolarning geometrik qat'iyligini yumshatib, shahar fazosiga tabiiylik bag'ishlaydi.

Landshaft va arxitektura uyg'unligi shahar fazosida o'lcham va masshtab masalalarida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Baland va yirik binolar yashil hududlar bilan muvozanatlashtirilganda inson masshtabiga mos muhit yuzaga keladi. Daraxtlar, butalar va relief o'zgarishlari yirik arxitektura hajmlarini vizual jihatdan bo'lib, fazoni inson idrokiga qulaylashtiradi.

Landshaft elementlari arxitektura shakllarining funksional va estetik ifodasini kuchaytiruvchi vosita sifatida ham namoyon bo'ladi. Masalan, binoga kirish qismi atrofida tashkil etilgan yashil maudon ekin suv elementi kirish fazosining ahamiyatini oshiradi va kompozitsion urg'u yaratadi. Tom bog'lari, yashil terassalar va vertikal yashil devorlar esa arxitektura va landshaftning integratsiyalashgan shakli bo'lib, shahar muhitida yangi estetik yechimlarni vujudga keltiradi.

40-rasm: Zamonaviy arxitektura amaliyotida landshaft.

<https://i.pining.com/originals/09/05/92/>

Zamonaviy arxitektura amaliyotida landshaft bilan uyg'unlashgan loyihalar ko'pincha barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslanadi. Energiya samarador binolar, yashil tomlar va ochiq landshaft bilan bog'langan ichki hovlilar shahar muhitining ekologik va estetik sifatini oshiradi. Bu holat shahar estetikasi bilan bir qatorda, uning funksional va ekologik samaradorligini ham ta'minlaydi.

Landshaft va arxitektura uyg'unligi shahar makonida vizual ierarxiyani shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Landshaft elementlari yordamida asosiy va ikkilamchi fazolar ajratiladi, vizual o'qlar belgilanadi va kompozitsion markazlar aniqlanadi. Masalan, markaziy maydon atrofida joylashtirilgan arxitektura obyektlari yashil hududlar bilan o'ralgan bo'lsa, ushbu makon shahar hayotining markaziga aylanadi. Bunday uyg'unlik shahar fazosini o'qiladigan va mantiqiy qiladi.

Quyidagi jadval landshaft va arxitektura uyg'unligining asosiy jihatlarini umumlashtirib ko'rsatadi:

Landshaft elementi	Arxitektura bilan uyg'unlik shakli	Estetik ta'siri
Yashil hududlar	Binolar fonida joylashuvi	Vizual yumshoqlik va muvozanat
Suv elementlari	Kirish va markaziy fazolarga integratsiya	Harakat va estetik urg'u
Relyef	Binolar balandligini moslashtirish	Panoramik va fazoviy chuqurlik
Vertikal yashil devorlar	Fasad bilan birlashuv	Zamonaviy va ekologik obraz
Tom bog'lari	Binoning yuqori qismi bilan integratsiya	Fazoviy kengayish va estetik bo'ylik

Landshaft va arxitektura uyg'unligining buzilishi shahar estetikasi uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Landshaftdan ajralgan holda qurilgan binolar shahar muhitida begona obyekt sifatida qabul qilinadi. Yashil hududlarning yetishmasligi yoki noto'g'ri joylashtirilishi arxitektura shakllarining haddan tashqari og'ir va sovuq ko'rinishiga sabab bo'ladi. Bu holat shahar muhitining estetik qadrini pasaytiradi va inson idrokida salbiy taassurot uyg'otadi.

Tarixiy shahar muhitida landshaft va arxitektura uyg'unligi ayniqsa nozik masala hisoblanadi. Tarixiy binolar atrofidagi yashil hududlar va ochiq fazolar ularning estetik qadrini oshiradi va madaniy ahamiyatini ta'kidlaydi. Zamonaviy landshaft elementlarini tarixiy arxitektura bilan uyg'unlashtirish

professional yondashuvni talab etadi, chunki bu jarayonda estetik muvozanatni saqlash muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, landshaft va arxitektura uyg'unligi shahar makonining estetik, funksional va ekologik sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ushbu uyg'unlik shahar muhitini yaxlit tizim sifatida shakllantiradi va inson uchun qulay, jozibali hamda barqaror fazo yaratadi.

41-rasm: Zamonaviy shahar landshaftida estetika va ekologiya.

[https://i.pining.com/originals/4f/52/70/.](https://i.pining.com/originals/4f/52/70/)

5.5. Shahar komponentlarida estetik va funksional muvozanat

Zamonaviy shahar landshafti rivojlanishida estetik va ekologik yondashuvlarning uyg'unligi asosiy tamoyil sifatida namoyon bo'lmoqda. Urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, aholi zichligining ortishi va texnologiya bosimining kuchayishi sharoitida shahar muhitini faqat funksional jihatdan emas, balki ekologik barqaror va estetik jihatdan sifatli tashkil etish zarurati yuzaga keladi. muvozanatni saqlash, inson salomatligini qo'llab-quvvatlash va shahar qiyofasini estetik jihatdan boyitishga qaratilgan kompleks yondashuv sifatida qaralmoqda.

Estetik va ekologik yondashuvlarning uyg'unlashuvi shahar landshaftini rejalashtirishda tabiat resurslaridan oqilona foydalanish tamoyiliga asoslanadi. Yashil hududlarni ko'paytirish, suv obyektlarini tiklash va tabiiy relyefni asrash shahar muhitining ekologik sifatini oshiradi.

Shu bilan birga, ushbu choralar shahar qiyofasiga tabiiylik va estetik muvozanat bag'ishlaydi. Zamonaviy shahar landshaftida tabiat unsurlari sun'iy bezak sifatida emas, balki shahar tizimining faol va zarur qismi sifatida qaraladi.

Ekologik yondashuv shahar landshaftida bioxilma-xillikni qo'llab-quvvatlashga ham qaratilgan. Turli o'simlik turlarining qo'llanilishi, yashil koridorlar va ekologik bog'lanishlar shahar muhitida tabiiy ekotizimlarni tiklashga yordam beradi. Bu jarayon shahar faunasining yashashi uchun qulay sharoit yaratibgina qolmay, shahar muhitining estetik qabul qilinishini ham boyitadi. Rang-barang va tirik landshaft muhiti inson idrokida ijobiy hissiy holatni shakllantiradi.

Zamonaviy shahar landshaftida estetik yondashuv ekologik tamoyillar bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadi. Estetika endilikda faqat tashqi ko'rinish bilan cheklanib qolmay, balki barqarorlik, tabiiylik va uzoq muddatli samaradorlik kabi tushunchalarni ham o'z ichiga oladi. Masalan, suvni tejoychi landshaft yechimlari, mahalliy iqlimga mos o'simliklar tanlovi va kam parvarish talab qiladigan yashil hududlar estetik jihatdan jozibali bo'lishi bilan birga, ekologik jihatdan ham maqbul hisoblanadi.

Zamonaviy shahar landshaftida ekologik va estetik yondashuvlarning asosiy yo'nalishlarini quyidagi jadval orqali umumlashtirish mumkin:

Yondashuv yo'nalishi	Asosiy mazmuni	Estetik natija
Biofilik dizayn	Tabiatni shahar makoniga integratsiya qilish	Tabiiylik va hissiy qulaylik
Barqaror landshaft	Resurslardan oqilona foydalanish	Vizual muvozanat va tartib
Ekologik bog'lanishlar	Yashil koridorlar va ekotizimlar	Fazoviy yaxlitlik
Mahalliy flora	Iqlimga mos o'simliklar	Rang va shakl uyg'unligi

Shahar landshaftida ekologik yondashuvlar iqlim o'zgarishiga moslashuv masalalarini ham qamrab oladi. Issiqlik orollari effektini kamaytirish, yomg'ir suvlarini boshqarish va tabiiy shamollatishni yaxshilash zamonaviy landshaft dizaynining muhim vazifalaridan biridir. Yashil tomlar, suvni shimuvchi qoplamalar va soyal yashil hududlar shahar mikroiklimini yumshatib, estetik jihatdan ham boy fazo yaratadi.

Estetik va ekologik yondashuvlarning uyg'unligi shahar landshaftida ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Yashil va ekologik jihatdan toza makonlar

aholining dam olishi, muloqot qilishi va jamoaviy faoliyat olib borishi uchun qulay sharoit yaratadi. Ushbu hududlarning estetik jihatdan jozibali bo‘lishi ularning ijtimoiy faolligini oshiradi va shahar hayotini jonlantiradi. Natijada shahar landshafti nafaqat ekologik, balki ijtimoiy barqarorlik omiliga ham aylanadi.

Zamonaviy texnologiyalar shahar landshaftida estetik va ekologik yondashuvlarni amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Aqlli sug‘orish tizimlari, sensorli monitoring va ekologik materiallar landshaftni boshqarish samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalar yashil hududlarning estetik sifatini saqlashga xizmat qiladi. Texnologiya va tabiat uyg‘unlashgan shahar landshafti zamonaviy urban muhitning muhim belgilaridan biri hisoblanadi.

Quyidagi jadval zamonaviy shahar landshaftida qo‘llaniladigan ekologik-estetik yechimlarning ayrim misollarini ko‘rsatadi:

Yechim turi	Ekologik foyda	Estetik ta’sir
Yashil tomilar	Issiqlikni kamaytirish	Fazoviy kengayish
Yomg‘ir bog‘lari	Suvni filtrlash	Tabiiy kompozitsiya
Vertikal yashil devorlar	Havo sifatini yaxshilash	Zamonaviy vizual obraz
Suvni tejovchi landshaft	Resurs tejash	Sokin va uyg‘un muhit

Shahar landshaftida estetik va ekologik yondashuvlar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash muhim vazifa hisoblanadi. Faqat ekologik samaradorlikka yo‘naltirilgan, ammo estetik jihatdan sust yechimlar shahar muhitida yetarli qoniqish bermasligi mumkin.

Xuddi shuningdek, faqat tashqi ko‘rinishga urg‘u berib, ekologik omillarni e’tiborsiz qoldirish uzoq muddatli muammolarni keltirib chiqaradi. Zamonaviy shahar landshafti dizaynida ushbu ikki yondashuv bir-birini to‘ldiruvchi omillar sifatida qaralishi lozim.

Zamonaviy shahar landshaftida estetik va ekologik yondashuvlarning uyg‘unligi shahar identitetini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Mahalliy tabiiy sharoitlar, madaniy an’analar va tarixiy kontekstni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan landshaft yechimlari shahar qiyofasining o‘ziga xosligini ta’minlaydi. Bu holat global shaharlar orasida shaharni ajratib turuvchi muhim omilga aylanadi.

Quyidagi jadval estetik va ekologik yondashuvlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni umumlashtiradi:

Estetik mezon	Ekologik asos	Umumiy natija
Tabiiy ko‘rinish	Mahalliy resurslar	Barqaror shahar muhiti
Vizual muvozanat	Ekologik muvozanat	Inson uchun qulay fazo
Rang uyg‘unligi	Bioxilma-xillik	Estetik va ekologik birlik

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy shahar landshaftida estetik va ekologik yondashuvlar o‘zaro ajralmas birlikni tashkil etadi. Ularning uyg‘un qo‘llanilishi shahar muhitini vizual jihatdan jozibali, ekologik jihatdan barqaror va ijtimoiy jihatdan faol fazoga aylantiradi. Shu sababli shaharsozlik va landshaft arxitekturasi amaliyotida estetik va ekologik tamoyillarni birgalikda qo‘llash zamonaviy shahar rivojining muhim sharti hisoblanadi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar.

1. Shahar makoni komponentlari tushunchasini izohlang.
2. Ko‘cha fazosi shahar estetikasi va funksional barqarorlikda qanday rol o‘ynaydi?
3. Binolar shahar muhitining estetik va vizual identitetini qanday belgilaydi?
4. Jamoat maydonlari shahar makonining qaysi jihatlarini ifodalaydi?
5. Yashil hududlar va landshaft elementlari shahar estetik qadriyatiga qanday ta’sir qiladi?
6. Suv elementlarining shahar makonidagi ahamiyati nimadan iborat?
7. Estetik qadriyatlarining shakllanishida rang, shakl va material uyg‘unligi qanday rol o‘ynaydi?
8. Shahar makonining estetik qadriyatlarini baholash mezonlari qaysilar?
9. Shahar komponentlarining vizual va funksional uyg‘unligini qanday ta’minlash mumkin?
10. Shahar identitetini shakllantirishda komponentlar qanday rol o‘ynaydi?
11. Estetik qadriyatlarni shakllantirishda inson omilining ahamiyati nimada?
12. Shahar obodonlashtirishda komponentlar o‘zaro qanday tizimda ishlashi kerak?
13. San’at asarlari shahar muhiti estetik qadriyatini qanday boyitadi?

14. Ko‘cha, binolar va jamoat joylarining uyg‘unligi shahar barqarorligiga qanday ta‘sir qiladi?

15. Shahar makonining estetik qadriyatlarini yaratishda landshaft arxitekturasi va urbanistika tadqiqotlarining roli nimadan iborat?

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Jan Gehl. *Cities for People*. Island Press, 2010. Zamonaviy shahar obodonlashtirish va inson markazidagi yondashuvlar bo‘yicha tadqiqot.

2. Jane Jacobs. *The Death and Life of Great American Cities*. Vintage, 1992. Jamoat maydonlari, shahar ijtimoiy hayoti va urbanistik qarorlar tanqidi.

3. Leon Krier. *The Architecture of Community*. Island Press, 2009. Qadimiy va zamonaviy shahar obodonlashtirish yondashuvlarini solishtiruvchi urbanistik asar.

4. T. Mirzayev, A. Ikramov. *Shaharsozlik asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston, 2018. O‘zbekiston shaharlarini obodonlashtirish tajribasi, landshaft va arxitektura uyg‘unligi haqida qo‘llanma.

VI BOB. SHAHAR MAKONINING IKKI VA UCH O'LCHAMLI KO'RINISHI.

Dars rejasi:

- 6.1. Suratlar va shahar vizual obrazlari.**
- 6.2. Haykallar va me'moriy shakllar.**
- 6.3. Landshaft san'ati va fazoviy estetika.**

Shahar makoni inson idroki va jamoat hayotining markaziy obyekti sifatida turli vizual va funksional qatlamlarga ega. Shahar estetikasi ikki va uch o'lchamli elementlarning uyg'unligi orqali shakllanadi, bunda ikki o'lchamli komponentlar – suratlar, devoriy grafika, plakatlar va vizual kommunikatsiya vositalari orqali ifodalanadi, uch o'lchamli komponentlar esa binolar, haykallar, arxitektura shakllari va landschaft elementlarini o'z ichiga oladi. Shahar muhiti idrok jarayonida ikki va uch o'lchamli komponentlar o'zaro uyg'unlashib, shahar makonining vizual yaxlitligini va estetik qadriyatlarini belgilaydi. Shu bois, shahar makonini ikki va uch o'lchamli kontekstda o'rganish urbanistika va arxitektura tadqiqotlari uchun muhim ahamiyatga ega.

6.1. Suratlar va shahar vizual obrazlari

Suratlar va shahar vizual obrazlari. Shahar muhitining ikki o'lchamli komponentlari asosan vizual kommunikatsiya vositalari orqali ifodalanadi. Suratlar, plakatlar, devoriy rasmlar va graffiti shahar makonini boyitadi, uning estetik qiyofasini aniqlaydi va shahar identitetini mustahkamlaydi. Bu komponentlar shahar aholisi uchun vizual ma'lumot manbai bo'lib, shaharni idrok etish jarayonida markaziy rol o'ynaydi.

Shahar vizual obrazlarini yaratishda ranglar, shakllar, kompozitsiya va stilistik yondashuv muhim ahamiyatga ega. Suratlar shahar fasadlarida yoki jamoat maydonlarida joylashtirilganda shahar muhitining dinamikasi va estetik qiyofasi oshadi. Plakatlar va devoriy rasmlar orqali jamoat axborot tizimi, madaniy voqealar va shahar ijtimoiy hayotiga oid ma'lumotlar vizual tarzda yetkaziladi. Shu bilan birga, ikki o'lchamli komponentlar shahar identitetini yaratishda va shaharni ijtimoiy jihatdan boyitishda hal qiluvchi vosita hisoblanadi.

Shahar vizual obrazlarining estetik qiymati inson psixologiyasiga va shahar muhitini idrok qilish qobiliyatiga bevosita bog'liq. Ranglarning uyg'unligi, kompozitsiyaning balansligi va tasvirlar mazmuni shahar makonining estetik qiyofasini belgilaydi. Masalan, ranglar orqali shahar hududining turli funksiyalari vizual tarzda ajratiladi, turar joy hududlari,

tijorat zonalari va dam olish hududlari o‘ziga xos rang palitrasi bilan aniqlanadi.

42-rasm: Suratlar va shahar vizual obrazlari

<https://w.wallhaven.cc/full/73/wa>.

Shahar vizual obrazlarining shahar identitetini mustahkamlashdagi roli katta. Mahalliy madaniyat, tarixiy meros va jamoat qadriyatlarini aks ettiruvchi suratlar shaharni noyob va esda qolarli qiladi. Shu tarzda, ikki o‘lchamli komponentlar shahar makonining estetik va madaniy boyligini oshiradi, insonning shahar bilan vizual va emotsional aloqasini mustahkamlaydi.

6.2. Haykallar va me‘moriy shakllar

Haykallar va me‘moriy shakllar. Uch o‘lchamli komponentlar shahar muhitining asosiy vizual va estetik markazlarini tashkil etadi. Binolar, me‘moriy shakllar, haykallar va san‘at installatsiyalari shahar makonini idrok etish jarayonida markaziy rol o‘ynaydi. Ushbu komponentlar shahar identitetini yaratadi, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni ifodalaydi va jamoat hayotining sifatini oshiradi.

Haykallar shahar muhitini bezash va insonlarni ma‘naviy va estetik jihatdan boyitishda muhim vosita hisoblanadi. Shahar maydonlarida joylashtirilgan haykallar shahar makonining vizual markazlarini tashkil etadi, odamlarni diqqat markazida jamlaydi va shahar identitetini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, haykallar tarixiy voqealar, mashhur shaxslar va jamoat qadriyatlarini vizual tarzda ifodalaydi.

43-rasm: Haykallar va me'moriy shakllar

<https://i.pining.com/originals/5d/ea>.

Me'moriy shakllar shahar makonining uch o'lchamli qiyofasini belgilaydi. Binolar balandligi, fasad dekorativ elementlari, shakllarining stilistik uyg'unligi va material tanlovi shahar makonining estetik yaxlitligini ta'minlaydi. Madaniy markazlar, sport inshootlari, jamoat binolari va turar joy komplekslari shahar muhitida markaziy o'rin tutadi. Shu bilan birga, kichik me'moriy shakllar, savdo rastalari, turar joy binolari va piyoda yo'laklari shahar makonini qulay va funksional qiladi, vizual uyg'unlikni ta'minlaydi.

Shahar makonida uch o'lchamli komponentlarning estetik qadriyatlari ularning vizual massasi, shakllar uyg'unligi, rang va material uyg'unligi, shuningdek, jamoat bilan o'zaro aloqasiga bog'liq. Uch o'lchamli komponentlar shaharni identifikatsiyalash, ijtimoiy faoliyatni rag'batlantirish va shahar muhitining psixologik farovonligini oshirishda markaziy rol o'ynaydi.

6.3. Landshaft san'ati va fazoviy estetika

Landshaft san'ati va fazoviy estetika. Shahar makonining estetik yaxlitligini yaratishda landshaft san'ati va fazoviy estetika muhim ahamiyatga ega. Landshaft elementlari, yashil hududlar, bog'lar, xiyobonlar, suv havzalari va piyoda yo'laklari shahar makonining vizual va ekologik

barqarorligini ta'minlaydi. Landshaft san'ati shaharni jozibali qiladi, ekologik barqarorlikni oshiradi va inson psixologiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Landshaft san'ati shahar makonining ikki va uch o'lchamli komponentlarini uyg'unlashtiradi. Bog'lar va xiyobonlar binolar va ko'chalar bilan integratsiyalashib, shahar vizual yaxlitligini hosil qiladi. Shu bilan birga, landschaft dizayni shahar makonining ekologik barqarorligini oshiradi, shovqinni kamaytiradi, mikroiklimni yumshatadi va shahar aholisi uchun qulay dam olish hududlarini yaratadi.

44-rasm: Landshaft san'ati va fazoviy estetika
<https://i.pining.com/7>.

Fazoviy estetika shahar makonini idrok qilish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Shahar makoni vizual va funksional qatlamlardan iborat bo'lib, bu qatlamlar o'zaro uyg'unlashganda shahar identiteti va estetik qiyofa hosil qiladi. Shahar makonidagi kompozitsiya, binolar, jamoat maydonlari, yashil hududlar va san'at elementlari birlashtirilganida shahar muhiti vizual va psixologik jihatdan boy bo'ladi.

Landshaft san'ati va fazoviy estetikani yaratishda inson omili – shahar aholisining ehtiyoj va istaklari ham hisobga olinadi. Shahar makonini dizayn qilish jarayonida vizual uyg'unlik, funksional moslik, ekologik barqarorlik va estetik qadriyatlar bir vaqtning o'zida amalga oshiriladi. Shu tarzda, landshaft san'ati va fazoviy estetika shahar muhitining vizual yaxlitligini ta'minlaydi, shahar identitetini mustahkamlaydi va jamoat hayotini boyitadi.

Shahar makonining ikki va uch o'lchamli komponentlarini birlashtirgan holda estetik qadriyatlarni shakllantirish zamonaviy urbanistika va shaharsozlikning markaziy vazifasi hisoblanadi. Vizual kommunikatsiya, me'moriy shakllar va landshaft san'ati birlashganda shahar makoni qulay, jozibali va ekologik barqaror bo'ladi. Shu bilan birga, shahar identiteti va jamoat qadriyatlarini aks ettirish, shaharni farovon va ijtimoiy jihatdan barqaror qilish imkoniyati yaratiladi.

Shahar makonining ikki va uch o'lchamli komponentlarini birlashtirish orqali urbanistika va me'moriy dizayn shaharni nafaqat vizual jihatdan boyitadi, balki inson faoliyati, jamoat hayoti va ekologik barqarorlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy raqamli texnologiyalar, interaktiv san'at va mediafasadlar shahar makonining ikki va uch o'lchamli komponentlarini yanada boyitadi, estetik qadriyatlarni kuchaytiradi va shahar identitetini mustahkamlaydi.

Shahar makonining ikki va uch o'lchamli komponentlari uyg'unligi va estetik qadriyatlarining shakllanishi shahar obodonlashtirish, urbanistika tadqiqotlari va jamoat siyosatining markaziy qismidir. Bu komponentlarning integratsiyasi shaharni qulay, ekologik barqaror va vizual jihatdan jozibali qiladi, shahar identitetini mustahkamlaydi va shahar muhitining psixologik farovonligini oshiradi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar.

1. Shahar makoni ikki va uch o'lchamli komponentlar bilan qanday shakllanadi?
2. Suratlar va devoriy rasmlarning shahar estetik qiyofasidagi roli nimadan iborat?
3. Plakatlar va graffiti shahar identitetini qanday mustahkamlaydi?
4. Ranglar, shakl va kompozitsiyaning ikki o'lchamli vizual obrazga ta'siri qanday namoyon bo'ladi?
5. Uch o'lchamli komponentlar shahar vizual markazlarini qanday tashkil qiladi?
6. Haykallar shahar makonida estetik qadriyatlarni qanday ifodalaydi?
7. Binolar va me'moriy shakllarning shahar estetik yaxlitligidagi roli nimada?

8. Shahar makonining uch o'lchamli komponentlarida rang va material uyg'unligi qanday ahamiyatga ega?

9. Landschaft san'ati shahar muhitining ekologik va psixologik farovonligiga qanday ta'sir qiladi?

10. Fazoviy estetika shahar identitetini shakllantirishda qanday rol o'ynaydi?

11. Shahar makonida ikki va uch o'lchamli komponentlarni uyg'unlashtirish qanday natijalar beradi?

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Jan Gehl. *Cities for People*. Island Press, 2010. Shahar obodonlashtirish va inson markazidagi dizayn yondashuvlari bo'yicha tadqiqot.

2. Jane Jacobs. *The Death and Life of Great American Cities*. Vintage, 1992. Shahar jamoat maydonlari va urbanistik qarorlar tahlili.

3. T. Mirzayev, A. Ikramov. *Shaharsozlik asoslari*. Toshkent: O'zbekiston, 2018. Shahar makonining ikki va uch o'lchamli komponentlari va estetik qadriyatlarini o'rganish bo'yicha milliy tajriba.

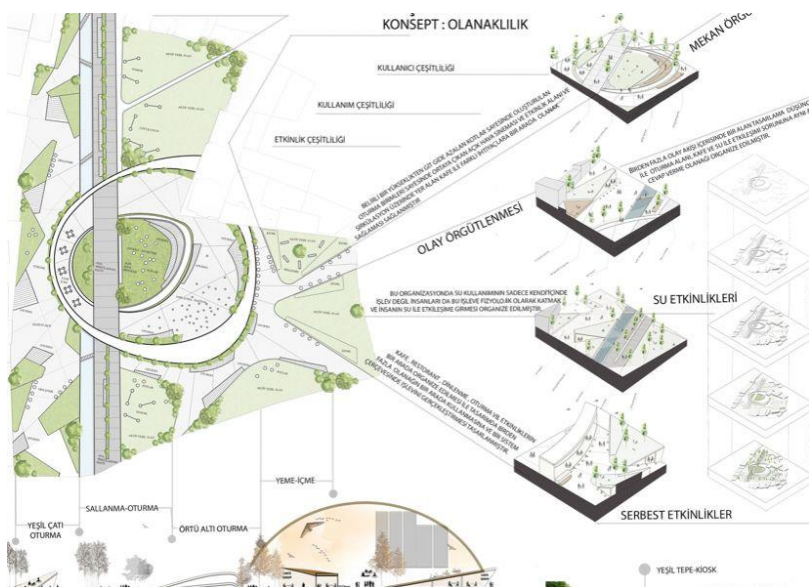
VII BOB. SHAHAR MUHITINI TADQIQOT VA LOYIHALASH OBYEKTI.

Dars rejasi:

7.1. Tadqiqot usullari

7.2. Loyiha jarayonining bosqichlari

Kirish. Shahar muhitini tadqiq qilish va loyihalash urbanistika, arxitektura va landschaft arxitekturasi sohalarida muhim ilmiy-amaliy vazifa sifatida qaraladi. Shahar muhitini o‘rganish jarayoni nafaqat uning estetik va vizual qiyofasini, balki ijtimoiy, ekologik va funksional parametrlarini ham o‘z ichiga oladi. Shahar makonini tadqiq qilish jarayonida obyekt sifatida shahar muhiti ko‘plab komponentlardan tashkil topgan murakkab tizim sifatida qaraladi. Bu tizimda turar joy binolari, jamoat maydonlari, ko‘cha fazolari, yashil hududlar, suv elementlari va transport infratuzilmasi bir-biriga bog‘langan va inson faoliyati bilan uzviy aloqada bo‘lgan komponentlar sifatida namoyan bo‘ladi.

45-rasm: Shahar muhitini tadqiqot va loyihalash obyektii..

<https://yandex.uz/images/search?fr>.

Shahar muhitini tadqiq qilishning birinchi bosqichi uning predmeti va obykti aniqlanishidan boshlanadi. Bu bosqichda shahar makonining estetik, ijtimoiy, ekologik va funksional qatlamlari o'rganiladi, mavjud arxitektura shakllari, vizual obrazlar va landshaft elementlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida shahar makonining tarixiy rivojlanishi, zamonaviy shaharsozlik tendensiyalari va urbanistik kontekst hisobga olinadi. Shu bilan birga, shahar muhitini idrok etish va baholashda shahar aholisi va foydalanuvchilarning ehtiyojlari markaziy o'rin tutadi.

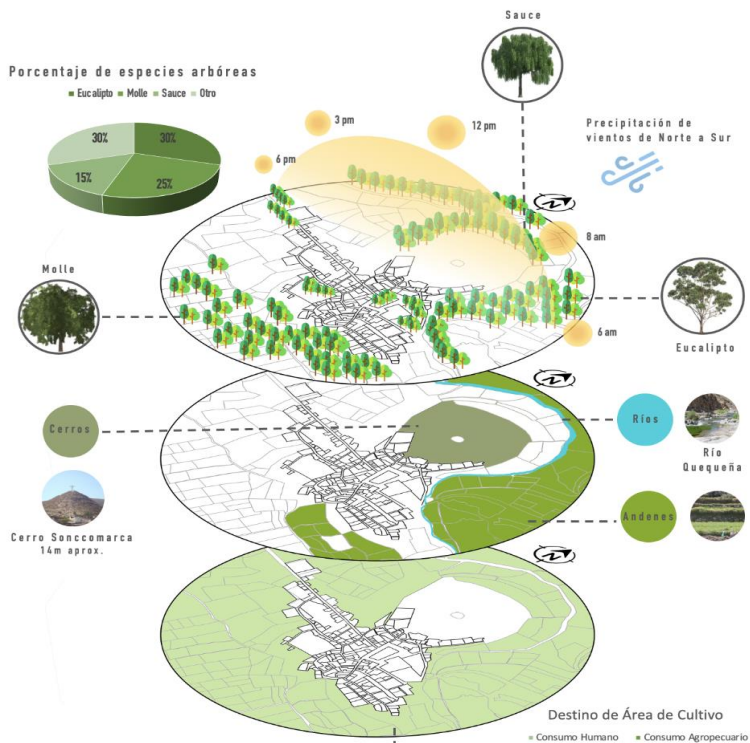
7.1. Tadqiqot usullari

Tadqiqot usullari. Shahar muhitini tadqiqod qilishda turli metodologik yondashuvlar qo'llaniladi. Bu yondashuvlar sifat jihatidan kvantitativ va sifat metodlarini o'z ichiga oladi. Kvantitativ metodlar shahar makonining o'lchov, kenglik, binolar balandligi, yashil hududlar maydoni va transport tizimi kabi parametrlarini aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, GIS (Geographic Information System) texnologiyalari yordamida shahar hududidagi mavjud transport yo'llari, yashil hududlar va jamoat binolari xaritalanadi, bu esa shahar makonini baholashda ilmiy asos yaratadi.

Sifat metodlari esa shahar muhitining vizual, estetik va psixologik qiyofasini o'rganishga qaratilgan. Bu metodlarga shahar foydalanuvchilari bilan intervyu, fokus-guruhlar, kuzatuv va vizual analiz kiradi. Masalan, piyoda yo'laklarida, jamoat maydonlarida yoki parklar hududida kuzatuv o'tkazish orqali shahar aholisi va mehmonlarining shahar makonini idrok qilish usullari aniqlanadi, shahar muhitining qulayligi va estetik qadriyatlarini tahlil qilinadi.

Shuningdek, shahar muhitini tadqiq qilishda tarixiy manbalar va arxiv materiallari muhim ahamiyatga ega. Shahar tarixini o'rganish, qadimiy binolar va urbanistik rejalarning evolyutsiyasini tahlil qilish orqali shahar makonining rivojlanish tendensiyalari aniqlanadi. Tarixiy tahlil yordamida zamonaviy shaharsozlik qarorlarining qaysi komponentlari estetik va funksional jihatdan saqlanishi, qaysilari esa modernizatsiya talab qilishi belgilanishi mumkin.

Shahar muhitini vizual baholashda foto va video materiallardan foydalanish keng tarqalgan. Vizual analiz yordamida shahar komponentlarining shakllari, ranglar uyg'unligi, landshaft elementlari va san'at installyatsiyalarining shahar estetik qiyofasiga ta'siri tahlil qilinadi. Shahar muhitining vizual va funksional integratsiyasi, shuningdek, inson psixologiyasiga ta'siri sistematik tarzda o'rganiladi.

46-rasm: Tadqiqot usullari.

<https://i.pining.com/originals/1e/>

Shahar muhitini tadqiq qilishda indikatorlar tizimi ham qo'llaniladi. Bu indikatorlar orasida ekologik barqarorlik, transport tizimining samaradorligi, yashil hududlar maydoni, piyoda va velosiped yo'laklari mavjudligi, ijtimoiy faoliyat uchun jamoat maydonlarining yetariligi va estetik qiyofa kabi parametrlar mavjud. Ushbu indikatorlar yordamida shahar makonining holati va rivojlanish istiqbollari ilmiy asosda baholanadi.

Shahar muhitini tadqiq qilish jarayonida interaktiv metodlar ham qo'llaniladi. Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari yordamida shahar makonining yangi loyihalari vizualizatsiya qilinadi, jamoat fikri va foydalanuvchilar ehtiyojlari hisobga olinadi.

7.2. Loyiha jarayonining bosqichlari

Loyiha jarayonining bosqichlari. Shahar muhitini loyihalash jarayoni bir necha bosqichdan iborat bo‘lib, har bir bosqich tadqiqot natijalari va estetik qarorlar asosida amalga oshiriladi. Loyihaning birinchi bosqichi – diagnostika va tahlil bosqichi bo‘lib, unda mavjud shahar muhitining estetik, funksional va ekologik holati o‘rganiladi. Bu bosqichda shahar hududi xaritalanadi, mavjud binolar, jamoat maydonlari, yashil hududlar va transport infratuzilmasi tahlil qilinadi.

Ikkinchi bosqich konseptual loyiha bosqichi. Bu bosqichda shahar makonining estetik yaxlitligini yaratish, ikki va uch o‘lchamli komponentlarni uyg‘unlashtirish va jamoat ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan konseptlar ishlab chiqiladi. Konseptual bosqichda landshaft san‘ati, rang va shakl uyg‘unligi, vizual kommunikatsiya va me‘moriy shakllar integratsiyasi hisobga olinadi. Shuningdek, jamoat konsultatsiyalari va interaktiv tadbirlar orqali aholining fikri loyihaga kiritiladi.

Uchinchi bosqich texnik loyiha bosqichi bo‘lib, unda shahar muhitini qurish va obodonlashtirish bo‘yicha texnik chizmalar, materiallar tanlovi, transport va piyoda yo‘laklari, yashil hududlar va suv elementlari joylashuvi aniqlanadi. Texnik bosqichda loyihaning barqarorligi, ekologik va estetik qadriyatlarini ham hisobga olinadi.

To‘rtinchi bosqich amalga oshirish va monitoring bosqichi. Loyihaviy qarorlar asosida shahar makoni quriladi, landshaft ishlari bajariladi, san‘at installatsiyalari joylashtiriladi va ikki hamda uch o‘lchamli komponentlarning uyg‘unligi tekshiriladi. Monitoring bosqichi shahar muhitining funksional va estetik holatini baholashga qaratilgan bo‘lib, shahar foydalanuvchilari fikri, ekologik indikatorlar va vizual qiyofa kuzatuvlari asosida amalga oshiriladi.

Shahar muhitini tadqiq va loyihalash jarayonida multidistsiplinar yondashuv qo‘llaniladi. Urbanistika, arxitektura, landshaft dizayni, ekologiya, psixologiya va sotsiologiya mutaxassislari birgalikda ishlaydi. Bu yondashuv shahar makonining estetik yaxlitligini, ijtimoiy funktsionalligini va ekologik barqarorligini ta‘minlaydi.

Shahar muhitini loyihalashda zamonaviy texnologiyalar muhim o‘rin tutadi. GIS, VR, AR va raqamli 3D modellashtrish vositalari yordamida shahar makonining estetik va funksional jihatlari simulyatsiya qilinadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar yordamida turli loyihaviy variantlar taqqoslanadi, shahar aholisining ehtiyojlariga mos eng optimal variant tanlanadi.

Shahar muhitini tadqiq va loyihalash jarayoni doimiy ravishda takomillashtiriladi. Urbanistika va arxitektura sohasidagi yangi yondashuvlar, ekologik barqarorlik va jamoat ehtiyojlari asosida shahar

makonini estetik va funksional jihatdan boyitish imkoniyatlari yaratiladi. Shu bilan birga, shahar dizayni inson psixologiyasini hisobga olgan holda qulay va jozibali shahar makonini yaratishga qaratilgan.

Shahar muhitini tadqiq va loyihalash obyekti sifatida qarash shaharsozlikning ilmiy asoslarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Tadqiqot va loyiha jarayoni orqali shahar makonining ikki va uch o'ldhamli komponentlari uyg'unlashtiriladi, estetik qadriyatlar shakllanadi va jamoat hayotining sifatini oshirish imkoniyati yaratiladi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar.

1. Shahar muhitini tadqiq qilishda asosiy ob'ektlar va komponentlar qaysilar?
2. Shahar makonini o'rganishda vizual va funksional parametrlar qanday ahamiyatga ega?
3. Kvantitativ va sifat metodlarining shahar tadqiqotidagi roli nimadan iborat?
4. GIS texnologiyalari yordamida shahar hududini tadqiq qilish qanday natijalar beradi?
5. Piyoda va transport yo'laklarini tadqiq qilish shahar dizaynida qanday ahamiyatga ega?
6. Shahar tarixini o'rganish zamonaviy loyihalash jarayoniga qanday yordam beradi?
7. Shahar muhitining vizual baholashida foto va video materiallardan qanday foydalaniladi?
8. Shahar muhitining indikatorlar tizimi qanday parametrlarni o'z ichiga oladi?
9. Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari shahar loyihalarida qanday qo'llaniladi?
10. Loyihaning diagnostika va tahlil bosqichi qanday vazifalarni bajaradi?
11. Konseptual loyiha bosqichida estetik yaxlitlikni yaratish qanday amalga oshiriladi?
12. Texnik loyiha bosqichida qanday elementlar va parametrlar hisobga olinadi?
13. Amalga oshirish va monitoring bosqichi shahar muhitini baholashda qanday rol o'ynaydi?
14. Multidistsiplinar yondashuv shahar loyihalarida qanday afzalliklar beradi?
15. Shahar muhitini tadqiq va loyihalash jarayonida ekologik va estetik qadriyatlarni uyg'unlashtirish qanday amalga oshiriladi?

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Kevin Lynch. *The Image of the City*. MIT Press, 1960. Shahar vizual idroki va shahar komponentlarini tadqiq qilish bo'yicha asosiy manba.
2. Jan Gehl. *Cities for People*. Island Press, 2010. Shahar dizayni va inson markazida loyihalash yondashuvlari.
3. Clare Cooper Marcus, Carolyn Francis. *People Places: Design Guidelines for Urban Open Space*. John Wiley & Sons, 1998. Jamoat maydonlari va landshaft dizayni bo'yicha qo'llanma.
4. Mirzayev T., Ikramov A. *Shaharsozlik asoslari*. Toshkent: O'zbekiston, 2018. Shahar makonini tadqiq va loyihalash bo'yicha milliy tajriba.

VIII BOB. SHAHAR MUHITINI LOYIHALASHNING KOMPOZITSION ASOSLARI

Dars rejasi:

8.1. Kompozitsiyaning asosiy tamoyillari.

8.2. Shahar strukturasi vizual yaxlitligi.

Kirish. Shahar muhitini loyihalashning kompozitsion asoslari urbanistika va arxitektura sohasida markaziy mavzulardan biri bo'lib, shahar makonining estetik va funksional yaxlitligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Kompozitsiya shahar makonida vizual markazlarni yaratish, ritm va takrorlanish orqali makon strukturasi shakllantirish, dominant va subordinat elementlarni uyg'unlashtirish, proporsiya va kontrast tamoyillarini qo'llash kabi ko'plab jihatlarni o'z ichiga oladi. Shahar kompozitsiyasining asosiy maqsadi foydalanuvchilarning shahar muhitidan foydalanish tajribasini oshirish, vizual qoniqish berish, shahar identitetini mustahkamlash va urbanistik barqarorlikni ta'minlashdir.

8.1. Kompozitsiyaning asosiy tamoyillari.

Kompozitsiyaning asosiy tamoyillari. Shahar muhitini loyihalash jarayonida eng birinchi va muhim tamoyil dominantlikdir. Dominant element shahar yuzasida vizual markaz sifatida xizmat qiladi, foydalanuvchilarning e'tiborini muhim ob'ektga yo'naltiradi va makonning ierarxiasini belgilaydi.

Misol uchun, Toshkent shahridagi Amir Temur maydoni atrofidagi jamoat makonlarida dominant sifatida Amir Temur haykali joylashtirilgan. Ushbu dominant markaz foydalanuvchilarning ko'rish maydonini tartibga soladi, shahar identitetini mustahkamlaydi va intuitiv yo'nalishlarni yaratadi.

Shahar makonida dominantlikni aniqlashda ob'ektning balandligi, o'lchami, rang kontrasti va atrof-muhit bilan uyg'unligi hisobga olinadi.

Ritm va takrorlanish shahar kompozitsiyasining yana bir muhim tamoyilidir. Ritm shahar yuzasida vizual uyg'unlik yaratadi, monotoniya va vizual chalkashlikni kamaytiradi. Barselona shahridagi Eixample tumani bu tamoyilning aniq misolidir: to'rtburchak grid tizimi, kvartallar, ko'chalar va jamoat maydonlaridagi takrorlanuvchi elementlar shahar makonini bir butun sifatida qabul qilish imkonini beradi. Ritmiy elementlar, masalan, daraxtlar, gullar, yorug'lik chiroqlari va binolar fasadlarining takrorlanishi, shuningdek, shahar foydalanuvchilari uchun yo'nalishlarni intuitiv ravishda belgilaydi. Shu orqali ritm va takrorlanish tamoyillari shahar makonida psixologik uyg'unlikni yaratadi.

47-rasm: Kompozitsiyaning asosiy tamoyillari
<https://i.pining.com/736x/cb/a4>.

Proporsiya va kontrast shahar kompozitsiyasining estetik jihatlarini belgilashda muhimdir. Proporsiya tamoyili binolar va jamoat maydonlari o‘rtasidagi nisbiy o‘lchamlarni hisobga olib, vizual uyg‘unlikni yaratadi. Tor ko‘chalar bilan bog‘liq hududlarda baland binolarni noto‘g‘ri joylashtirish ko‘pincha vizual zo‘riqish keltirib chiqaradi. Shu sababli, shahar makonida balandlik va kenglik nisbati diqqat bilan aniqlanadi. Kontrast tamoyili esa diqqat markazini belgilash, hududlarni ajratish va vizual qiziqish yaratish imkonini beradi. Parij shahridagi tarixiy markaz va yangi urbanistik ob‘ektlar orasidagi kontrast, shahar yuzasida dinamik vizual tajriba yaratadi.

Shahar kompozitsiyasida landshaft va yashil hududlarning roli katta. Daraxtlar, gullar, suv havzalari va favvoralar shahar maydonida ritm hosil qiladi va vizual uyg‘unlik yaratadi. Singapurdagi “Gardens by the Bay” loyihasi shahar markazidagi landshaft va arxitektura elementlarini uyg‘unlashtirish orqali estetik, ekologik va funksional jihatdan boy shahar makonini yaratdi. Landshaft elementlari shahar mikroiklimini yaxshilaydi, shovqin va havo ifloslanishini kamaytiradi, shahar foydalanuvchilari uchun qulaylik yaratadi.

Jamoat maydonlarini loyihalash shahar makonining estetik va funksional yaxlitligini ta‘minlashda muhim hisoblanadi. Jamoat maydonlari vizual jihatdan estetik bo‘lishi, foydalanuvchilarning ijtimoiy faoliyatini rag‘batlantirishi va landshaft bilan uyg‘un integratsiyalashgan bo‘lishi kerak. Toshkentdagi Amir Temur maydoni geometrik shakllar, favvoralar, daraxtlar

va haykallar orqali uyg'un integratsiyalashgan bo'lib, foydalanuvchilar uchun vizual va funksional qoniqish beradi.

Shahar loyihalarida transport tizimi va piyodalar yo'laklarini kompozitsion jihatdan uyg'unlashtirish ham zarur. Amsterdam shahrida kanallar, ko'priklar va yo'laklar transport tizimi bilan uyg'un integratsiyalashgan. Shu orqali ritm, dominantlik, markaziylik va balans tamoyillari uyg'unlashadi, foydalanuvchilar uchun qulay va estetik muhit yaratiladi.

Rang va material uyg'unligi shahar kompozitsiyasining asosiy jihati hisoblanadi. Ranglar hududlarni ajratadi, diqqat markazini belgilaydi va vizual dinamizm yaratadi. Materiallar esa shahar yuzasining faktura boyligini oshiradi va inson tajribasini vizual va hissiy jihatdan boyitadi. Parij shahridagi tarixiy markazdagi eski binolar fasadlarining rang kontrasti yangi urbanistik ob'ektlar bilan uyg'unlashtirilgan. Bu yondashuv shahar qiyofasini boyitadi va foydalanuvchilar uchun vizual qiziqish yaratadi.

Tarixiy va zamonaviy elementlarning uyg'unligi ham shahar makonida kompozitsion muvozanatni ta'minlaydi. Samarqanddagi Registon maydoni va uning atrofidagi yangi urbanistik loyihalar tarixiy kontekstni saqlagan holda zamonaviy landshaft elementlari bilan uyg'unlashtirilgan. Shu tarzda shahar identiteti saqlanadi, vizual kontrast yaratiladi va shahar yuzasida estetik qiziqish oshiriladi.

Kompozitsion tamoyillar shahar foydalanuvchilari uchun hissiy qoniqishni oshiradi. Balans, ritm, dominantlik, markaziylik, proporsiya, kontrast, rang va landshaft elementlari uyg'un ishlatilganda, shahar makoni inson psixologiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, stressni kamaytiradi va shahar faoliyatida qulaylik yaratadi. Shuning uchun shahar muhitini loyihalashda inson ehtiyojlari va psixologik tajriba asosiy mezon sifatida olinadi.

8.2. Shahar strukturasi vizual yaxlitligi

Shahar strukturasi vizual yaxlitligi. Shahar kompozitsiyasining yana bir muhim jihati vizual markazlar va ularning ierarxiyasi. Shahar yuzasida bir nechta markazlar bo'lishi mumkin: asosiy vizual markaz, yordamchi markazlar va subtropik vizual tugunlar. Har bir markaz foydalanuvchilarning e'tiborini boshqaradi va shahar navigatsiyasini intuitiv qiladi. Misol uchun, London shahrida Trafalgar Square asosiy vizual markaz sifatida xizmat qiladi, uning atrofidagi jamoat maydonlari va ko'chalar esa yordamchi vizual markazlar yaratadi. Bu tizim foydalanuvchilarning harakatini tartibga soladi va shahar yuzasida psixologik uyg'unlikni oshiradi.

48-rasm: Shahar strukturasi vizual yaxlitligi.

<https://media-exp1.licdn.com/d>.

Shahar makonida balans tamoyili ham asosiy ahamiyatga ega. Balans vizual, funksional va ekologik jihatdan makonning barqarorligini ta'minlaydi. Baland binolar, jamoat maydonlari, yashil hududlar va suv elementlari orasidagi balans foydalanuvchilar uchun estetik va qulay shahar muhitini yaratadi. Masalan, Kopenhagen shahrida shahar loyihalarida balandlik, ko'cha kengligi va yashil hududlarning nisbati diqqat bilan hisoblanadi. Shu orqali shahar makonida vizual va psixologik uyg'unlik hosil bo'ladi, shuningdek ekologik barqarorlik saqlanadi.

Shahar kompozitsiyasida dominant elementlar va ular atrofidagi subordinat elementlar o'rtasidagi uyg'unlik ham ahamiyatlidir. Dominant element foydalanuvchining e'tiborini jalb qiladi, subordinat elementlar esa diqqatni tarqatmay, dominantga qarab vizual oqimni tashkil qiladi. Toshkent shahridagi Amir Temur maydoni va uning atrofidagi jamoat makonlari bu tamoyilning aniq misoli hisoblanadi. Haykal dominant element sifatida markazda joylashgan bo'lsa, atrofdagi ko'priklar, daraxtlar, chiroqlar va favvoralar subordinat element sifatida dominantni ta'kidlaydi va vizual markazga yo'naltiradi.

Shahar makonida ritm va takrorlanishni yaratish uchun arxitektura elementlarining, landshaft va yo'laklar tizimining uyg'unligi muhimdir. Masalan, Barselona shahridagi Eixample tumani va uning to'rtburchak grid tizimi ritmiy takrorlanish orqali shahar yuzasini bir butun sifatida qabul qilish imkonini beradi. Ritmiy elementlar daraxtlar, gullar, yorug'lik chiroqlari, ko'priklar va binolar fasadlarining takrorlanishi foydalanuvchilar uchun yo'nalishlarni intuitiv belgilaydi. Shu tarzda ritm va takrorlanish shahar foydalanuvchilarining psixologik uyg'unligini oshiradi va makonning estetik qiymatini kuchaytiradi.

Proporsiya va kontrast tamoyillari shahar makonining estetik jihatini belgilaydi. Proporsiya tamoyili binolar va jamoat maydonlari o'rtasidagi nisbiy o'lchamlarni hisobga olib, vizual uyg'unlikni yaratadi. Tor ko'chalar bilan bog'liq hududlarda baland binolarni noto'g'ri joylashtirish vizual

zo'riqish va stressni oshiradi. Shu sababli, shahar makonida balandlik va kenglik nisbati diqqat bilan aniqlanadi. Kontrast tamoyili esa diqqat markazini belgilash, hududlarni ajratish va vizual qiziqish yaratish imkonini beradi. Masalan, Parijning tarixiy markazidagi eski binolar va yangi urbanistik ob'ektlar orasidagi kontrast shahar makonida vizual dinamizm yaratadi.

Landshaft va yashil hududlar shahar makonida kompozitsion uyg'unlikni ta'minlaydi. Daraxtlar, gullar, suv havzalari va favvoralar shahar yuzasida ritm hosil qiladi va foydalanuvchilar uchun estetik qoniqish beradi. Singapurdagi "Gardens by the Bay" loyihasi landschaft va arxitektura elementlarini uyg'unlashtirish orqali estetik, ekologik va funksional jihatdan boy shahar makonini yaratgan. Landschaft elementlari shahar mikroiqlimini yaxshilaydi, shovqin va havo ifloslanishini kamaytiradi, foydalanuvchilar uchun qulaylik yaratadi.

Jamoat maydonlarini loyihalash shahar makonining estetik va funksional yaxlitligini ta'minlashda muhim hisoblanadi. Jamoat maydonlari vizual jihatdan estetik bo'lishi, foydalanuvchilarning ijtimoiy faoliyatini rag'batlantirishi va landschaft bilan uyg'un integratsiyalashgan bo'lishi kerak. Toshkentdagi Amir Temur maydoni geometrik shakllar, favvoralar, daraxtlar va haykallar orqali uyg'un integratsiyalashgan bo'lib, foydalanuvchilar uchun vizual va funksional qoniqish beradi.

Shahar loyihalarida transport tizimi va piyodalar yo'laklarini kompozitsion jihatdan uyg'unlashtirish ham zarur. Amsterdam shahrida kanallar, ko'priklar va yo'laklar transport tizimi bilan uyg'un integratsiyalashgan. Shu orqali ritm, dominantlik, markaziylik va balans tamoyillari uyg'unlashadi, foydalanuvchilar uchun qulay va estetik muhit yaratiladi.

Rang va material uyg'unligi shahar kompozitsiyasining asosiy jihati hisoblanadi. Ranglar hududlarni ajratadi, diqqat markazini belgilaydi va vizual dinamizm yaratadi. Materiallar esa shahar yuzasining faktura boyligini oshiradi va inson tajribasini vizual va hissiy jihatdan boyitadi. Parij shahridagi tarixiy markazdagi eski binolar fasadlarining rang kontrasti yangi urbanistik ob'ektlar bilan uyg'unlashtirilgan. Bu yondashuv shahar qiyofasini boyitadi va foydalanuvchilar uchun vizual qiziqish yaratadi.

Tarixiy va zamonaviy elementlarning uyg'unligi ham shahar makonida kompozitsion muvozanatni ta'minlaydi. Samarqanddagi Registon maydoni va uning atrofidagi yangi urbanistik loyihalar tarixiy kontekstni saqlagan holda zamonaviy landschaft elementlari bilan uyg'unlashtirilgan. Shu tarzda shahar identiteti saqlanadi, vizual kontrast yaratiladi va shahar yuzasida estetik qiziqish oshiriladi.

Shahar kompozitsiyasini yaratishda **inson omili** foydalanuvchilarning psixologik va hissiy ehtiyojlari hisobga olinadi. Balans, ritm, dominantlik, markaziylik, proporsiya, kontrast, rang va landshaft elementlari uyg'un ishlatilganda, shahar makoni inson psixologiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, stressni kamaytiradi va shahar faoliyatida qulaylik yaratadi. Shu sababli shahar muhitini loyihalashda inson ehtiyojlari va psixologik tajriba asosiy mezon sifatida olinadi.

Shahar makonida kompozitsion muvozanatni ta'minlash uchun shahar strukturasi vizual yaxlitlik tamoyili muhim ahamiyatga ega. Bu tamoyil shahar yuzasida barcha elementlar bir-biriga bog'langan, estetik jihatdan uyg'un va funksional jihatdan qulay bo'lishini ta'minlaydi. Vizual yaxlitlikni yaratish jarayonida arxitektorlar va shaharsozlar shahar ko'chasining ritmi, binolar balandligi, fasad materiallari, rang palitrasi va jamoat maydonlarini bir butun sifatida qamrab olgan holda loyihalashtiradilar. Masalan, Vena shahridagi Ringstrasse tizimi tarixiy va zamonaviy binolarni uyg'unlashtirib, shahar yuzasida vizual yaxlitlikni ta'minlagan. Bu tizim shahar foydalanuvchilari uchun intuitiv navigatsiya yaratadi va vizual stressni kamaytiradi.

Shahar kompozitsiyasida yo'nalish va oqim tamoyili ham muhim hisoblanadi. Foydalanuvchilar shahar makonida harakat qilayotganda yo'nalish intuitiv ravishda tushunilishi kerak. Ko'chalar, yo'laklar, jamoat maydonlari va transport tizimi o'zaro uyg'un integratsiyalashgan bo'lishi shart. Amsterdam shahridagi kanal tizimi va yo'laklar tizimi buni namoyish etadi: piyodalar va velosipedchilar oqimi tabiiy tarzda markaziy maydonlarga yo'naltiriladi, transport oqimi esa shaharning boshqa qismlariga muvaffaqiyatli taqsimlanadi. Shu tarzda shahar makonida oqim va yo'nalish tamoyili foydalanuvchilarning harakatini tartibga soladi va vizual estetikani oshiradi.

Shahar muhitida markaz va periferiyaning uyg'unligi ham muhim tamoyil hisoblanadi. Markaziy hudud foydalanuvchilar uchun dominant vizual va funksional markaz bo'lib xizmat qiladi, periferik hududlar esa yordamchi elementlarni ta'minlaydi. Masalan, Nyu-York shahridagi Manhattan markazi va uning atrofidagi Bronx va Brooklyn hududlari shahar makonida markaz-periferiya tamoyilini namoyish qiladi. Bu tizim shahar foydalanuvchilari uchun vizual va navigatsion uyg'unlik yaratadi, shuningdek, shahar iqtisodiy va ijtimoiy faoliyatini tartibga soladi.

Shahar makonida **landshaftning psixologik va ekologik roli** ham muhimdir. Yashil hududlar, daraxtlar, favvoralar va suv havzalari shahar yuzasida ritm hosil qiladi, foydalanuvchilar uchun psixologik qulaylik yaratadi. Landshaft elementlari shahar mikroiklimini yaxshilaydi, shovqin va havo ifloslanishini kamaytiradi. Masalan, Singapur shahridagi Marina Bay

Landshaft loyihasi shahar markazida yashil hududlar va suv elementlarini uyg'unlashtirish orqali estetik va ekologik jihatdan boy makon yaratgan. Shu bilan birga, landshaft elementlari shahar identitetini mustahkamlaydi va jamoat faoliyatini rag'batlantiradi.

Shahar muhitida **materiallar va fakturalarni** tanlash ham kompozitsion muvozanatni ta'minlashda muhimdir. Binolar fasadlari, yo'laklar, ko'priklar va jamoat maydonlarida ishlatiladigan materiallar estetik uyg'unlikni yaratadi va shahar yuzasining vizual qiziqishini oshiradi. Misol uchun, Parij shahridagi tarixiy markazdagi granit, marmar va g'isht materiallari zamonaviy arxitektura elementlari bilan uyg'unlashtirilgan. Bu yondashuv shahar qiyofasini boyitadi va vizual qoniqish beradi.

Shahar muhitida **yorug'lik va rangning kompozitsion roli** alohida e'tibor talab qiladi. Yorug'lik vizual markazlarni ta'kidlaydi, xavfsizlik va psixologik qulaylik yaratadi. Rang esa hududlarni ajratadi, diqqat markazini belgilaydi va vizual dinamizm yaratadi. Masalan, Barselona shahridagi ko'chalar va jamoat maydonlarida rangli yo'laklar va yorug'lik elementlari shahar foydalanuvchilari uchun intuitiv yo'nalish yaratadi va vizual qiziqish hosil qiladi.

Shahar kompozitsiyasida **tarixiy kontekst va madaniy merosni integratsiyalash** juda muhim. Tarixiy binolar, maydonlar va yodgorliklar shahar makonida zamonaviy urbanistik elementlar bilan uyg'unlashtirilishi kerak. Samarqand shahridagi Registon maydoni va atrofidagi yangi urbanistik loyihalar tarixiy kontekstni saqlagan holda zamonaviy landshaft elementlari bilan uyg'unlashtirilgan. Shu tarzda shahar identiteti saqlanadi va foydalanuvchilar uchun vizual qiziqish oshiriladi.

Shahar makonida kompozitsion tamoyillarning inson psixologiyasiga ta'siri ham alohida ahamiyatga ega. Balans, ritm, dominantlik, markaziylik, proporsiya, kontrast, rang va landshaft elementlari uyg'un ishlatilganda shahar makoni inson psixologiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Stressni kamaytiradi, shahar faoliyatida qulaylik yaratadi va foydalanuvchilarning shahar bilan interaktivligini oshiradi. Masalan, Vena shahridagi jamoat maydonlari, ko'priklar va parklar vizual va funksional uyg'unlikni ta'minlab, shahar foydalanuvchilari uchun qulay va estetik muhit yaratadi.

Shahar kompozitsiyasini loyihalashda **zamonaviy texnologiyalar va raqamli yondashuvlar** ham keng qo'llaniladi. Kompyuter grafikasi, 3D modellash, BIM (Building Information Modeling) tizimlari shahar makonini loyihalash jarayonida kompozitsion tamoyillarni vizual tekshirish va optimallashtirish imkonini beradi. Singapur va Dubay shaharlarida zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida landshaft, yo'laklar, jamoat maydonlari va transport tizimi elementlari uyg'unlashtiriladi, shahar yuzasida optimal ritm, balans va dominantlik ta'minlanadi.

Shahar muhitini loyihalashda **jamoatchilik ishtiroki** ham muhimdir. Foydalanuvchilarning ehtiyojlari, madaniy va psixologik xususiyatlari hisobga olinmasa, kompozitsion tamoyillar samarali ishlamaydi. Masalan, Amsterdam va Kopenhagen shaharlarida jamoatchilikning loyiha jarayonidagi ishtiroki orqali yo‘laklar, jamoat maydonlari va yashil hududlar foydalanuvchilar ehtiyojlariga moslashtirilgan. Shu orqali shahar makoni foydalanuvchilarning estetik va funksional qoniqishini maksimal darajada ta‘minlaydi.

Shahar kompozitsiyasini **baholash mezonlari** sifatida quyidagilarni ajratish mumkin: vizual uyg‘unlik, ritm va takrorlanish, dominantlik va markaziylik, balans va proporsiya, landshaft elementlari bilan uyg‘unlik, material va rang uyg‘unligi, tarixiy va madaniy kontekstni saqlash, inson psixologiyasiga ta‘sir va ekologik barqarorlik. Bu mezonlar shahar muhitini loyihalash va baholash jarayonida asosiy yo‘riqnoma sifatida xizmat qiladi.

Shu bilan birga, shahar makonida kompozitsion elementlar va ularning funksional uyg‘unligini tahlil qilish muhimdir. Binolar fasadining geometrik shakllari, yo‘laklar va transport tizimi, jamoat maydonlari va yashil hududlar bir-biri bilan uyg‘un integratsiyalashgan bo‘lishi kerak. Misol uchun, Barselona shahridagi Eixample tumani, Parijdagi Haussmann loyihasi va Toshkent shahridagi Amir Temur maydoni bu tamoyilning amaliy misoli sifatida xizmat qiladi.

Shahar kompozitsiyasini yaxshilash bo‘yicha ilmiy tavsiyalar: Dominant elementlar va subordinat elementlarni diqqat bilan aniqlash, vizual markazlarni yaratish. Ritm va takrorlanish orqali shahar yuzasida uyg‘unlikni ta‘minlash. Proporsiya, balans va kontrast tamoyillarini amaliy loyihalarda qo‘llash. Landshaft va yashil hududlarni kompozitsion jihatdan integratsiyalash. Materiallar, fakturalar va rang palitrasini uyg‘unlashtirish. Tarixiy va zamonaviy urbanistik elementlarni uyg‘un integratsiyalash. Yorug‘lik va vizual markazlarni shahar foydalanuvchilari psixologiyasiga moslash. Zamonaviy raqamli texnologiyalar va jamoatchilik ishtirokini qo‘llash. Shahar makonini baholash mezonlarini belgilash va loyihalarda qo‘llash.

Shahar kompozitsiyasi bo‘yicha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar va amaliy misollar shuni ko‘rsatadiki, shahar muhitini estetik va funksional jihatdan optimallashtirish, foydalanuvchilarning psixologik va vizual qoniqishini oshirish uchun barcha kompozitsion tamoyillar bir butun sifatida ishlatilishi lozim. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va jamoatchilik ishtiroki shahar loyihalarining samaradorligini oshiradi va urbanistik barqarorlikni ta‘minlaydi.

Takrorlash va muhokama uchun savollari

1. Shahar muhitini loyihalashda kompozitsiya tushunchasi nimani anglatadi?
2. Shahar makonida kompozitsion yaxlitlik qanday omillar orqali ta'minlanadi?
3. Fazoviy kompozitsiyaning asosiy elementlari qaysilar?
4. Shahar strukturasi kompozitsion markaz qanday vazifani bajaradi?
5. Ritm va takrorlanish shahar muhitida qanday estetik ahamiyatga ega?
6. Masshtab va proporsiya tushunchalari shahar loyihalashida qanday qo'llaniladi?
7. Vizual o'qlar va yo'nalishlar shahar kompozitsiyasida qanday rol o'ynaydi?
8. Shahar makonida simmetriya va asimmetriya qanday holatlarda qo'llaniladi?
9. Landshaft elementlari shahar kompozitsiyasiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
10. Kompozitsion muvozanat nima va u qanday vositalar orqali yaratiladi?
11. Shahar makonining vizual idroki kompozitsiyaga qanday bog'liq?
12. Zamonaviy shahar loyihalashida kompozitsion yondashuvlarning o'ziga xos jihatlari nimalardan iborat?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ashirov B.B. **Shaharsozlik asoslari**. – Toshkent: O'zbekiston, 2018.
2. Abdullayev A.A. **Arxitektura va shahar muhiti dizayni**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Norov J.S. **Shahar muhitining estetikasi va kompozitsiyasi**. – Samarqand: SamISI nashriyoti, 2021.
4. Lynch K. **The Image of the City**. – Cambridge: MIT Press, 1960.
5. Cullen G. **The Concise Townscape**. – London: Architectural Press, 1971.
6. Shirinyan L.R. **Shahar makonini kompozitsion loyihalash**. – Moskva: Arxitektura-S, 2015.

IX BOB. SIFAT VA TASVIR: RANG, FAKTURA, SHAKL VA ESTETIKA

Dars rejasi:

9.1. Shahar estetikasida rang va yorug‘lik

9.2. Shakl va fakturalarning estetik talqini

Kirish. San‘atshunoslikda, dizayn nazariyasida, psixologiyada va shaharsozlikda rang va yorug‘lik masalasi inson idrokining eng qudratli omillari sifatida qaraladi. Har qanday vizual makon, istalgan shahar ko‘rinishi yoki arxitektura obyektini avvalo rang orqali qabul qilinadi. Rang shunchaki ko‘rish sezgisi mahsuli emas, balki ma‘no, ramz, psixologik signallar va madaniy kodlardan iborat murakkab tizimdir. Yorug‘lik esa rangni ko‘rinadigan qiladi, uni kuchaytiradi, boshqaradi va makonning umumiy ritmini belgilaydi. Shu bois shahar estetikasini o‘rganishda “rang–yorug‘lik” juftligi fundament sifatida qabul qilinadi.

Shahar muhitida rangning roli ikki asosiy omil bilan belgilanadi: birinchisi **fizik-yorug‘lik xususiyatlari**, ikkinchisi **psixologik-emotsional ta‘sir**. Fizik xususiyatlar deganda rangning yorug‘lik to‘lqin uzunligiga, spektr tarkibiga, yoritilish sharoitiga bog‘liq ravishda o‘zgarishi tushuniladi. Rangning qanchalik yorqin yoki so‘nik ko‘rinishi yorug‘lik kuchi, mazkur hududdagi atmosfera, binodan tushayotgan soya yoki aksincha uning yorug‘likni qaytarish darajasi bilan chambarchas bog‘liq. Psixologik jihatlar esa insonning rangga munosabati, rang orqali o‘zida paydo bo‘ladigan hissiyotlar, rangni madaniy kod sifatida qabul qilish jarayonida namoyon bo‘ladi.

9.1. Shahar estetikasida rang va yorug‘lik

Shaharlar rang jihatdan tasodifiy bo‘lishi mumkin emas. Shahar – murakkab, ko‘p qatlamli vizual tizim bo‘lib, unda fasadlar, yo‘l belgilarining ranglari, reklama panellari, transport ranglari, ko‘cha yoritgichlarining tusi va hatto mavsumiy bezaklarning ranglari ham umumiy uyg‘unlikda bo‘lishi zarur. Aks holda shahar vizual tartibsizlik, rang ortiqchaligi, estetik ifloslanish holatiga tushib qoladi. Mutaxassislar bunday holatni “vizual shovqin” deb ataydilar.

Shahar estetikasida ranglar tizimi ko‘pincha funktsional zonalarga bo‘linadi. Masalan, tarixiy markazlarda pastel ranglar ustuvor bo‘ladi zarg‘aldoq, och jigarrang, och yashil, qo‘ng‘ir, och kulrang kabi tabiatga yaqin, quvvatli bo‘lmagan ranglar qadimiy binolarning tarixiy kayfiyatini saqlaydi. Bunday hududlarda yorqin reklama ranglariga keskin cheklavl bo‘yiladi, chunki ular tarixiy koloritni buzadi.

Zamonaviy biznes markazlarida esa kulrang, oq, qora, ko'k va metallik ranglar yetakchi o'rinni egallaydi. Bu ranglar texnogen jamiyatning zamonaviy ruhini aks ettiradi, biznes hududining jiddiyligini, tartibini va yuqori texnologiyalarga asoslanganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, shisha fasadli binolarda ranglar yorug'likka qarab o'zgaradi: ertalab sarg'ish, kunduzi to'q moviy, kechqurun esa binafsha yoki kulrang to'qimaga kiradi. Bu o'zgaruvchanlik shahar makonining dinamik obrazini yaratadi.

Ranglar inson kayfiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Qizil energiya, faollik, harakat; sariq quvonch, iliqlik, quyosh; yashil tinchlik, tabiat va muvozanat; ko'k osoyishtalik, xavfsizlik; oq – poklik va kenglik; qora jiddiylilik va tartib; kulrang neytrallik ramzidir. Shahar muhitida aynan mana shu rang ekopaletlar uyg'unligi butun hudud obrazini belgilaydi.

49-rasm: Rang shahar estetikasida

<https://avatars.mds.yandex.net/i?id=629f37>.

Shahar ranglarining estetik boshqaruvi alohida ilmiy yo'nalishga aylangan bo'lib, "kolorit dizayni" yoki "rang arxitekturasi" deb ataladi. Ko'plab rivojlangan shaharlar o'z rang siyosatini ishlab chiqqan: masalan, Parijda fasadlarning ranglari qat'iy tartibda belgilanadi; Tokioda reklama ranglari ma'lum hududlarda cheklanadi; Madridda markaziy maydonlarda ko'p ranglilikka yo'l qo'yilmaydi. Bularning barchasi shahar estetikasini, vizual tartibni saqlash uchun qilinadi.

Yorug'lik esa rangning ajralmas sohasi. Rang yorug'liksiz mavjud emas. Yorug'lik shahar arxitekturasi eng muhim badiiy vositalaridan biri. Tungi yoritish shaharni o'ziga xos ikkinchi "kun"ga kiritadi, uni kechqurun ham faol, go'zal va xavfsiz qiladi. Yoritish tizimlari ikki maqsadni bajaradi: funksional va estetik. Funksional maqsad makonni yoritish, xavfsizlikni ta'minlash, harakatni qulay qilish, yo'nalish berish. Estetik maqsad esa binolar shaklini bo'rtirish, ularning arxitekturaviy badiiy qiymatini ochish, shahar kechasiga jozibadorlik qo'shish.

50-rasm: Yorug'lik shahar estetikasida.
<https://i.pining.com/47>.

Yorug'likning rang harorati muhim tushunchadir. Issiq rangli yorug'lik sarg'ish va oltin tuslar odamga qulay, sokin, romantik taassurot beradi. Shu sababli tarixiy hududlar issiq yorug'lik bilan yoritiladi. Sovuq yorug'lik ko'kimtir va oq ranglar zamonaviylikni, texnologiyani, aniqlikni bildiradi. Yirik biznes markazlari, baland ofis binolari, zamonaviy ko'priklar ko'pincha sovuq yoritishga ega bo'ladi.

Yorug'likning tarqalish burchagi ham estetik ahamiyatga ega. Agar yorug'lik juda qattiq yo'nalgan bo'lsa, keskin soya hosil qiladi. Bunday soyalar arxitekturaning burchaklarini bo'rtiradi, uning shaklini aniq qiladi. Agar yorug'lik tarqoq bo'lsa, soya yumshoq bo'ladi, shakllar ham "yumshoq" ko'rinadi. Shu sababli dizaynerlar binoning mazmuniga qarab yorug'lik turini tanlaydilar: tarixiy binolarda yumshoq yoritish, zamonaviy binolarda esa keskin yoritish mos tushadi.

Tungi yoritish shahar identifikatsiyasining eng kuchli omili hisoblanadi. Masalan, ko'plab poytaxtlarning skyline manzarasi aynan yoritish bilan belgilanadi. Yoritilgan minora, yorug'lik chiziqlari bilan bezatilgan osmono'par binolar, rangli ko'priklar, dinamik LED panellar

shaharning tungi obrazini yaratadi. Bu obraz ba'zan kunduzgi shahar obrazidan keskin farq qiladi.

Yorug'lik va rang birgalikda insonning makonni qanday idrok etishini belgilaydi. Masalan, tor ko'chalar issiq rangda yoritilsa, ular qulay, tarixiy va romantik ko'rinadi; agar sovuq yorug'lik berilsa, ular torroq, keskin va noqulay ko'rinishi mumkin. Keng maydonlar sovuq yorug'likda monumental, kuchli, texnogen; issiq yorug'likda esa tantanavor, bayramona ko'rinadi. Demak, yorug'lik nafaqat ko'rish uchun sharoit yaratadi, balki makonni psixologik jihatdan boshqaradi.

Yorug'likning arxitektura bilan uyg'unligi juda muhim. Yoritish noto'g'ri tanlansa, hatto juda chiroyli binoning ham obrazini buzishi mumkin. Masalan, ortiqcha yorqin, rangli chiroqlar tarixiy bino fasadiga mos kelmaydi; yoki juda past yorug'lik kuchiga ega lampalar yirik zamonaviy kompozitsiyani xira qilib qo'yadi.

Shahar makonida rang va yorug'lik tabiat unsurlari bilan ham uyg'un bo'lishi lozim. Bog'lar, xiyobonlar, suv havzalari, ochiq maydonlar o'z rangini atrof muhitdan oladi. Yashil hududlarda ranglar yumshoq va tabiiy bo'lishi zarur. Shaharning quruq hududlarida tosh, qum ranglari ustuvor bo'ladi. O'rmonli shahar zonalarida esa chuqur yashil, jigarrang, tuproq ranglari bilan arxitektura koloritini boyitish tavsiya etiladi.

Rang va yorug'likning shahar xavfsizligiga ta'siri ham muhim omil. Yorug'lik yetarli bo'lmagan joylar, ranglari juda so'nik bo'lgan hududlar odamda noqulaylik, xavotir uyg'otadi. Tungi paytda yaxshi yoritilgan ko'chalar, rangli navigatsiya belgilariga ega hududlar esa xavfsizlik tuyg'usini oshiradi.

Bundan tashqari, rang odam oqimi va harakatlanish tizimini boshqaradi. Masalan, aeroportlar va temir yo'l vokzallarida turli ranglar yo'nalish ko'rsatkichlari sifatida qo'llanadi: ko'k xalqaro yo'nalishlar, sariq mahalliy yo'nalishlar, yashil chiqish yo'llari va hokazo. Bu tizim odamlarning yo'qolib qolmasligiga yordam beradi.

San'atshunoslar rangni nafaqat vizual element, balki axborot tizimi sifatida baholaydilar. Shahar muhitida ranglar axborot beradi, yo'naltiradi, ogohlantiradi, bezatadi, ritm yaratadi. Yorug'lik esa bu axborotni kuchaytiradi yoki sustlashtiradi.

Rang–yorug'lik–muhit uyg'unligi shahar estetikasining asosi. Yaxshi rejalashtirilgan ranglar tizimi shaharni chiroyli, tartibli, garmoniyali qilib ko'rsatadi; noto'g'ri tanlangan ranglar tizimi esa shaharni charchoq, tartibsizlik, betartiblik makoniga aylantirishi mumkin.

Shahar estetikasida rang va yorug'likning uyg'unligi insonning makonga bo'lgan munosabatini belgilashi haqida ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan. Amerikalik, yapon va yevropalik urbanistlar shuni

ta'kidlashadiki, shahar vizual muhitining sifati odamning psixologik salomatligiga, uning kayfiyatiga, hatto ijtimoiy xulqiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy qarash "muhit psixologiyasi" deb ataladigan yo'nalishning asosidir.

Muhit psixologlari rangning inson ongidagi ta'sirini uch kategoriyaga ajratadilar: birinchisi **emotsional ta'sir**, ikkinchisi **assotsiativ ta'sir**, uchinchisi **xulq-atvorga ta'sir**. Emotsional ta'sir deganda rangning tezkor psixologik reaksiyani uyg'otishi tushuniladi. Masalan, qizil rang hayajonga soladi, sariq quvonch uyg'otadi, ko'k esa osoyishta ruhiy holat yaratadi. Assotsiativ ta'sir esa insonning hayotiy tajribasi bilan bog'liq. Masalan, yashil tabiatni, ko'k osmon va suvni, jigarrang – tuproq va mustahkamlikni eslatadi. Xulq-atvorga ta'sir esa rangning odam harakatlariga ta'siri bo'lib, masalan, yorqin ranglar odam harakatini tezlashtirishi, sokin ranglar esa sekinlashtirishi mumkin.

Shahar muhitida rang aynan mana shu uch kategoriyaga asoslanadi. Masalan, piyodalar yo'laklarida iliq ranglar ishlatilsa, odamlar o'zlarini qulay va xavfsiz his qiladilar. Murakkab chorrahalarda qizil va sariq ogohlantiruvchi ranglar qo'llanadi. Katta savdo markazlarida ranglar odamni ko'proq harakatga undaydi, biroq dam olish hududlarida ranglar sokin va yumshoq bo'ladi.

Shaharsozlikda rang muhitning "vizual harorati" sifatida ham talqin qilinadi. Vizual harorat issiq va sovuq rang guruhlari orqali belgilanadi. Issiq ranglar sariq, to'q sariq, qizil energiyani jonlantiradi, makonni "yaqinlashtiradi", ya'ni vizual ravishda odamga yaqin his qilinadi. Sovuq ranglar esa ko'k, moviy, zangor makonni "uzoqroq" ko'rsatadi, havodorlik, kenglik hissini beradi. Shuning uchun katta shahar maydonlari ko'pincha sovuq ranglar orqali yoritiladi, tor hududlar esa issiq ranglar bilan bezatiladi.

Tungi shahar yoritilishi rangni mutlaqo yangi tushunchaga aylantiradi. Kunduzi ko'rinmaydigan yoki sezilmaydigan arxitekturaviy shakllar tun qorong'isida yoritish yordamida qayta tug'ilgandek bo'ladi. Bu jarayon "yorug'lik arxitekturasi" deb ataladi. Yorug'lik arxitekturasi binoning strukturaviy-organik xususiyatlarini ochib beradi. Masalan, biroz egri chiziqli zamonaviy bino kechqurun yorug'lik yordamida butunlay boshqacha obrazga ega bo'ladi.

Shahar yoritilishi uch darajada baholanadi: birinchisi **foydalanish yoritilishi**, ikkinchisi **funksional yoritilish**, uchinchisi **estetik yoritilish**. Foydalanish yoritilishi ko'chalar, piyodalar yo'laklari, maydonlarni ko'rinarli qilish uchun minimal yorug'likni o'z ichiga oladi. Funksional yoritilish yo'l harakati xavfsizligini, yo'nalish belgilarini, transport oqimining boshqarilishini ta'minlaydi. Estetik yoritilish esa shahar arxitekturasi badiiy bezashga xizmat qiladi: binolar konturi, tarixiy

obidalar, ko'priklar, haykallar, favvoralar ana shu yoritish yordamida o'zgacha joziba kasb etadi.

Shahar yoritilishida rangli LED texnologiyalari katta o'rin tutadi. Bu texnologiya yordamida istalgan rang, istalgan dinamik effekt yaratish mumkin: rangning sekin almashishi, pulsatsiyasi, gradient tarqalishi, musiqaga mos ravishda o'zgarishi va boshqalar. Ayrim shaharlar yillik bayram kunlarida o'zining yirik maydonlarini rangli yoritish bilan bezaydi. Ranglar simfoniyasi shaharni nafaqat bezatadi, balki uning madaniy hayotining bir qismi sifatida ifodalanadi.

Shahar estetikasida yorug'likning muhim xususiyati **tushayotgan soyalardir**. Soya shaklning badiiy kuchini ochuvchi vosita. Sof sharoitda soya bo'lmasa, shakl "yassi" ko'rinadi. Soya esa chuqurlik, rel'ef, ritm, dinamikani ta'minlaydi. Shahar maydonlarida chiroqlar joylashuviga qarab soyalar turlicha ko'rinadi. Tarixiy binolarni yoritishda soya yumshoq bo'lishi kerak. Soya juda keskin bo'lsa, tarixiy bino o'zining muloyim detallari va nafis bezaklarini yo'qotadi. Aksincha, zamonaviy binolarda keskin soyalar ularga industrial va texnologik obraz beradi.

Yorug'likning muhim vazifalaridan biri **yo'l-yo'riq berish**. Ko'pchilik shaharlar tungi paytda yo'nalish chiziqlarini, piyodalar yo'laklarini, velosiped yo'llarini rangli yoritish orqali ko'rsatadi. Bu nafaqat qulaylik, balki xavfsizlik uchun ham muhim. Masalan, ko'k rangli chiziq velosiped yo'lagi, yashil chiziq piyodalar uchun xavfsiz yo'lak, qizil chiziq oghlantiruvchi hududlar sifatida belgilanadi.

Rang va yorug'likning ekologik talqini ham muhim masala. Ekologik dizaynda yorug'likning ko'p bo'lishi ham zararli bo'lishi mumkin. Bu "yorug'lik ifloslanishi" deb ataladi. Tungi yorug'likning haddan tashqari ko'p bo'lishi qushlarga, hayvonlarga, hatto odamlarning uyqu sikliga ta'sir qiladi. Shu sababli zamonaviy shaharlar energiya tejamkor yoritish tizimlariga o'tmoqda: faqat odam mavjud bo'lganda yonadigan sensorli chiroqlar, past quvvatli LED lampalar, yo'nalishli yoritish texnologiyalari keng joriy etilmoqda.

Rangning ekologik talqini ham ahamiyatli. Ekologik hududlarda tabiiy ranglar jigarrang, to'q yashil, sarg'ish, tuproq ranglari ustuvor bo'ladi. Bu ranglar tabiat bilan uyg'unlashadi va odamning tabiatga bo'lgan sezgiriligini oshiradi.

Shahar ranglaridagi me'yorlash ham madaniy kod sifatida shakllanadi. Masalan, Sharq shaharlarida issiq ranglar zarg'aldoq, qizil, sariq qadimdan tantanavorlik, hayot, ilhom timsoli bo'lgan. Yevropa shaharlari esa ko'proq sovuq va neytral ranglar bilan ajralib turadi. Skandinaviya shaharlarida oq, kulrang, yog'och ranglari ustun bo'lsa, Janubiy Amerika

shaharlarida yorqin va to‘yingan ranglar ko‘proq uchraydi. Bu madaniy rang tafakkuri har bir xalqning dunyoqarashi bilan bog‘liq.

9.2. Shakl va fakturalarning estetik talqini

Shakl va fakturalarning estetik talqini. Endi rang va yorug‘likdan shakl hamda faktura masalasiga o‘tamiz. Tasviriy san‘at, arxitektura va dizaynda shakl va faktura – estetik idrokning eng muhim ikki komponenti. Shakl predmetning tashqi konturi, makondagi tuzilishi, uning ritmi va konstruktiv asosidir. Faktura esa predmet sathining ko‘rinishi, yuzaning teginishda sezilishi, materialning “xarakteri”.

Shakl tasvirning eng universal unsuri sanaladi. Dunyo makonida mavjud bo‘lgan barcha predmetlar shaklga ega: uchburchak, to‘rtburchak, yumaloq, egri chiziqli shakllar, organik shakllar. Arxitektura tarixi davomida shaklning talqini turlicha bo‘lgan. Antik davrda shakl ideal mutanosiblik belgisi edi; o‘rta asrlarda shakl ruhiy olamning ifodasi; renessansda shakl aql va me‘yor ramzi; barokkoda shakl dinamik harakat; modern va postmodernizmda shakl erkinlik va tajriba maydoni sifatida baholangan.

Shaklning psixologik ta‘siri ham turlicha: yumaloq shakllar tinchlik, qulaylik, xavfsizlikni bildiradi; burchakli shakllar dinamika, kuch, qat‘iyatni ifodalaydi; vertikal shakllar rivojlanish, ma‘naviy yuksalish; gorizontal shakllar osoyishtalik; diagonal chiziqlar esa harakat va o‘zgarish timsoli.

Arxitektura va dizaynda shakl har doim mazmun bilan bog‘liq. Masalan, bank binosi ko‘pincha burchakli, qattiq geometrik shakllarda quriladi, chunki bunday shakl ishonchlilik, mustahkamlik ramzi. Teatr yoki san‘at markazi esa erkin, organik shakllarda qurilishi mumkin, bu ijodiy ruhni bildiradi. Ko‘priklar odatda diagonal ritmlarda quriladi, bu harakat va ulanish ramzidir. Turar-joy binolari esa yumshoq shakllarda quriladi, bu qulaylik va xavfsizlikni belgilaydi.

Faktura tushunchasi esa shaklga nisbatan ko‘proq material bilan bog‘liq. Faktura sirtning ko‘rinishi: silliq, yaltiroq, qo‘pol, g‘adir-budir, mat, jiloli. Faktura insonda taktill sezgi uyg‘otadi, ya‘ni ko‘rish orqali “tegayotgan” kabi seziladi. Shu sababli faktura estetik idrokning juda sezgir qismidir.

Arxitektura va dizaynda material tanlovi faktura tanlovi demakdir. Masalan, tosh qo‘pol, og‘ir faktura; yog‘och tabiiy, tirik faktura; shisha silliq, sovuq faktura; metal – industriyal, jiloli faktura; beton brutalist faktura; gips yumshoq, organik faktura. Har bir material o‘z fakturasiga ega va bu faktura binoning mazmunini belgilaydi.

51-rasm: Shakl va fakturalarning estetik talqini.

<https://i.pining.com/73>.

Shakl va faktura estetik kompozitsiyada bir-birini to'ldiradi. Juda murakkab, geometrik shakl silliq faktura bilan uyg'unlashadi, chunki faktura shaklning murakkabligini ortiga yashirib qo'ymaydi. Aksincha, juda sodda shakl qo'pol faktura bilan boyitiladi, bu soddalikni jozibali qiladi.

Misol uchun, yaltiroq shisha fasadlar zamonaviy biznes markazlariga mos keladi, chunki shakl odatda sodda geometrik bo'ladi. Qo'pol tosh faktura esa muzey, tarixiy binolar, yodgorliklarda mos tushadi. Yog'och fakturali sathi esa uy-joy, interyer dizaynida qulaylik va ekologik muvozanat yaratadi.

Shakl va faktura ritm, takror, simmetriya va assimetriya bilan ham uyg'un bo'ladi. Faktura takrorlansa ritm hosil bo'ladi; ritm esa makonni jonlantiradi. Shakl simmetrik bo'lsa barqarorlik, tartib; assimetrik bo'lsa dinamika va erkinlik hosil qiladi. Faktura ham simmetrik yoki erkin bo'lishi mumkin.

Shaklning estetik talqinida masshtablik ham muhim. Juda katta obyektida mayda fakturalar yo'qolib ketadi, shuning uchun yirik binolarda "katta faktura" qo'llanadi yirik toshlar, katta bloklar, keng panellar. Kichik obyektida esa nozik fakturalar ko'zga yaqqol tashlanadi.

Shakl tasviriy san'atda badiiy ma'noni belgilaydi. Masalan, kartinada yumaloq shaklli kompozitsiya tinchlik, muvozanat uyg'otadi; keskin

burchakli shakllar esa konflikt, harakat, keskin kayfiyat yaratadi. Haykaltaroshlikda shakl plastika orqali namoyon bo'ladi: mushaklar rel'efi, tananing egri chiziqlari, yuzning yumshoqligi aynan shakl orqali beriladi.

Faktura esa materialning ruhini ko'rsatadi. Rassomlar faktura orqali kartinaga chuqurlik, joziba, hayot bag'ishlaydilar. Masalan, impasto texnikasida bo'yoq qalin surtiladi va natijada kuchli faktura hosil bo'ladi. Bu faktura tomoshabinga kuchli emotsional ta'sir ko'rsatadi.

Arxitekturada faktura shahar makoniga ko'rinarli ta'sir ko'rsatadi. Biror hudud faqat bir xil materialdan iborat bo'lsa, u monotonga aylanishi mumkin. Ammo materiallar uyg'un tanlansa shisha, yog'och, tosh, metal bir-birini to'ldirsa shahar makoni ritmik, mazmunli bo'ladi.

Shakl va fakturaning tarixiy talqini ham juda keng. Misol uchun, qadimiy Sharq arxitekturasi ko'p bezakli, murakkab shakllardan iborat bo'lgan; fakturalar esa ko'pincha o'yma, naqsh, koshin bilan bezatilgan. Yevropa gotikasi baland, cho'qqili shakllar, nozik tosh fakturalar bilan ajralib turadi. Barokko davri esa yumaloq shakllar, chambarak bezaklar, silliq fakturalarni ustun qo'ygandi. Zamonaviy arxitektura esa iloji boricha soddalikka, minimalizmga, silliq sathlarga intiladi.

Shakl va faktura zamonaviy dizaynda "mavzu-uslub" konsepsiyasining asosidir. Masalan, loft uslubida qo'pol beton, ochiq g'isht fakturasi ustun bo'ladi. Skandinaviya uslubida esa yog'ochning tabiiy fakturasi, oq va kulrang sathlar yetakchi o'rinda turadi. Klasik uslubda marmar, nafis dekorga ega fakturalar afzal ko'riladi. Har bir uslub shakl va faktura kombinatsiyasi bilan belgilanadi.

Shakl kompozitsiyaning skeleti. Faktura uning "teri", ya'ni tashqi hayoti. Rang esa uning ruhiy ohangi. Ular birgalikda badiiy obrazni yaratadi.

Shakl va faktura estetik idrok jarayonida bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan holda ishlaydi. Estetika nuqtayi nazaridan shakl predmetning konstruktiv mohiyatini ifodalasa, faktura uning tashqi seziluvchan qatlamini aks ettiradi. Shakl predmetning "skeleti", faktura "teri", rang esa uning "ruhi" sifatida qabul qilinadi. Bu uchlik uyg'unlashganda haqiqiy badiiy obraz dunyoga keladi.

Shaklning organikligi ko'pincha tabiiy manzaralardan ilhomlanadi. Masalan, zamonaviy arxitekturada ko'pincha to'liqin shaklini eslatuvchi chiziqlar, shamolda egilgan maysa simon egri shakllar, hayvonlarning skeletiga o'xshash konstruksiyalar uchraydi. Bu organik shakllar inson psixologiyasiga sokinlik, tabiiylik, uyg'unlik hissini beradi. Geometrik shakllar esa qat'iyatli tuzilishga ega bo'lib, ular odatda texnologik yoki industrial makonlarda qo'llanadi. Inson ongida kvadrat tartib, doira mukammallik, uchburchak va dinamikani ifodalaydi.

Faktura esa shaklning xarakterini kuchaytiradi yoki uni neytrallashtirishi mumkin. Masalan, juda keskin geometrik shakl silliq metall faktura orqali yanada texnologik va zamonaviy ko'rinadi. Ammo o'sha keskin shakl yog'och faktura bilan qoplangan bo'lsa, u butunlay boshqacha tabiiyroq, odamga yaqinroq obrazga ega bo'ladi. Demak, faktura material tanlovi orqali shaklning ma'nosini o'zgartirishi mumkin. Bu dizayn psixologiyasida "faktura ta'siri" deb ataladi.

Fakturaning inson idrokiga ta'siri juda nozik. Inson ko'pincha sathga teginmagan bo'lsa ham, faqat ko'rish orqali uning qanday his berishini tasavvur qila oladi. Santi Antonjonning "Vizual taktil sezgi nazariyasi"ga ko'ra, inson ko'z bilan ko'rib, miyasi orqali teginish hissini tasavvur qiladi. Shuning uchun faktura tasvir vositasida "taktil illuziya" yaratadi. Rassomlar, dizaynerlar va arxitektorlar bu illuziyadan keng foydalanadilar.

Tasviriy san'atda faktura ko'proq bo'yoqning qalinligi, cho'tka izi, to'qimalarning boyligi orqali namoyon bo'ladi. Ba'zi rassomlar tekis, silliq sathlarni afzal ko'rishsa, boshqalari fakturali, qalin bo'yoqli texnikani tanlaydi. Masalan, impressionistlar fakturani yorug'likning tebranishini ifodalash uchun ishlatgan bo'lsalar, ekspressionistlar emotsional kuchni ifodalash uchun fakturani keskinlashtiradilar.

Haykaltaroshlikda faktura materialning tabiiy xususiyatlari bilan bog'liq. Marmarda silliq, sof yuzalar yaratish mumkin, bu go'zallik va mukammallik timsoli bo'lsa, bronzada g'adir-budirlik saqlanishi mumkin, bu esa obrazga kuch va dramatism beradi. Yog'och esa o'zining tabiiy chiziqlari tolalari orqali organiklikni ifodalaydi. Metall esa texnologik badiiylikni aks ettiradi.

Shaklning kompozitsiyadagi o'rni. Shakl kompozitsiyada uch asosiy talqinda ko'rib chiqiladi: Geometrik shakl kvadrat, to'rtburchak, doira, uchburchak kabi aniq matematik shakllar. Bu shakllar odatda qat'iyat, aniq me'yor, tartib ifodasi sifatida talqin etiladi. Minimalizmning asosiy unsuri ham geometrik shakllardir. Organik shakl tabiatdan ilhomlangan, tekis bo'lmagan, egri, erkin shakllar. Ular ko'proq hayotiylik, tabiatga yaqinlik, jonlilikni ifodalaydi. Ritmik shakllar bir shaklning ketma-ket yoki o'zgarib takrorlanishi orqali hosil bo'ladi. Bular ko'pincha bezak san'atida, arxitekturaviy fasadlarda, milliy naqshlarda uchraydi. Arxitektura tarixida shaklning semantik qiymati ham o'zgarib borgan. Masalan, antik arxitekturada ustun shakli kuch va barqarorlik ramzi, gotika davrida minoralarning uchli tugallanishi ilohiylikka intilish ramzi edi. Islom arxitekturasi esa ko'proq geometrik shakllar, murakkab naqshlar va muqarnaslar orqali ilohiylikni ifodaladi. Har bir shaklning o'z davriga xos estetik ma'nosi bo'lgan.

Fakturaning estetik va funksional o'rni. Faktura faqat estetik emas, balki funksional ahamiyatga ham ega. Masalan: Qo'pol faktura sirpanishni kamaytiradi (piyodalar yo'laklari, zinapoyalar). Silliq faktura gigiyenik joylarda afzal (kasalxonalar, oshxona bloklari). Mat faktura ko'zni charchatmaydi (ish xonalari, ofislar). Yaltiroq faktura yorug'likni aks ettiradi (kichik makonlarni kattaroq ko'rsatadi). Bu funksional ahamiyat estetika bilan birga qo'shilganda dizayn yanada puxta bo'ladi. Shahar dizaynida faktura hududning xarakterini belgilaydi. Tarixiy markazlarda ko'p hollarda tosh, g'isht fakturalari ustuvor bo'ladi. Zamonaviy biznes markazlarida esa shisha, metall sathlar ko'p uchraydi. Parklar, saylgohlar esa tabiiy yog'och, tuproq, maysazor fakturalari bilan boyitiladi. Shakl va fakturaning o'zaro uyg'unligi. Shakl va faktura o'zaro quyidagi tarzda uyg'unlashadi: Murakkab shakl silliq faktura. Masalan, murakkab egri chiziqli zamonaviy binoda ko'pincha shisha sath ishlatiladi. Agar murakkab shaklga qo'pol faktura qo'shilsa, estetik ortiqchalik hosil bo'ladi. Sodda shakl boy faktura. Minimalistik shaklni boy faktura bezab turadi. Masalan, sodda geometrik kub shaklidagi uyga yog'och faktura berilsa, u jonlanadi. Organik shakl tabiiy faktura. Tabiiy shakllar ko'pincha yog'och, tosh, keramika fakturasi bilan uyg'unlashadi. Industrial shakl metall faktura. Burchakli, qat'iy shakllar metall faktura bilan kuchayadi. Bu tamoyillar dizayn nazariyasida "shakl-faktura mosligi" deb yuritiladi. Milliy san'atda shakl va faktura. O'zbek xalq amaliy san'atida shakl va faktura juda boy talqinlarga ega. Masalan: Ganch o'ymakorligi yumshoq, muloyim shakllar, murakkab ritmik naqshlar bilan ajralib turadi. Ganchning silliq fakturasi naqshning nafisligini kuchaytiradi. Yog'och o'ymakorligi organik shakllar, jonli ritmlar va tabiiy yog'och fakturasi uyg'unlashadi. Tikuvchilik san'ati (atlas, adras) organik shakllar oqimiga ega bo'lgan ranglar uyg'unligi bilan ajralib turadi. Bu yerda matoning fakturasi rangning izchilligini yanada jonlantiradi. Zargarlik san'ati silliq metall sathlar va murakkab shaklli naqshlar uyg'unligidan iborat. Keramika yumaloq, sodda shakllar va gilning tabiiy fakturasi asosida quriladi. Milliy san'atning asosiy afzalligi shundaki, u shakl va faktura uyg'unligida tabiat va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur aks ettiradi. Bu san'atda geometrik va organik shakllar bir-birini to'ldiradi, rang esa ularning ruhiy ohangini belgilaydi.

Zamonaviy dizaynda shakl-faktura-rang sintezi. Bugungi dizayn nazariyasida shakl-faktura-rang birligi "vizual semantika" deb ataladi. Bu uch element har doim mazmun yaratadi: Shakl kompozitsiyaning asosiy g'oyasini belgilaydi. Faktura hissiy ta'sir kuchini oshiradi. Rang mazmunning ruhiy ohangini belgilaydi. Masalan, zamonaviy interyerdagi oq rangli silliq geometrik shakllar minimalizm ruhini beradi. Yana bir misol:

yog‘och fakturali mebellar organik shakllar bilan uyg‘un bo‘lsa, makonda qulaylik va tabiiylik paydo bo‘ladi.

Zamonaviy arxitektura ko‘pincha “materialning o‘ziga xosligini yashirmaslik” tamoyiliga amal qiladi. Beton ko‘rinayotgan bo‘lsa uning qo‘polligi yashirilmaydi; metall – yaltiroq sath bilan; yog‘och o‘z tolasini ko‘rsatgan holda qo‘llanadi. Buni “materialning haqiqatligi” deyiladi. Bu tamoyil shakl va faktura uyg‘unligini tabiiy holatda saqlaydi. Shakl va fakturaning shahar estetikasidagi roli. Shahar ko‘chalari, binolar, maydonlarni idrok qilishda shakl va faktura asosiy rol o‘ynaydi. Bir xil turdagi faktura va shakl takrorlansa, shahar muhitida monotonlik paydo bo‘ladi. Ammo turlicha shakl va fakturalar uyg‘unlashsa, shahar vizual hayoti jonlanadi.

Masalan: Tarixiy binolar ko‘p bo‘lgan hududlarda murakkab shakllar va boy fakturalar hukmron bo‘ladi (koshinlar, o‘ymakorliklar). Yangi zamonaviy hududlarda esa soddalashtirilgan shakllar va silliq fakturalar ustun. Bog‘ va sayilgohlarda organik shakllar va tabiiy fakturalar ko‘p qo‘llanadi. Bu diversifikatsiya shahar estetikasining boy va mazmunli bo‘lishini ta‘minlaydi. Shakl va fakturaning psixologik ta‘siri. Psixologlar shakl va fakturani uch asosiy ruhiy ta‘sir kategoriyasiga ajratadi: Tinchlik va osoyishtalik beruvchi shakl-fakturalar. Yumaloq shakllar, silliq fakturalar, neytral ranglar. Bu kompozitsiyalar inson ruhiyatini yengillashtiradi. Faollik va harakat uyg‘otuvchi shakl-fakturalar. Diagonal chiziqlar, keskin burchaklar, qo‘pol fakturalar, kontrast ranglar. Bu odamni ruhiy jihatdan uyg‘otadi. Muvozanat beruvchi shakl-fakturalar Simmetrik shakllar, o‘rtacha boylikdagi fakturalar, pastel ranglar. Bunda na haddan tashqari dinamika, na ortiqcha tinchlik mavjud – bu muvozanat hissini beradi. Bu bilimlar shahar dizayni, interyer dizayn, grafik dizayn, tasviriy san‘at va sahna san‘atida keng qo‘llanadi. Shakl va fakturaning semiotik talqini. Semiotika nuqtayi nazaridan shakl belgilar tizimining asosiy qismi hisoblanadi. Shakl belgi sifatida quyidagilarni ifodalashi mumkin: Doira birlik, mukammallik, abadiylik. Uchburchak – harakat, yo‘nalish, kuch. Kvadrat, tartib, me‘yor. Egri chiziq hayotiylik, oqim, o‘zgarish. Faktura esa belgining hissiy bo‘yoqdorligini belgilaydi. Masalan, doiraning silliq fakturasi tinchlik ifodasi bo‘lsa, doiraning qo‘pol fakturasi dramatism ifodalaydi. Semiotik yondashuv shakl va fakturaning estetik ma‘nosini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Shakl-faktura estetikasi va texnologiyalar. Bugungi kunda yangi texnologiyalar shakl va fakturaning estetik talqinini yanada kengaytirdi. 3D-printerlar yangi murakkab shakllarni yaratish imkonini berdi. Lazer kesish texnologiyasi yog‘och va metall fakturalarni juda nozik shaklda ishlashni ta‘minlaydi. Kompyuter grafikasi virtual shakl va fakturalarni yaratadi, ularning real ko‘rinishdan farqi bo‘lmaydi. Parametrik arxitektura shaklni

matematik algoritmlar orqali yaratadi, bu shakl organik va geometrik chegaralarni buzadi. Hozirgi arxitektura yaratib bo'lmaydigan shakl deyarli qolmadi. Faqat estetik va funksional me'zonlar ularni tanlaydi. Shakl va faktura uyg'unligining asosiy tamoyillari. Quyidagi tamoyillar zamonaviy dizayn nazariyasining asosini tashkil etadi: Vahdat tamoyili shakl, faktura, rang umumiy g'oyaga xizmat qilishi kerak. Moslik tamoyili shakl va faktura mazmunning xarakteriga mos bo'lishi lozim. Zidlanish tamoyili ba'zida kontrast faktura yoki shakl dizaynni jonlantirish uchun qo'llanadi. Ritmik takror tamoyili shakl yoki fakturaning izchil takrorlanishi vizual uyg'unlik yaratadi. O'lchov tamoyili shakl va faktura makon o'lchoviga mos bo'lishi kerak. Materialning haqiqatligi tamoyili material o'z tabiiy fakturasini saqlaydi. Bu tamoyillar rang estetikasi bilan birgalikda kompozitsiyaning umumiy sifatini belgilaydi.

Shakl, faktura va rang estetikasi san'atning, makonga bo'lgan munosabatining eng muhim komponentlaridan biridir. Rang – makonning ruhiy haroratini belgilasa, shakl uning konstruktiv mohiyatini aks ettiradi, faktura esa hissiy–taktil boyligini ta'minlaydi. Uchchala element bir-birini to'ldiradi va umumiy vizual obrazni yaratadi.

Shahar estetikasida rang va yorug'lik odamning ruhiy holatiga, harakatiga va makonni idrok qilish tarziga ta'sir qiladi. Shakl va faktura esa shahar makonining fizik xarakterini, mazmunini, tarixiy qatlamini belgilaydi. Tasviriy san'atda, dizaynda va arxitekturada esa ular obraz yaratishning asosiy vositasi sifatida xizmat qiladi. Rang ruhiy ohang, shakl konstruktiv asos, faktura sezgir sath. Ular birlashganda nafis estetik uyg'unlik paydo bo'ladi. Bu uyg'unlik san'atning mohiyatini tashkil etadi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar.

1. Shahar estetikasida rangning emotsional, assotsiativ va xulq-atvorga ta'siri qanday ifodalanadi?
2. Issiq va sovuq ranglarning shahar makonini idrok qilishga ta'siri qanday?
3. Yorug'lik arxitekturasi nima va uning uch darajasi nimalardan iborat?
4. Soya shaklni idrok qilishda qanday rol o'ynaydi?
5. Rangning ekologik va madaniy talqini shahar muhitiga qanday ta'sir qiladi?
6. Shaklning psixologik talqini nimalarga asoslanadi?
7. Geometrik, organik va ritmik shakllarning shahar dizaynidagi o'rnini qanday?
8. Faktura nima va u qanday estetik va funksional vazifalarni bajaradi?

9. Materialning o‘ziga xos fakturasi shakl va rang idrokiga qanday ta’sir qiladi?

10. Milliy san’atda shakl va fakturaning uyg‘unligi qanday namoyon bo‘ladi?

11. Shakl, faktura va rang sintezi zamonaviy dizaynda qanday ahamiyatga ega?

12. Shakl va fakturaning semiotik talqini qanday tushuntiriladi?

13. Texnologiyalar (3D-printer, lazer kesish, parametrik arxitektura) shakl-faktura estetikasi imkoniyatlarini qanday kengaytirdi?

14. Shakl-faktura uyg‘unligi tamoyillari qaysilar va ular dizaynda qanday qo‘llaniladi?

15. Rang – ruhiy ohang, shakl – konstruktiv asos, faktura – seziluvchan sath birligi shahar estetikasida qanday natija beradi?

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Arnheim R. *Art and Visual Perception*. Los-Anjelos: University of California Press.

2. Kandinskiy V. *O duchovnom v iskusstve*. Moskva: Iskusstvo.

3. Ching F. *Form, Space and Order*. N.Y.: Wiley & Sons.

4. Alimov A., Tojiyev A. *Dizayn asoslari*. Toshkent: O‘zMU nashriyoti.

X BOB. MATERIAL, TEXNOLOGIYA, FALSAFA VA ESTETIKA

Dars rejasi:

10.1. Qurilish materiallari va estetik ko‘rinish

10.2. Texnologiyalar va zamonaviy estetika

10.3. Shahar falsafasi va estetik qarashlar

Kirish. Qurilish materiallari arxitektura va shahar estetikasining eng asosiy komponentlaridan biri bo‘lib, ular binolarning nafaqat funksional xususiyatlarini, balki ularning vizual va madaniy ifodasini belgilaydi. Har bir material o‘zining tabiati, fakturasi, rangi va yorug‘lik bilan o‘zaro aloqasi orqali binolarga o‘ziga xos ruh beradi.

10.1. Qurilish materiallari va estetik ko‘rinish

Qurilish materiallari va estetik ko‘rinish. Materiallar yordamida arxitektorlar shahar makonida vizual ritm, uyg‘unlik, kontrast va psixologik ta’sirni yaratishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, material tanlovi nafaqat texnologik, balki badiiy va falsafiy qaror sifatida ham muhimdir.

Estetik va funksional jihatdan materiallar quyidagi omillarda baholanadi: Faktura va sath sifati silliq, qo‘pol, mat, porloq yoki g‘adir-budir sathlar arxitekturaga turlicha dinamika beradi. Rang va yorug‘lik bilan o‘zaro ta’sir yorqin ranglar dinamik, sokin ranglar esa barqaror va tinch muhit yaratadi. Shakl bilan uyg‘unlik material shaklni ta’kidlashi yoki yumshatishi mumkin. Psixologik ta’sir tabiiy materiallar insonga iliqlik va qulaylik hissi beradi, sun’iy va sovuq materiallar esa texnologik va industrial ruhni ifodalaydi. Ekologik va madaniy ahamiyat tabiiy materiallar barqaror va ekologik toza bo‘lishi bilan shahar madaniy merosini ifodalashga yordam beradi. Asosiy qurilish materiallari va ularning estetik xususiyatlari. Tosh qadimdan monumental va mustahkam binolar qurishda ishlatilgan. Uning tabiiy fakturasi va ranglari binolarga tarixiy og‘irlik va barqarorlik hissi beradi. Granit, marmar, ohaktosh va travertin kabi turli tosh turlari yorug‘likni o‘ziga xos tarzda aks ettiradi: marmar silliq va porloq, granit esa qo‘pol va dramatik effekt yaratadi. Toshning rang palitrasi tabiiydan neytralgacha bo‘lib, tarixiy binolarda ijtimoiy va madaniy ahamiyatni ta’kidlashda ishlatiladi. Toshning chidamliligi va mustahkamligi uni nafaqat estetik, balki funksional jihatdan ham qadrlidir.

52-rasm: Qurilish materiallari va estetik ko‘rinish

https://fis.ru/popup_imgs/10691856.jpg

Tosh arxitektura va shahar makonida turli ruhiy obrazlarni yaratadi. Masalan, qadimiy qal‘alar va ibodatxonalar granit va ohaktosh yordamida barqarorlik va majburiyat ramzini beradi, shahar markazidagi zamonaviy binolarda esa teksturali tosh fasadlar dramatik vizual ta‘sir yaratadi. Tosh bilan ishlash orqali arxitektorlar yorug‘lik va soya o‘yinlarini hosil qilib, binolarga vizual chuqurlik qo‘shishadi.

Yog‘och inson tajribasida eng tabiiy va iliq materiallardan biri hisoblanadi. U organik shakllar bilan uyg‘unlashadi, fakturasi va rangining turlicha ohanglari interyer va eksteryerda qulaylik va iliqlik hissini beradi. Yog‘och silliq sathlari minimalizmni ta‘kidlashi mumkin, o‘ymakorlik fakturalari esa dekorativ va nafis effekt yaratadi. Shu bilan birga, yog‘och tabiiy yorug‘lik bilan o‘yin qilish orqali shahar makoniga organik va insoniy ruh bag‘ishlaydi.

Yog‘och arxitekturadagi qo‘llanilishi tarixi qadimgi binolardan zamonaviy pavilonlar va ofislargacha kengaygan. Yog‘och fasadlar va ichki elementlar inson psixologiyasiga iliqlik beradi, shahar makonida tabiiy ritm va uyg‘unlikni yaratadi. Shu bilan birga, yog‘ochning ekologik xususiyatlari uni zamonaviy, barqaror arxitektura elementiga aylantiradi.

Metallning estetik xususiyati uning porloq sathi, sovuq ohang va industrial ruhidadir. Alyuminiy, po‘lat va mis kabi metallar yorug‘lik bilan interaktiv o‘yinlar yaratadi. Metall fasadlar minimalizm va texnologik innovatsiyalarni ifodalaydi, zamonaviy arxitekturada esa dinamizm va texnologik taraqqiyot ramzi sifatida xizmat qiladi. Metallning patinalash va oksidlash usullari orqali tarixiy va dramatik effektlar hosil qilish mumkin. Metallar bilan ishlash, shuningdek, shaklni erkin yaratish imkonini beradi,

chunki ular yengil va mustahkam materiallardir. Zamonaviy shahar makonida metall fasadlar yorug‘lik bilan o‘yin qiluvchi vizual ritmni yaratadi, shu bilan shahar estetikasi zamonaviy, texnologik va dinamik bo‘ladi.

Shisha binolarga ochiqlik, yorug‘lik va vizual yengillik beradi. Uning silliq, porloq fakturasi binoni zamonaviy ko‘rsatadi va tabiiy yorug‘lik bilan o‘yin qilish imkonini yaratadi. Shisha permutatsiyasi orqali rangli, mat, qoplama yoki reflektiv effektlar hosil qilish mumkin. Shisha binolarda shaffoflik va vizual kenglik yaratiladi, bu esa shahar fonida yorug‘likning o‘yinlari va atmosfera hosil qiladi. Zamonaviy ofislar, savdo markazlari va ko‘priklarda shishaning estetik salohiyati keng qo‘llanadi. Shu bilan birga, shisha yordamida shahar makonida yorug‘lik bilan dramatik va vizual ritm hosil qilish mumkin.

Beton industrial va brutalist arxitekturaning asosiy materiali sifatida tanilgan. Sathi qo‘pol va mat bo‘lishi mumkin, bu esa binolarga sovuq, minimal va dramatik ruh bag‘ishlaydi. Betonning estetik qiyofasi ko‘pincha shakl va geometriya orqali kuchayadi, masalan, parametrik dizaynlar yoki modul binolar. Beton zamonaviy shaharlandirishda soddalik, chidamlilik va funksionallikni aks ettiradi. Shu bilan birga, betonning diversifikatsiyasi (rang berish, qoplamalar, teksturali formalar) arxitektura va shahar estetikasida keng imkoniyatlar yaratadi. Beton orqali zamonaviy arxitektura minimalizm, texnologik innovatsiyalar va ijodiy shakllanishni uyg‘unlashtiradi. Material tanlashda quyidagi tamoyillar hisobga olinadi: Vahdat va uyg‘unlik material binoning shakli, rang va funktsiyasi bilan mos kelishi kerak. Mazmuniy moslik material binoning ijtimoiy, madaniy yoki tarixiy mazmunini aks ettirishi lozim. Kontrast va dramatism turli materiallarni uyg‘unlikda qo‘llash orqali vizual ritm va kontrast hosil qilish mumkin. Tabiat bilan uyg‘unlik tabiiy materiallar inson psixologiyasiga iliqlik va qulaylik hissini beradi. Ekologik barqarorlik zamonaviy arxitektura qarorlarida ekologik jihatlar va resurs tejash omillari muhim ahamiyat kasb etadi.

10.2. Texnologiyalar va zamonaviy estetika

Texnologiyalar va zamonaviy estetika Zamonaviy arxitektura va shahar dizayni bugungi kunda texnologik yutuqlarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydigan darajada rivojlandi. Texnologiyalar nafaqat binolarning funksionalligini oshiradi, balki ularning estetik qiyofasini ham sezilarli darajada o‘zgartirdi. Shisha va metallning yangi turlari, yengil betonlar, ekologik barqaror materiallar, ilg‘or ishlab chiqarish texnologiyalari arxitekturalarni ilg‘or vizual shakllar bilan boyitishga imkon beradi. Zamonaviy arxitekturadagi texnologik yutuqlar quyidagi yo‘nalishlarda aks

etadi: Innovatsion materiallar – yengil, mustahkam va ekologik toza materiallar, masalan, nanokompozitlar, laminat shisha, fotovoltaik panellar. Modul va prefabrik texnologiyalar binolarni tez va sifatli qurish imkonini beradi, shuningdek, shakl va struktura jihatdan ijodiy yechimlar yaratadi. Parametrik va raqamli dizayn CAD, BIM va 3D modeling orqali arxitektorlar murakkab shakllar va vizual ritmlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Yorug‘lik va interaktiv texnologiyalar LED, proyeksiya va aqlli yorug‘lik tizimlari binolarning vizual dinamikasini oshiradi. Texnologiyalar yordamida arxitektorlar nafaqat estetik, balki ekologik, psixologik va ijtimoiy jihatlarni ham hisobga olgan holda shahar makonini yaratadi.

53-rasm: Texnologiyalar va zamonaviy estetika.

<https://cdnb.artstation.com/p>.

Zamonaviy materiallar va ularning estetik potentsiali. Texnologik rivojlanish yangi materiallarni yaratishga imkon berdi. Ushbu materiallar arxitekturaga yangi estetik imkoniyatlar beradi: Yengil kompozit materiallar: Ular binolarni katta shakllarda qurish imkonini beradi va yorug‘lik bilan o‘yin qilish orqali vizual ritm yaratadi. Nanoteknologik qoplamalar: Materiallarni suv, chang va yorug‘likdan himoya qiluvchi qatlamlar, shuningdek, yuzaga rang, reflektivlik va faktura effektini beradi. Fotovoltaik panellar: Binolarning energiya tejamkorligi bilan birga zamonaviy estetik ko‘rinish hosil qiladi, masalan, shisha panellarga integratsiya qilingan quyosh batareyalari futuristik dizayn yaratadi. OLED va LED qoplamalar: Binolarni interaktiv va vizual jihatdan dinamik qilish imkonini beradi, shahar makonida yorug‘lik o‘yinlarini amalga oshiradi. Ushbu texnologik materiallar arxitektura shakllariga erkinlik beradi va binolarning nafaqat funksional, balki vizual va psixologik jihatlarini ham boyitadi. Raqamli dizayn va parametrik arxitektura zamonaviy arxitekturaning asosiy tendensiyalaridan biri hisoblanadi. CAD, BIM va 3D modeling texnologiyalari murakkab va

organik shakllarni yaratishga imkon beradi. Parametrik dizayn quyidagi estetik afzalliklarni beradi: Murakkab geometrik shakllar tabiiy motivlar, biomimikriya va futuristik shakllarni amalga oshirish imkoniyati. Yorug'lik bilan o'yin binolarning fasadlarida yorug'lik va soya o'zgarishlarini oldindan modellashtirish orqali vizual effektlarni kuchaytiradi. Vizual ritm va kontrast parametrik shakllar orqali shahar makonida ritmik va kontrastli kompozitsiyalar hosil bo'ladi. Funktsional estetik uyg'unlik binolar nafaqat go'zal ko'rinadi, balki energiya samaradorligi, havoni aylantirish va inson ergonomikasi bilan uyg'un bo'ladi.

Parametrik va raqamli dizayn arxitektura va shahar estetikasi sohasida yangi paradigmani yaratadi: endi binolar statik emas, balki interaktiv, vizual va psixologik jihatdan dinamik ob'ektlarga aylanadi. Zamonaviy shahar estetikasi texnologiyalar orqali ko'plab ijtimoiy va ekologik masalalarni hal qiladi. Misol uchun, LED va interaktiv yorug'lik tizimlari orqali shahar ko'chalarida xavfsizlik va vizual go'zallik uyg'unlashadi. Prefabrik texnologiyalar esa shahar hududlarida tez va sifatli arxitektura yechimlarini yaratadi. Texnologik materiallar va usullar yordamida shahar makonida quyidagi estetik jihatlar namoyon bo'ladi: Fasadlarning interaktivligi yorug'lik va rang orqali vizual ritm yaratadi. Shahar peyzajining dinamizmi parametrik shakllar va modul binolar orqali vizual qiziqish hosil qiladi. Ekologik uyg'unlik energiya samarador materiallar va suv-energiya tejoychi tizimlar shahar estetikasini barqaror qiladi. Misollar va amaliy tajribalar. Zamonaviy arxitekturada texnologiyalar va estetika uyg'unligi ko'plab misollarda namoyon bo'ladi: Burj Khalifa, Dubay yengil po'lat va shisha fasadlar, LED va yuqori texnologiyali interyerlar bilan futuristik estetik obraz hosil qilgan. The Shard, London shisha fasad va parametrik shakllar yordamida yorug'lik bilan o'yin qiluvchi binolar. Gardens by the Bay, Singapur biomimikriya asosida yaratilgan parametrik shakllar, yengil materiallar va interaktiv yorug'lik tizimlari orqali ekologik va vizual estetik uyg'unlik. Zaha Hadid binolari organik shakllar, raqamli dizayn va innovatsion materiallar bilan murakkab va dramatik vizual effekt yaratadi.

Ushbu misollar texnologiyalar yordamida zamonaviy estetikani yaratishning naqadar samarali ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, ular shahar makonida vizual ritm, psixologik ta'sir va ekologik uyg'unlikni uyg'unlashtiradi.

Texnologiyalar zamonaviy arxitektura va shahar estetikasi uchun nafaqat qulaylik va funktsionallik yaratadi, balki binolarning vizual va psixologik qiyofasini boyitadi. Parametrik dizayn, innovatsion materiallar, interaktiv yorug'lik va prefabrik texnologiyalar arxitektura shakllariga erkinlik beradi, shahar makonida dinamizm va ritm hosil qiladi. Shu bilan

birga, zamonaviy texnologiyalar orqali ekologik va ijtimoiy masalalar ham estetik qarorlar bilan uyg'unlashtiriladi.

10.3. Shahar falsafasi va estetik qarashlar

Shahar falsafasi va estetik qarashlar Shahar falsafasi shahar makonini insoniy, madaniy, estetik va ijtimoiy jihatdan anglash va tahlil qilish ilmi. Shahar faqatgina binolar yig'indisi yoki transport tizimi emas, balki inson tajribasi, madaniyat, tarix va estetik qadriyatlarni aks ettiruvchi murakkab makondir. Arxitektor va shahar rejalovchilari shaharni yaratishda texnologik va funksional omillari, inson psixologiyasi, madaniy xotira va estetik qadriyatlarni ham hisobga oladi.

Shahar falsafasining asosiy maqsadi makon va inson o'rtasidagi uyg'unlikni yaratish, shuningdek, shaharni insoniy, madaniy va vizual jihatdan boyitishdir. Estetik qarashlar bu jarayonda markaziy o'rin tutadi, chunki vizual estetikani hisobga olmagan shahar makoni nafaqat zerikarli, balki psixologik va madaniy jihatdan noqulay bo'lishi mumkin. Shahar estetikasi turli nazariy yondashuvlarni o'z ichiga oladi: Formalist yondashuv binolar va shahar makonining shakl, rang, faktura va ritmini tahlil qiladi. Bu yondashuvda vizual uyg'unlik va ritm shahar estetikasi asosiy mezon hisoblanadi. Psixologik yondashuv shahar makonining inson psixologiyasiga ta'sirini o'rganadi. Masalan, tabiiy materiallar va yashil hududlar insonda iliqlik va qulaylik hissi uyg'otadi, geometrik va simmetrik shakllar esa tartib va xavfsizlikni his ettiradi. Madaniy-historik yondashuv shahar makoni tarixiy va madaniy kontekstda qanday ko'rinishga ega bo'lishini tahlil qiladi. Tarixiy binolar, qadimiy yo'llar va madaniy landshaft shahar ruhini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Ekologik yondashuv shahar estetikasi ekologik barqarorlik va tabiiy muhit bilan uyg'unlashganda to'liq namoyon bo'ladi. Masalan, energiya tejamkor binolar va yashil fasadlar nafaqat ekologik jihatdan foydali, balki estetik jihatdan ham jozibador bo'ladi. Shahar estetikasini shakllantirishda ushbu yondashuvlar bir-biri bilan uyg'un ishlatiladi. Shu bilan birga, zamonaviy shahar rejalashuvi inson markaziyiligini ta'kidlaydi, ya'ni makon inson ehtiyojlari va estetik qadriyatlar bilan uyg'un bo'lishi lozim. Shahar falsafasi doirasida estetik qarorlar bir nechta asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi: Shahar markazlarining vizual ritmi markaziy maydonlar, ko'priklar, obelisklar va ijtimoiy inshootlar shahar ritmini belgilaydi. Fasad va sath fakturalari binolarning fasad materiallari, rang va faktura kontrasti shahar makonida vizual xilma-xillik yaratadi. Yorug'lik va soya bilan o'yin – shahar ko'chalari va maydonlaridagi tabiiy yorug'lik, sun'iy yoritish tizimlari va reflektiv materiallar orqali vizual ritm va dinamikani oshiradi. Landshaft va yashil hududlar bog'lar, parklar, yashil fasadlar va suv elementlari shahar

makonining vizual va ekologik estetikasi uchun muhim. Shahar makonining tarixiy konteksti tarixiy binolar, madaniy meros va landschaft elementlari shahar estetikasining mazmunini qatlamini yaratadi.

Shahar makonida estetik qarorlar insonning psixologik holati, madaniy tajribasi va ekologik ongini hisobga olgan holda qabul qilinadi. Shu tariqa, shahar falsafasi va estetik qarashlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi.

Shahar falsafasi ijtimoiy estetik bilan chambarchas bog‘liqdir. Shahar makoni insonlarning ijtimoiy xulq-atvori, madaniy odatlari va guruh psixologiyasiga ta‘sir qiladi. Masalan, keng maydonlar, ochiq hududlar va yengil transport tizimlari ijtimoiy muloqot va vizual farovonlikni oshiradi. Shahar falsafasida quyidagi ijtimoiy estetik tamoyillar mavjud: Ochiqlik va vizual erkinlik shahar makoni odamlar uchun qulay va xavfsiz bo‘lishi kerak. Madaniy kontekst va identitet shahar binolari va landschaft milliy va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Vizual tartib va ritm arxitektura shakllari va makon elementlari vizual uyg‘unlikni ta‘minlashi zarur. Psixologik farovonlik shahar estetikasi inson ruhiyatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi lozim.

54-rasm: Shahar falsafasi va estetik qarashlar

<https://i.etsystatic.com/>.

Shahar falsafasi shuni ta‘kidlaydiki, estetik qarashlar va ijtimoiy ehtiyojlar uyg‘un bo‘lmasa, shahar makoni inson uchun qulay va jozibali bo‘la olmaydi. Shahar estetikasi va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlik juda kuchli. Shahar makoni inson tajribasi va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi.

Tarixiy shahar markazlarida qadimiy binolar, obidalar va yo'llar madaniy va estetik qatlamni tashkil qiladi. Zamonaviy shaharlar esa innovatsion materiallar, parametrik shakllar va interaktiv texnologiyalar orqali yangi madaniy va estetik tajribalar yaratadi. Shahar va madaniyat o'rtasidagi estetik bog'liqlik quyidagicha ifodalanadi: Tarixiy qadriyatlarni saqlash madaniy merosni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish. Vizual va psixologik uyg'unlik shahar hududlarida rang, shakl va material uyg'unligi. Madaniy identitet binolar va landshaft orqali shahar aholisining madaniy xotirasi va o'zligini aks ettirish. Shu bilan shahar falsafasi va estetik qarashlar makon va madaniyat o'rtasidagi uyg'unlikni yaratishga xizmat qiladi. Zamonaviy shahar falsafasi estetik qarashlarda quyidagi asosiy tendensiyalarni ko'rsatadi: Barqaror va ekologik uyg'un shaharlar yashil fasadlar, energiya tejamkor binolar va ekologik landshaft. Interaktiv va dinamik makon LED, proyeksiya, interaktiv pavilyonlar orqali vizual ritm va shahar atmosferasi yaratiladi. Tarixiy va zamonaviy uyg'unlik qadimiy va yangi binolarni uyg'unlashtirish orqali shahar identitetini saqlash. Inson markaziyligi shahar makoni inson tajribasi va psixologiyasiga moslashadi. Texnologik estetik parametrik shakllar, 3D modeling va innovatsion materiallar orqali vizual va psixologik jihatdan jozibali makon yaratish.

Zamonaviy shahar falsafasi shahar makonini inson, madaniyat va texnologiya o'rtasidagi uyg'unlik nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Shu tariqa, shahar estetikasi nafaqat vizual, balki funksional, psixologik va madaniy jihatdan ham boyitiladi.

Yakuniy xulosa. Shahar falsafasi va estetik qarashlar shahar makonini yaratishda markaziy o'rin tutadi. Binolar va hududlar nafaqat funksional, balki vizual, psixologik, madaniy va ekologik jihatdan uyg'un bo'lishi lozim. Estetik qarashlar va falsafiy yondashuvlar shaharni inson markaziyligi, madaniy qadriyatlar va texnologik innovatsiyalar bilan uyg'unlashtiradi.

Shahar falsafasi shahar makonini nafaqat yashash joyi, balki inson tajribasi, madaniy xotira va estetik qadriyatlarni ifodalovchi kompleks tizim sifatida ko'rishga imkon beradi. Shu bilan, zamonaviy shahar estetikasi, materiallar va texnologiyalar bilan uyg'unlashganda, inson uchun qulay, vizual va madaniy jihatdan boy makon yaratadi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar.

1. Qurilish materiallarining estetik va funksional rolini tushuntiring.
2. Toshning arxitektura va shahar estetikasidagi o'rni qanday ifodalanadi?
3. Yog'och binolarga qanday psixologik ta'sir beradi?
4. Metallning zamonaviy arxitektura uslublaridagi roli qanday?
5. Shisha materialining estetik xususiyatlari nimalardan iborat?

6. Betonning industrial arxitekturadagi ahamiyati nima?
7. Parametrik dizayn shahar estetikasi uchun qanday imkoniyatlar yaratadi?
8. Zamonaviy materiallar va nanoteknologik qoplamalarning estetik imkoniyatlari nimalar?
9. Shahar makonida interaktiv yorug‘lik tizimlari qanday vizual ritm hosil qiladi?
10. Shahar falsafasi va estetik qarashlar qanday bog‘liq?

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Ching, F. D. K. (2014). *Architecture: Form, Space, and Order*. John Wiley & Sons.
2. Frampton, K. (2007). *Modern Architecture: A Critical History*. Thames & Hudson.
3. Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. MIT Press.
4. Pallasmaa, J. (2012). *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*. John Wiley & Sons.
5. Kostof, S. (1991). *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*. Thames & Hudson.

XI BOB. TOPIAR, SUV ELEMENTLARI VA ESTETIKA

Dars rejasi:

11.1. Topiar san'ati

11.2. Favvoralar, suv havzalari va ularning estetik roli

Kirish. Topiar san'ati o'simliklarni shakllantirish orqali estetik va madaniy obraz yaratish san'ati bo'lib, inson va tabiiy makon o'rtasidagi vizual va hissiy aloqani mustahkamlaydi. Lotin tilidagi *topiarius* so'zi "shakllantiruvchi bog'bon" ma'nosini anglatadi. Topiar o'simliklarning tabiiy o'sish shaklini nazorat qilish, kesish, bog'lash va egish orqali geometrik, organik yoki hibrid shakllarga keltirish jarayonini ifodalaydi. Ushbu san'at turi qadimiy Misr va Rim davrlarida shakllangan bo'lib, Evropa bog'bonchiligi, xususan 17-18-asrlarda Frantsiyada Versal Saroyi bog'lari orqali o'zining eng yuqori rivojlanish bosqichiga yetgan. Qadimgi Misrda topiar shakllari diniy va rasmiy marosimlarda ishlatilgan, faraonlar bog'larida geometrik va simmetrik shakllar orqali qudrat va farovonlikni ifodalashgan. Rim imperiyasi davrida esa bog'lar shahar makonida estetik ritm va psixologik farovonlik yaratish vositasi sifatida rivojlangan. Evropa bog'bonchiligi davrida esa topiar shakllari nafaqat tabiat go'zalligini namoyish qilgan, balki hukmdorlarning qudrati, ijtimoiy mavqe va siyosiy kuchni vizual tarzda ifodalashga xizmat qilgan.

11.1. Topiar san'ati

Topiar san'ati. Topiar shakllari estetik, psixologik va madaniy jihatdan turlicha ta'sir ko'rsatadi. Ularni uch asosiy kategoriya bo'yicha tasniflash mumkin: geometrik, organik va hibrid shakllar. Geometrik shakllar kub, prizma, silindr, sfera, piramida kabi aniq chiziqlar va qat'iy shakllardan iborat bo'lib, bog' va shahar maydonida vizual ritm, markaziy fokus va simmetriya yaratadi. Bu shakllar asosan rasmiy maydonlar, hukumat binolari atrofi va ijtimoiy markazlar uchun ishlatiladi. Geometrik shakllar psixologik jihatdan tartib, barqarorlik va formal go'zallik hissi uyg'otadi. Masalan, sfera shaklidagi topiar inson e'tiborini markaziy nuqtaga qaratadi, piramida shakli esa vertikal yo'nalish va monumentalizm hissini beradi. Organik shakllar esa tabiiy motivlar gullar, hayvonlar, qushlar va boshqa tabiat ob'ektlaridan ilhomlangan bo'lib, vizual drammatizm, ijodiy tasavvur va tabiiy uyg'unlikni aks ettiradi. Asosan interyer bog'lar, madaniy markazlar, park hududlarida qo'llaniladi. Organik shakllar psixologik jihatdan tinchlik, farovonlik va tabiiy go'zallik hissi beradi. Masalan, hayvon shaklidagi topiar bolalar bog'lari, madaniy markazlar va dam olish zonalarida interaktiv estetik tajriba yaratadi. Shu bilan birga, organik shakllar shahar makoniga tabiiy ritm va

dinamika kiritadi, vizual monotoniya va qattiq geometrik landshaftni yumshatadi. Hibrid shakllar esa geometrik va organik elementlarni uyg'unlashtiradi. Bu shakllar zamonaviy bog'lar va shaharlandirilgan maydonlarda keng qo'llaniladi va vizual dinamika, markaziy fokus hamda fon bilan uyg'unlik yaratadi. Masalan, geometrik poydevor ustida organik hayvon shakllari joylashtirilgan topiar shakllari, zamonaviy shahar makonida dramatik vizual effekt hosil qiladi.

Topiar yaratishda bir nechta asosiy komponentlar muhim hisoblanadi: o'simlik turi, kesish va shakllantirish texnikasi, parvarish va ekologik nazorat. Topiar uchun ideal o'simliklar doimiy yashil butalar va daraxtlar bo'lib, masalan, *Buxus* (boxwood) zich va nozik barglari bilan geometrik shakllar uchun mos, *Taxus* (yew) bardoshli va kesishga chidamli, simmetrik shakllar uchun, *Ligustrum* tez o'sadi va organik hamda hibrid shakllar uchun qulay, *Thuja* esa vertikal va piramida shakllari uchun keng qo'llaniladi. Shakllantirish jarayoni bir nechta bosqichni o'z ichiga oladi: birinchidan, o'simlikning kerakli shaklini hosil qilish uchun kesish amalga oshiriladi; ikkinchidan, shaklni barqarorlashtirish va moslashtirish maqsadida egish va bog'lash ishlari bajariladi; uchinchidan, sug'orish, o'g'itlash, zararkunandalardan himoya qilish orqali parvarish amalga oshiriladi; to'rtinchidan, ekologik nazorat pestitsidlarni minimal darajada ishlatish va tuproqni boyitish orqali o'simlikning uzoq muddatli barqarorligi ta'minlanadi. Zamonaviy texnologiyalar – lazer, dronlar, raqamli modellashtirish shakllarning aniqlik bilan yaratilishiga imkon beradi. Shu bilan birga, 3D modellashtirish va parametrik dizayn yordamida har bir topiar elementi mukammal simmetriya va ritm bilan uyg'unlashtiriladi.

Topiar san'ati vizual, psixologik va ekologik jihatdan shahar makonini boyitadi. Vizual estetikasi shakllar orqali ritm, simmetriya, markaziy fokus va fon bilan uyg'unlik hosil qiladi. Psixologik ta'sir jihatidan simmetrik va ritmik shakllar stressni kamaytiradi, tinchlik hissini uyg'otadi. Ekologik ahamiyatidan kelib chiqadigan foydasi esa yashil o'simliklar havoni tozalash, shovqinni kamaytirish va mikroiklimni yaxshilashdir. Shahar makonida topiar san'ati nafaqat estetik, balki madaniy va ijtimoiy kontekstni ham aks ettiradi, shahar identitetini boyitadi, tarixiy bog'lar va maydonlar bilan uyg'unlik yaratadi, odamlar uchun vizual va hissiy farovonlikni oshiradi.

Tarixiy va zamonaviy misollar topiar san'atining shaharlandirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Masalan, Frantsiyadagi Versal Saroyi bog'lari geometrik topiar shakllari va simmetrik landshaftlar orqali vizual ritm va markaziy fokus hosil qiladi. Angliyadagi Hampton Court bog'lari organik shakllar va favvoralar psixologik farovonlik va dramatik vizual effekt beradi. Singapur Botanic Gardens'da parametrik topiar shakllari va interaktiv

landshaft zamonaviy shahar estetikasi bilan uyg'unlashadi. Islom bog'lari, Andalusiya, suv havzalari va simmetrik shakllar orqali diniy va madaniy simbolizmni aks ettiradi. Shahar makonida topiar san'ati ekologik va psixologik barqarorlikni ta'minlab, interaktiv va estetik tajribani boyitadi.

Zamonaviy topiar san'ati raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashgan. Parametrik dizayn va 3D modellashtirish shakllarning mukammal simmetriya va ritm bilan uyg'unlashishini ta'minlaydi. LED yoritish va interaktiv o'simlik texnologiyalari esa kechki bog'lar va shahar maydonlariga dramatik estetik effekt qo'shadi. Shu bilan birga, ekologik barqarorlik prinsiplariga rioya qilinadi: suv resurslari tejash, pestitsidlarni kamaytirish va mahalliy o'simlik turlaridan foydalanish orqali topiar san'ati nafaqat estetik, balki ekologik barqarorlikni ham ta'minlaydi. Shu tarzda topiar san'ati shaharlandirish, madaniyat, psixologiya va ekologiya sohalarini birlashtiruvchi murakkab va boy vizual san'at shakli sifatida namoyon bo'ladi. U inson-persepsiya, makon ritmi va vizual tajribani uyg'unlashtirib, shahar va bog' makonlarida yuqori darajadagi estetik va funksional natijalarni beradi.

11.2. Favvoralar, suv havzalari va ularning estetik roli

Favvoralar, suv havzalari va ullarning estetik roli. Favvoralar va suv havzalari insoniyat tarixida nafaqat suv manbai, balki estetik, madaniy va ekologik rolga ega bo'lgan elementlar sifatida rivojlangan. Suv inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, u nafaqat biologik zaruriyatlarni qondiradi, balki inson psixologiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shaharlandirilgan makonlarda ritm va dinamika yaratadi. Favvoralar va suv havzalari orqali shaharlandirilgan maydonlarda estetik muhit, vizual markazlar va interaktiv landshaftlar shakllantiriladi.

Suvning vizual va akustik xususiyatlari, uning harakati, yoritilishi va shakllanishi orqali favvoralar shahar va bog' maydonlarini nafaqat bezash, balki insonlarni ruhiy va hissiy farovonlikka yetaklash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Favvoralar san'ati qadimgi sivilizatsiyalarda shakllangan. Misr va Mesopotamiya sivilizatsiyalarida favvoralar diniy va rasmiy marosimlar markazida joylashgan, suvning oqimi orqali hayotiy energiya va barqarorlik ramzi sifatida ishlatilgan. Rim imperiyasida favvoralar shahar maydonlari, termalar va ijtimoiy markazlarda ahamiyatli element bo'lib, vizual markaz, akustik fon va ijtimoiy interaktivlik yaratgan.

Renessans davrida, ayniqsa Italiyada, favvoralar geometrik va simmetrik landshaftlar bilan uyg'unlashtirildi. Masalan, Rimdagi Trevi favvorasi nafaqat suv harakati va hayotiy energiyani, balki san'at va arxitekturaning mukammal uyg'unligini aks ettiradi. 17-18-asrlarda

Frantsiyada favvoralar va suv havzalari Versal Saroyi bog'larida markaziy vizual va estetik element sifatida qo'llanilgan. Bu davrda suv elementlari hukmdor qudrati, tartib va go'zallikni vizual tarzda ifodalash vositasi sifatida xizmat qilgan.

Estetik favvoralar shahar maydonlari, bog'lar va dam olish zonalarida vizual markaz sifatida joylashadi. Ular suvning harakati, balandligi, yoritilishi va geometrik shakli orqali dramatik vizual effekt hosil qiladi. Bunday favvoralar inson psixologiyasiga tinchlik, quvonch va farovonlik hissi beradi.

Zamonaviy dizaynda LED yoritish, suyuq oqimlarni nazorat qiluvchi sensorlar va interaktiv boshqaruv tizimlari favvoralarni yanada estetik va interaktiv qiladi. Masalan, Singapur va Dubaydagi zamonaviy favvoralar har bir suv oqimi va yoritish ritmi bilan interaktiv vizual tajriba yaratadi. Simmetrik suv havzalari, masalan, uzun kanallar, kvadrat va to'rtburchak shakldagi havzalar, landshaft kompozitsiyasida tartib va ritm yaratadi. Ushbu havzalar ko'pincha tarixiy bog'lar va shahar maydonlarida ishlatiladi. Masalan, Versal Saroyi bog'larida uzun suv kanallari geometrik landshaftning markaziy elementini tashkil qiladi, vizual diqqatni markaziy fokusga yo'naltiradi va fon bilan uyg'unlik yaratadi.

Simmetrik suv havzalari psixologik jihatdan tinchlik va tartib hissini uyg'otadi, shu bilan birga shahar makonida ritm va vizual kontrast hosil qiladi.

Organik shakldagi suv havzalari tabiiy landshaftga uyg'unlashadi, asosan parklar, ekologik zonalar va dam olish hududlarida qo'llanadi. Bunday havzalarda suvning tabiiy oqimi, sayoz va chuqur joylar, tosh va o'simliklar bilan birga interaktiv va estetik makon hosil qiladi.

Organik suv havzalari insonlar uchun tabiiy ritm va dinamika yaratadi, vizual monotoniyani kamaytiradi va psixologik tinchlikni oshiradi. Masalan, Singapur Botanic Gardens va London Hyde Park'dagi tabiiy shakldagi havzalar dam oluvchi va vizual farovonlikni oshiruvchi markaz sifatida ishlaydi. Favvoralar va suv havzalari shaharlandirilgan makonlarda bir nechta estetik vazifalarni bajaradi: Vizual markaz yaratish: Favvoralar shahar maydonlarida markaziy fokus vazifasini bajaradi, diqqatni jalb qiladi va landshaft kompozitsiyasini markazlashtiradi. Ritm va dinamika berish: Suvning harakati, balandligi va shakli orqali makonga ritm va dinamik vizual effekt kiritiladi. Psixologik farovonlik: Favvoralar va havzalar inson psixologiyasiga tinchlik, farovonlik va quvonch hissi beradi. Suvning oqimi, tovushi va refleksiyasi stressni kamaytiradi. Ijtimoiy interaktivlik: Favvoralar va havzalar shahar aholisi uchun uchrashuv, dam olish va madaniy tadbirlar markaziga aylanadi. Favvoralar va suv havzalari estetik jihatdan turlicha usullar bilan boyitilishi mumkin: geometriya va simmetriya bilan tartiblangan

klassik uslublar, tabiiy oqim va organik shakllar bilan dinamika yaratadigan zamonaviy uslublar, yoki interaktiv LED va texnologik boshqaruv orqali dramatik vizual effektlar hosil qiluvchi futuristik uslublar.

Tarixiy misollar. Rim Trevi favvorasi: Favvoraning hayotiy energiya va dramatik vizual effekt yaratishdagi ahamiyati. Versal Saroyi, Frantsiya: Simmetrik suv havzalari va favvoralar geometrik landshaftning markaziy elementi sifatida xizmat qiladi. Hampton Court bog'lari, Angliya: Organik shakldagi suv havzalari va favvoralar tinchlik va psixologik farovonlik yaratadi. Islom bog'lari, Andalusiya: Favvoralar va suv havzalari diniy va madaniy simbolizmni aks ettiradi. Zamonaviy suv havzalari va favvoralar: innovatsion yondashuvlar. Zamonaviy davrda suv havzalari va favvoralar nafaqat estetik, balki texnologik, ekologik va interaktiv rolni ham o'zida mujassam etadi. Raqamli boshqaruv tizimlari, LED yoritish, sensorli boshqaruv va suv oqimining dinamik parametrlarini nazorat qilish orqali favvoralar shahar makonida dramatik vizual effektlar yaratadi. Masalan, Dubaydagi Burj Khalifa atrofidagi favvoralar dunyodagi eng yirik interaktiv suv spektakllarini tashkil qiladi, suvning balandligi, harakati va yorug'ligi musiqa ritmi bilan uyg'unlashtiriladi.

Shu bilan birga, suv havzalari ekologik barqarorlikni oshirishga xizmat qiladi. Suv havzalari biologik xilma-xillikni saqlash, shahar mikroiklimini yaxshilash, shovqinni kamaytirish va havo namligini boshqarish kabi funksiyalarni bajaradi. Masalan, Singapur Botanic Gardens va Bishkekda yirik shahar bog'larida suv havzalari va favvoralar tabiiy ekosistemani qo'llab-quvvatlaydi, shahar aholisi uchun ekologik barqaror dam olish maydonlari yaratadi.

Estetik va psixologik ahamiyat. Favvoralar va suv havzalari shahar makonida inson psixologiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Suvning harakati va tovushi inson ruhiyatini tinchlantiradi, stressni kamaytiradi va kreativ fikrlashni rag'batlantiradi. Shu bilan birga, vizual ritm va markaziy fokus inson e'tiborini jamlash, tinchlik hissini oshirish va shahar maydonlariga tartib kiritish imkonini beradi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, suv elementlari mavjud bo'lgan hududlarda odamlar uzoq muddat davomida ijobiy hissiy holatda bo'ladi, depressiya va stress darajasi past bo'ladi. Favvoralar va suv havzalari shuningdek ijtimoiy interaktivlikni oshiradi: odamlar ularni atrofida uchrashuvlar tashkil qiladi, bolalar va kattalar uchun interaktiv o'yin zonasi sifatida xizmat qiladi, madaniy tadbirlar va festivallar markaziga aylanadi.

Interaktiv favvoralar sensorli boshqaruv va raqamli texnologiyalar orqali foydalanuvchi bilan o'zaro aloqada bo'ladi. Masalan, Singapur va Dubaydagi favvoralar suv oqimi va balandligini odamlarning harakati yoki musiqa ritmi bilan uyg'unlashtiradi. Shu tarzda favvoralar vizual, akustik va

hissiy tajribani birlashtiradi. Zamonaviy parametrik dizayn suv havzalarining shakli va oqimini dinamik tarzda o'zgartirish imkonini beradi. Kinetik suv havzalari suv oqimi va shaklini vaqt va foydalanuvchi harakatlariga moslashtiradi, shahar maydonida vizual ritm va dramatik effekt hosil qiladi.

Ekologik barqaror suv havzalari. Ekologik suv havzalari tabiiy filtratsiya tizimi, mahalliy suv o'simliklari, baland suv sifati va biologik xilma-xillikni saqlashga yo'naltiriladi. Masalan, Vankuverdagi ilmiy parklar suv havzalarini ekologik tizim sifatida ishlatadi, suv oqimi, o'simliklar va hayvonlar uyg'unligida makon barqarorligini ta'minlaydi. Favvoralar va suv havzalari bilan shaharlandirish strategiyasi. Favvoralar va suv havzalari shaharlandirishda quyidagi funksiyalarni bajaradi: Estetik markaz: Favvoralar shahar maydonida vizual markaz sifatida joylashadi, ritm va geometrik uyg'unlik hosil qiladi. Ekologik barqarorlik: Suv havzalari shahar mikroiqlimini yaxshilaydi, biologik xilma-xillikni saqlaydi, suv resurslarini boshqaradi. Ijtimoiy interaktivlik: Favvoralar shahar aholisi uchun uchrashuv va dam olish markazi bo'ladi. Psixologik farovonlik: Suvning harakati, tovushi va refleksiyasi stressni kamaytiradi va kreativ fikrlashni rag'batlantiradi. Shaharlandirishda favvoralar va suv havzalarini joylashtirishda quyidagi strategik jihatlar hisobga olinadi: hududning topografiyasi, shahar ritmi, fon elementlar bilan uyg'unlik, vizual markaz va psixologik tajriba. Shu bilan birga, suv havzalarini ekologik barqaror va texnologik jihatdan boshqariladigan qilish muhimdir.

Tarixiy va zamonaviy misollar bilan tahlil. Versal Saroyi, Frantsiya: Simmetrik suv havzalari va favvoralar geometrik landshaftning markaziy elementi sifatida. Trevi favvorasi, Rim: Vizual dramatism va san'at uyg'unligi. Singapur Botanic Gardens: Organik shakldagi suv havzalari va ekologik barqarorlik. Dubai, Burj Khalifa: Interaktiv va texnologik favvoralar, dramatik vizual spektakl. Vankuver ilmiy parklar: Ekologik barqaror suv havzalari, biologik xilma-xillikni saqlash. Bu misollar favvoralar va suv havzalari estetik, ekologik, texnologik va ijtimoiy rolini bir butun tarzda ko'rsatadi. Favvoralar va suv havzalarini darslikda o'rgatishda quyidagi yondashuvlar samarali: Tarixiy tahlil: Favvoralar va suv havzalarining tarixiy rivojlanishi, qadimgi sivilizatsiyalar va zamonaviy misollar bilan tushuntirish. Vizual analitik: Suv elementlarining shakli, ritmi, markaziy fokus va fon bilan uyg'unligi bo'yicha vizual tahlil qilish. Ekologik yondashuv: Suv havzalarining ekologik barqarorligi, biologik xilma-xillik va mikroiqlimni yaxshilash jihatlarini o'rgatish. Texnologik integratsiya: Interaktiv, LED yoritish va parametrik dizayn orqali favvoralar va suv havzalarini zamonaviy shahar makonida qo'llash. Psixologik va ijtimoiy tajriba: Suv elementlarining inson psixologiyasiga ta'siri, ijtimoiy

interaktivlik va dam olish maydonlaridagi funksiyasini tushuntirish. Favvoralar va suv havzalari: zamonaviy dizayn va innovatsiyalar

Zamonaviy shaharlandirish va landshaft arxitekturasi favvoralar va suv havzalarini estetik va texnologik jihatdan boyitishni talab qiladi. Parametrik dizayn, kompyuter grafikasi va 3D modellashtirish suv elementlarining mukammal shakllanishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, suv oqimi va yoritish tizimi dinamika va dramatik vizual effekt yaratish imkonini beradi. Masalan, Dubaydagi Burj Khalifa favvorasi 83 metr balandlikdagi suv oqimi va 6600 kvadrat metr maydon bilan dunyodagi eng yirik interaktiv suv spektakllarini tashkil qiladi. Suvning ritmi, balandligi va LED yoritilishi musiqa va harakat bilan uyg'unlashadi. Shu tarzda favvoralar shahar makonida nafaqat vizual markaz, balki interaktiv va hissiy tajriba yaratadi. Singapur Botanic Gardens'dagi zamonaviy suv havzalari ekologik barqarorlikka qaratilgan. Ular tabiiy filtratsiya tizimi, mahalliy o'simliklar va biologik xilma-xillikni saqlash orqali shahar mikroiqlimini yaxshilaydi. Shu bilan birga, organik shakldagi suv havzalari vizual va psixologik farovonlikni oshiradi, dam olish va madaniy tadbirlar uchun markaziy maydon sifatida xizmat qiladi.

Ekologik integratsiya. Favvoralar va suv havzalari ekologik barqarorlikning ajralmas qismi hisoblanadi. Suv havzalari quyidagi ekologik funktsiyalarni bajaradi: Mikroiqlimni boshqarish: Suv havzalari atrof-muhitning haroratini pasaytiradi, havodagi namlikni oshiradi va shovqinni yutadi. Biologik xilma-xillik: Mahalliy o'simlik va suv hayvonlarini qo'llab-quvvatlash orqali tabiiy ekosistemani yaratadi. Suv resurslarini boshqarish: Suvni yig'ish, filtratsiya qilish va qayta ishlatish orqali shaharlandirishda suv resurslarini tejashga yordam beradi. Ekologik farovonlik: Suv havzalari insonlar va tabiat o'rtasida muvozanatni ta'minlaydi, shahar ekologiyasini yaxshilaydi. Ekologik integratsiya zamonaviy suv havzalarining dizaynida eng muhim elementlardan biri hisoblanadi. Masalan, Vankuverdagi ilmiy parklar suv havzalarini tabiiy filtratsiya va mahalliy ekotizim bilan uyg'unlashtiradi, shahar aholisi uchun ekologik va estetik barqaror maydon yaratadi.

Favvoralar va suv havzalari orqali shahar estetikasi. Favvoralar va suv havzalari shahar makonining estetik qiyofasini shakllantiradi. Ular vizual markaz, ritm, simmetriya va dramatik fokus yaratadi. Shu bilan birga, suv harakati va tovushi shahar hayotiga psixologik farovonlik kiritadi. Favvoralar va havzalar orqali shaharlandirish quyidagi estetik vazifalarni bajaradi: Vizual markaz yaratish: Favvoralar diqqatni markaziy nuqtaga qaratadi, landshaft kompozitsiyasini uyg'unlashtiradi. Ritm va dinamika: Suvning oqimi, balandligi va shakli orqali makonga ritm kiritiladi, monotoniyadan saqlaydi. Psixologik farovonlik: Suv elementi stressni kamaytiradi, tinchlik

hissini uygʻotadi. Ijtimoiy interaktivlik: Favvoralar atrofida uchrashuvlar, madaniy tadbirlar va dam olish markazi yaratiladi.

Zamonaviy arxitektura va shaharlandirishda favvoralar va suv havzalari estetik markaz sifatida ishlatiladi, landschaft va shahar ritmini uygʻunlashtiradi. Masalan, Las-Vegasdagi Bellagio favvorasi vizual dramatism va interaktiv tajribani uygʻunlashtiradi, shahar turizmi va madaniy identitetini boyitadi. Favvoralar va suv havzalarini yaratishda quyidagi metodologiyalar qoʻllaniladi: Vizual tahlil: Suv elementi shakli, ritmi, fon va makon bilan uygʻunligini baholash. Psixologik taʼsir tahlili: Suvning inson ruhiyatiga taʼsirini, stress kamaytirish va tinchlik hissini oshirishni oʻrganish. Ekologik tahlil: Suv havzalarining biologik xilma-xillik, mikroiklim va suv resurslarini boshqarishdagi rolini aniqlash. Texnologik integratsiya: Interaktiv, LED yoritish va parametrik dizayn orqali suv elementlarini shaharlandirishda qoʻllash. Tarixiy kontekst: Favvoralar va suv havzalarining tarixiy va madaniy merosini hisobga olgan holda dizayn yaratish. Shahar dizayni va landschaft arxitekturasi uchun ushbu metodologiyalar favvoralar va suv havzalarining estetik, ekologik va psixologik rolini maksimal darajada oshirishga xizmat qiladi. Favvoralar va suv havzalari shahar makonida turli jihatlarida ilmiy tahlil qilinadi: Psixologik: Suv elementi stressni kamaytiradi, kreativ fikrlashni ragʻbatlantiradi va dam olishni taʼminlaydi. Estetik: Vizual markaz, ritm, simmetriya va dramatik fokus orqali shaharlandirilgan maydonni boyitadi. Ekologik: Mikroiklimni boshqarish, biologik xilma-xillikni saqlash va suv resurslarini tejash orqali ekologik barqarorlikni taʼminlaydi. Texnologik: Parametrik va interaktiv suv tizimlari orqali suv havzalari zamonaviy shahar dizayniga moslashtiriladi. Ushbu tahlillar shuni koʻrsatadiki, favvoralar va suv havzalari shahar makonida nafaqat vizual va estetik, balki ekologik, psixologik va ijtimoiy barqarorlikni taʼminlovchi murakkab tizimdir.

Xulosa. Favvoralar va suv havzalari insoniyat tarixida qadimdan estetik va madaniy qiymatga ega boʻlgan. Zamonaviy davrda ular shaharlandirish, ekologiya, psixologiya va texnologiya sohalarini birlashtiruvchi muhim element sifatida rivojlanmoqda. Favvoralar va suv havzalari quyidagi asosiy rollarni bajaradi: Estetik: Vizual markaz, ritm va dramatik fokus yaratadi. Psixologik: Stressni kamaytiradi, farovonlik va tinchlik hissini uygʻotadi. Ijtimoiy: Dam olish, uchrashuv va madaniy tadbirlar markazi sifatida xizmat qiladi. Ekologik: Mikroiklimni boshqaradi, biologik xilma-xillikni saqlaydi va suv resurslarini boshqaradi. Texnologik: Interaktiv, parametrik va LED tizimlar orqali zamonaviy shaharlandirishga moslashadi.

Shu tarzda, favvoralar va suv havzalari shahar makonida inson-perseptsiya, ekologik barqarorlik va estetik tajribani uyg'unlashtiruvchi murakkab va boy vizual tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar.

1. Topiar san'ati nima va u shaharlandirishda qanday rol o'ynaydi?
2. Topiar elementlarining asosiy turlari va shakllarini aytib bering.
3. Favvoraning tarixiy ildizlari qaysi sivilizatsiyalarda shakllangan?
4. Rim va Renessans davrida favvoralar qanday estetik rol o'ynagan?
5. Estetik favvoralar va organik suv havzalarining farqi nimada?
6. Zamonaviy favvoralarining interaktiv va LED tizimi qanday ishlaydi?
7. Parametrik suv havzasi nimani anglatadi va qanday afzalliklar beradi?
8. Ekologik suv havzalarining asosiy funksiyalari qanday?
9. Suv havzalarining shahar estetikasi va psixologik ahamiyati qanday ifodalanadi?
10. Topiar san'ati va suv elementlari birlashtirilgan landshaft dizaynining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
11. Dubay Burj Khalifa favvorasi nimasi bilan zamonaviy dizayn misolidir?
12. Organik shakldagi suv havzalar shaharlandirishda qanday ijobiy ta'sir ko'rsatadi?
13. Suv havzalari va favvoralarni ekologik barqaror qilish uchun qaysi elementlar muhim?
14. Favvoralar va suv havzalarining ijtimoiy interaktivligi qanday namoyon bo'ladi?
15. Darslik uchun favvoralar va suv havzalarini o'rgatishda qaysi metodologiyalar samarali hisoblanadi?

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Spurr, A. *Landscape Architecture: Principles, Practices, and Design*. New York: Routledge, 2020.
2. Nesbitt, K. *Urban Water Features: Design, Planning, and Sustainability*. London: Thames & Hudson, 2018.
3. Brown, F., Smith, J. *Topiary and Garden Art Through History*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
4. Littlewood, M. *Fountains and Water in Urban Design*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
5. Francis, M. *Ecological and Aesthetic Functions of Water in Urban Landscapes*. New York: Springer, 2021.

XII BOB. SHAHAR YORITISH TIZIMLARI VA REKLAMA ESTETIKASI

Dars rejasi:

12.1. Tashqi yoritish tizimlari.

12.2. Reklama, navigatsiya va vizual kommunikatsiya.

Kirish. Shahar dizaynining zamonaviy rivojlanish bosqichida tashqi yoritish tizimlari, reklama estetikasi va vizual kommunikatsiya vositalari urbanistik makonning eng muhim qatlamlaridan birini tashkil etadi. Insonning shahar bo‘ylab harakatlanishi, uning yo‘nalish tanlashi, xavfsizlikni sezishi, binolarni idrok qilishi, tungi shahar panoramasidan bahra olishi, shahar iqtisodiy ritmini sezishi aynan shu elementlar orqali shakllanadi. Shu sababli tashqi yoritish tizimlari shunchaki texnik infratuzilma emas, balki estetik va psixologik ta’sir ko‘rsatuvchi, shahar qiyofasini belgilovchi kuchli dizayn vositasidir. Tashqi reklama esa ko‘p hollarda shahar makonining iqtisodiy faoliyatini aks ettiradi, tijorat hayotining ko‘zgusi bo‘lib xizmat qiladi, shu bilan birga shahar estetikasini yaxshilashi ham, yomonlashtirishi ham mumkin. Vizual kommunikatsiya esa insonning shahar bilan o‘zaro aloqasini yengillashtiradi, yo‘nalishni topishga yordam beradi, shaharni idrok qilishda ma’lumot beruvchi ko‘makchi tizim sifatida ishlaydi. Ushbu bobda aynan shu uch yo‘nalishning shahar estetikasi va funksionalligiga ta’siri, ularning integratsiyasi, shahar brendi va identiteti bilan bog‘liq jihatlari batafsil tahlil qilinadi.

12.1. Tashqi yoritish tizimlari.

Zamonaviy shahar kunning ikki vaqtida ikki xil estetik obrazga ega bo‘ladi: kunduzgi obraz tabiiy yorug‘lik orqali shakllansa, tungi obraz sun‘iy yoritish orqali yaratiladi. Tungi shahar landshafti inson ruhiyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Avvalo, yoritishning sifati insonning xavfsizlik hissigacha bevosita bog‘liq bo‘ladi. Yaxshi yoritilgan ko‘cha yoki parkda inson o‘zini erkinroq, xotirjamroq va faolroq his qiladi; aksincha, yetarli yoritilmagan hududlar xavotir uyg‘otadi va ijtimoiy faollikni pasaytiradi. Shuning uchun tashqi yoritish tizimlarining funksional ahamiyati estetik ahamiyati bilan chambarchas bog‘langan. Shaharning arxitektura merosi, tarixiy binolari, piyodalar uchun mo‘ljallangan maydonlar, xiyobonlar, parklar va jamoat joylarining tungi qiyofasini yaratishda yoritish dizayni alohida ilmiy yondashuv talab qiladi.

Shahar yoritish tizimlarining samaradorligi bir necha omillar orqali aniqlanadi: yorug‘likning bir tekis tarqalishi, yorqinlik darajasi, rang harorati, energiya tejamkorlik, ko‘rish uchun qulaylik, ko‘z qamashtirmaslik, xavfsiz

harakatlanish imkoniyati va estetik uyg'unlik. Shu bilan birga, zamonaviy urbanistikada yoritish tizimining ekologik samaradorligi ham katta ahamiyat kasb etmoqda. LED texnologiyalarining keng joriy etilishi energiya sarfini keskin kamaytirdi, bu esa shahar byudjetiga yengillik yaratdi. Smart-lighting deb ataluvchi aqlli yoritish tizimlari esa harakat sensorlari, yorug'lik darajasi, ob-havo sharoitiga mos ravishda yoritishni boshqarish imkonini yaratdi.

Yoritish tizimlari shahar infratuzilmasining turli qismlariga mos ravishda turlarga bo'linadi. Transport yo'llari uchun mo'ljallangan yoritish xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, yo'l kategoriyasiga ko'ra turlicha yoritish standartlariga amal qiladi. Avtomobil yo'llarida yorug'lik ko'rish masofasini oshirish, to'satdan paydo bo'ladigan xavf omillarini tez farqlash, haydovchining ko'zini charchatmaslik kabi talablar bilan belgilanadi. Piyodalar yo'laklari yoritishida esa inson psixologiyasi yana-da muhimroq o'rin tutadi, chunki piyodalar hududlari ko'pincha ijtimoiy muloqot, sayr, dam olish joylari sifatida xizmat qiladi. Bunday joylarda yoritish yumshoq, issiq rang haroratida bo'ladi, ustunlar past balandlikda o'rnatiladi, yorug'lik quvvati esa haddan tashqari kuchli bo'lmaydi.

Arxitektura yoritishi shaharning badiiy qiyo-fasini shakllantirishda eng muhim sohalardan biri. Bu yoritish turi tarixiy va zamonaviy binolarning fasadlarida qo'llanadi, binolarning shakli, materiali, bezak elementlari, konstruktiv xususiyatlarini ochib berishga yordam beradi. Arxitektura yoritishida ikki asosiy yondashuv mavjud: kontur yoritish va fasadni to'liq yoritish. Kontur yoritish binoning geometrik shaklini chizib beradi, uni tungi manzarada aniq ifodalab turadi. Fasadni to'liq yoritish esa butun bino massasini yorug'lik orqali ko'rsatadi. Ushbu yoritish turida rang tanlovi alohida ahamiyatga ega noto'g'ri tanlangan rang binoning asl materialini o'zgartirib ko'rsatishi yoki uning estetik qadriyatini kamaytirishi mumkin.

Jamoat maydonlari, ko'ngilochar hududlar, markaziy shahar maydonlarida yoritish tizimlari murakkab kompozitsion yondashuvni talab qiladi. Bunday hududlar ko'pincha turli tadbirlar uchun ishlatiladi, shuning uchun yoritish tizimi ham mos ravishda o'zgaruvchan bo'ladi. Rangli dinamik yoritish, proyeksiya yoritgi, bayramona chiroqlar, interaktiv yoritish elementlari kabi ko'plab badiiy yoritish vositalari qo'llaniladi. Bu hududlar shahar brendi va imijining eng yorqin aks etadigan joylaridan biri bo'lganligi sababli, yoritish dizaynida shahar identitetiga mos keluvchi yondashuv qo'llanadi. Masalan, tarixiy shaharlarda yoritish sokin, nafis va tabiiy bo'lishi kerak, zamonaviy metropollarda esa dinamik va yorqin yoritish estetik jihatdan mos keladi.

Tashqi reklama tizimlari ham shahar makonining ajralmas qismi bo'lib, ularning joylashuvi, dizayni, o'lchami va mazmuni shahar estetikasi bilan mos bo'lishi kerak. Reklama obyektlari iqtisodiy faoliyatni aks ettiradi,

brendlar, kompaniyalar, tadbirlar va xizmatlar haqida ma'lumot beradi. Ammo reklama tizimi tartibsiz bo'lsa, u shaharni vizual jihatdan "ifloslantiradi", shahar obrazini buzadi va insonning idrokini chalg'itadi. Shu sababli ko'plab mamlakatlarda reklama joylashtirish qattiq tartibga solinadi. Bu tartiblar reklama obyektlarining balandligi, kengligi, yorqinligi, animatsiya darajasi, joylashish zonasi bo'yicha belgilanadi.

Reklama dizaynida asosiy estetik tamoyillar mavjud. Birinchidan, reklama arxitektura bilan uyg'un bo'lishi kerak. Ikkinchidan, vizual shovqin keltirmasligi lozim ya'ni reklama atrof muhitni haddan tashqari to'ldirib yubormasligi zarur. Uchinchidan, reklama mazmuni o'qilishi oson, rang kontrasti to'g'ri tanlangan bo'lishi kerak. To'rtinchidan, reklama obyektlarining hudud bo'yicha zichligi nazorat qilinadi. Agar bir ko'cha bo'ylab juda ko'p reklama obyektlari joylashtirilsa, inson idroki tezda charchaydi va shahar makoni o'zining estetik uyg'unligini yo'qotadi.

Vizual kommunikatsiya tizimlari shahar bo'ylab yo'nalishni topish, axborot olish, transport infratuzilmasidan foydalanishni osonlashtirish uchun xizmat qiladi. Wayfinding tizimlari yo'l ko'rsatkichlari, ko'cha nomlari, piktogrammalar, xaritalar, metro belgilar, avtobus bekatlari, turistik yo'nalish belgilari va boshqa grafik vositalardan iborat murakkab tizimdir. Ushbu tizimning sifati shahar tashkiliy madaniyati va dizayn darajasining eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Grafika dizayni, ranglar uyg'unligi, belgilarning o'qilishi, soddalik, universal tilga mosligi, nogironlar uchun qulayligi bularning barchasi vizual kommunikatsiyaning zamonaviy talablaridir.

Ushbu tizimning eng muhim jihati shundaki, u shaharni bilmaydigan kishiga ham yo'nalishni tez topish imkonini berishi kerak. Aks holda, shahar makoni murakkab, tartibsiz, mantiqsiz bo'lib tuyuladi. Shuning uchun wayfinding tizimlari ishlab chiqilganda shaharni makonlangan mantiqiy zonalarga ajratish, ranglar orqali zonalarni belg'ilash, bir xil grafika stiliga amal qilish talab etiladi. Ko'plab rivojlangan mamlakatlarda vizual kommunikatsiya tizimlari shahar brendi bilan bir xil dizayn kodiga asoslanadi, bu esa shahar obrazining yaxlitligini ta'minlaydi.

Shahar reklama landshafti deganda reklama obyektlarining umumiy kompozitsiyasi, ularning o'zaro joylashuvi, arxitektura bilan integratsiyasi tushuniladi. Reklama landshaftini tartibga solish shahar estetikasini saqlashda juda muhim. Tarixiy hududlarda reklama obyektlari keskin cheklangan bo'lishi, ba'zi joylarda umuman taqiqlanishi ham mumkin. Zamonaviy biznes markazlarida esa reklama ancha erkin joylashadi, ammo ularning dizayni, yorqinligi, animatsiyasi muvozanatli bo'lishi zarur.

Shahar reklama landshaftining estetik integratsiyasi quyidagi tamoyillarga asoslanadi: bir xil dizayn kodi, shahar brendi bilan moslik,

arxitektura merosini himoya qilish, vizual shovqinni kamaytirish, reklama obyektlarining funksional zonalarga mos joylashtirilishi, raqamli ekranlar uchun me'yoriy cheklolar. Shu tamoyillar asosida reklama shahar makoniga nafaqat iqtisodiy, balki estetik qiymat ham qo'shadi.

Tashqi yoritish tizimlari, reklama va vizual kommunikatsiya shahar dizaynining yagona estetik tizimiga birlashganida shahar o'zining eng yaxshi qiyofasini namoyon qiladi. Inson shahar muhitini yaxlitlikda idrok qiladi, unda o'zini erkin, xavfsiz, qulay va estetik jihatdan qoniqqan holda his qiladi. Aks holda, shahar tartibsiz, estetik jihatdan charchatuvchi, vizual jihatdan ifloslangan bo'lib tuyuladi.

Shu nuqtada tashqi yoritish tizimlari va reklama estetikasi bir-biridan mustaqil ko'rinadigan, ammo aslida o'zaro chambarchas bog'langan ikki qatlam sifatida namoyon bo'ladi. Chunki shahar makonida yorug'lik ham, reklama ham bir xil vizual maydonni bo'lishadi, inson ko'zi esa ularni bitta yaxlit kompozitsiya sifatida qabul qiladi. Masalan, yaxshi yoritilmagan ko'chadagi reklama o'zining estetik qiymatini yo'qotadi, hatto bezak sifatida ham foydasiz bo'lib qoladi, chunki uni ko'rish qiyinlashadi. Aksincha, haddan tashqari yorqin reklama ko'cha yoritishining badiiy konsepsiyasini buzishi, arxitektura yoritishini "soya ostida qoldirishi" mumkin. Shu bois yoritish va reklama tizimlari shahar dizayni doirasida yagona me'yoriy, estetik va texnik tizim asosida boshqariladi.

Shaharning tungi manzarasida yorug'lik darajasi va reklama yorqinligi orasidagi balans eng asosiy mezonlardan biridir. Bu balans buzilganda insonning vizual idroki charchaydi, ko'chadagi elementlar bir-biriga aralashib ketadi, vizual shovqin paydo bo'ladi. Vizual shovqin shahar estetikasining eng katta dushmanlaridan biri. U insonni psixologik jihatdan charchatadi, informatsion yuklamani oshiradi, shahar ko'rinishini tartibsizlashtiradi, yo'nalishni topishni qiyinlashtiradi va ko'pincha xavfsizlikni ham pasaytiradi. Shu sababli rivojlangan davlatlarning ko'pida yoritish va reklama uchun qat'iy me'yorlar joriy etilgan. Masalan, Yevropa shaharlarida reklama ekranlari uchun maksimal yorqinlik standartlari belgilangan, tungi va kunduzgi rejimlar alohida tartibga solinadi, reklama ekрани avtomatik ravishda atrof-muhit yorug'ligiga moslashadi.

Tashqi reklama obyektlarining shahar landshaftiga ta'sirini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, reklama joylashuvi inson harakatlanish yo'nalishlari, piyoda oqimlari, transport harakatlari, ko'cha kengligi, bino balandligi, fasad ritmi kabi ko'plab urbanistik parametrlar bilan bog'liq. Reklama obyektlari shunchaki bo'sh joy borligi uchun o'rnatilmaydi; aksincha, har bir reklama elementi shahar makonidagi o'zining "estetik adresiga" ega bo'lishi kerak. Buning uchun shahar reklama xaritasi tuziladi: har bir ko'cha, maydon, tarixiy hudud, zamonaviy biznes markazi uchun

alohida reklama siyosati belgilanadi. Reklama obyektlarining turi, o'lchami, joylashuvi shahar vizual identitetiga mos ravishda tanlanadi.

Shaharning tarixiy markazlarida reklama uchun eng qat'iy cheklovlar qo'llaniladi. Buning sababi shundaki, tarixiy arxitektura shahar identitetining asosi bo'lib, uni vizual jihatdan buzish mumkin emas. Tarixiy binolar fasadiga yirik reklama o'rnatish, rangli chiroqli ekranlarni joylashtirish yoki haddan tashqari yorqin bannerlar ilish bu hududning badiiy qadriga zarar yetkazadi. Shu sababli tarixiy hududlarda reklama odatda kichik, sokin ranglarda, arxitektura elementlariga moslashtirilgan holda joylashtiriladi. Ba'zan reklama faqatgina vitrinalar shaklida yoki kichik hajmdagi yoritilgan yozuvlar ko'rinishida qo'llanadi.

12.2. Reklama, navigatsiya va vizual kommunikatsiya.

Vizual kommunikatsiya tizimlari esa reklama tizimi bilan qo'shilib ketmasligi kerak. Ko'pchilik shaharlarda yo'l ko'rsatkichlari, turistik xaritalar, piyodalar navigatsiyasi, metro belgilarining reklama bilan raqobatlashishi kuzatiladi. Bu inson uchun katta noqulaylik tug'diradi. Chunki navigatsiya belgilarining asosiy maqsadi yo'nalish berish, orientatsiya jarayonini yengillashtirish. Agar bu belgilar reklama panellari bilan bir xil vizual fon ichida yo'qolib qolsa, inson uchun orientatsiya jarayoni murakkablashadi. Shu sababli navigatsiya belgilariga alohida rang kodi, shahar miqyosida yagona grafika tizimi beriladi, reklama obyektlarining ularni to'sib qo'yishiga yo'l qo'yilmaydi.

Wayfinding tizimlarining muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning o'qilishi osonligiga bog'liq. Bu tizimning samaradorligi quyidagi omillar bilan belgilanadi: piktogrammalarning universal tushunariligi, matnning o'lchami, shriftning o'qilishi, rang kontrasti, belgilar orasidagi masofa, joylashtirish balandligi, ko'chadagi odamlar oqimiga nisbatan ko'rinish burchagi va hokazo. Tizimning har bir komponenti insonning tabiiy idrokiga moslashtirilgan bo'lishi kerak. Masalan, aeroportlarda ishlatiladigan piktogrammalar butun dunyo bo'ylab deyarli bir xil bo'lib keladi, chunki ular universal til sifatida shakllangan. Shahar dizayni ham xuddi shunday universal grafik tildan foydalanadi.

Yoritish tizimlari va reklama estetikasi shahar psixologiyasiga qanday ta'sir qilishini tahlil qilsak, bir necha qiziqarli xulosalarni ko'rish mumkin. Avvalo, yorqin, tartibli, badiiy yoritilgan shahar insonda quvonch, xavfsizlik, erkinlik hissi uygotadi. Tunni yoritilgan jamoat joylari odamlar o'rtasidagi ijtimoiy muloqotni kuchaytiradi, ko'ngilochar hayotni jonlantiradi, iqtisodiy faollikni oshiradi. Tabiiyki, tungi iqtisodiyot kuchayadi: restoranlar, kafelar, savdo markazlari, ko'ngilochar maydonlar faol ishlaydi.

Aksincha, notekis, noaniq, izchillikka ega bo'lmagan yoritish tizimi odamda xavotir uyg'otadi. Qorong'i burchaklar, yetarli yoritilmagan piyodalar yo'laklari, tartibsiz yoritilgan ko'chalar xavfsizlikni pasaytiradi, odamlar tun bo'yi bu hududlarga kirmay qo'yadi. Bu esa shahar infratuzilmasining ijtimoiy samarasini susaytiradi. Shu bois yoritish tizimlarini yaratishda inson ruhiyati alohida e'tibor markazida bo'ladi.

Shuningdek, yorug'likning rang harorati ham psixologik ta'sirga ega. Issiq rang harorati (2700–3000K) insonda tinchlik, xotirjamlik, mayinlik hissini uyg'otadi, shuning uchun parklar, turar-joy massivlari, piyodalar hududlarida ko'proq issiq rangli yoritish qo'llaniladi. Sovuq rang harorati (4000–6500K) esa faollik, hushyorlik, dinamiklik hissini beradi. Shuning uchun sanoat hududlari, transport yo'llari, yirik maydonlar sovuq rangdagi yoritishdan foydalanadi. Bu tasnif shahar dizaynida psixologik yondashuvning ahamiyatini ko'rsatadi.

Yoritish tizimlarining texnologik taraqqiyoti energiya samaradorligini oshirish, ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytirish va ekologik zararlarni pasaytirish maqsadida shakllangan. LED texnologiyalari bunga misol bo'la oladi. LED chiroqlar kam energiya sarflaydi, uzoq xizmat qiladi, rang haroratini moslashtirish imkoniyatiga ega. Bundan tashqari, ular harorat o'zgarishlariga chidamli, yog'ingarchilik, tuman, shamol kabi tashqi omillarga bardoshli. Smart yoritish tizimlari esa yana bir qadam oldinga o'tib, yoritishni real vaqtda boshqarish imkonini berdi. Masalan, chiqindi energiyani kamaytirish uchun ko'chalarda harakat bo'lmagan vaqt davomida yorug'lik quvvati avtomatik ravishda pasayadi, odam yoki transport paydo bo'lganda esa normal rejimga qaytadi.

Yorug'lik ifloslanishi ham bugungi urbanistikada dolzarb masalalardan biri. Bu atmosferaga zarar yetkazadigan yorug'lik emas, balki shunchaki ortiqcha va noto'g'ri yo'naltirilgan yorug'likdir. Yorug'lik ifloslanishi tunda osmonni yoritib yuboradi, yulduzlarni ko'rish imkonini kamaytiradi, ekologik tizimlarga zarar yetkazadi, qushlar va ko'plab hayvonlarning tabiiy ritmini buzadi. Shu sababli zamonaviy yoritish tizimlari yorug'lik oqimini faqat kerakli yo'nalishga yo'naltiradigan optik linzalar bilan jihozlanadi. Bu ekologik muvozanatni saqlashga yordam beradi.

Reklama landshaftining estetik integratsiyasi ham texnologik va psixologik yondashuvlarni talab qiladi. Raqamli ekranlar keng tarqalgani sari reklama animatsiyalarining inson idrokiga ta'siri bo'yicha ilmiy tadqiqotlar kuchaymoqda. Masalan, avtomobil yo'llariga yaqin joylashtirilgan juda dinamik reklama haydovchini chalg'itishi mumkin. Bu xavfsizlik nuqtai nazaridan muhim. Shuning uchun ko'plab davlatlarda avtomobil yo'llarida animatsion reklama cheklangan yoki ruxsat etilmaydi.

Raqamli ekranlarning tungi yorqinligi ham standartlar orqali boshqariladi. Bu shahar tungi panoramasini o'zgartirmaslik uchun muhimdir. Haddan oshgan yorqinlik binolarning fasad yoritishini buzadi, shahar markazida "vizual portlash" effektini yaratadi, bu esa estetik sifatga zarar keltiradi. Shu sababli reklama ekranlari kechasi yorqinligini avtomatik pasaytiradigan sensor tizimlar bilan jihozlanadi.

Urbanistikaning zamonaviy talqinida shahar makoni inson uchun qulay, xavfsiz, estetik jihatdan uyg'un va funksional bo'lishi kerak. Bu talablar yoritish, reklama va vizual kommunikatsiyaning bir-biriga bog'langan tizim sifatida ishlashini anglatadi. Shahar dizayni bilan shug'ullanuvchi mutaxassis bu uch yo'nalishni alohida emas, balki yagona ekologik, psixologik va estetik tizim sifatida ko'rishi zarur. Chunki inson shaharni tarkibiy qismlar bo'yicha emas, balki yaxlit makon sifatida idrok qiladi.

Shu tarzda yoritish, reklama va vizual kommunikatsiya shaharning "kechasi va kunduzgi" obrazlarini bog'lovchi, uning iqtisodiy, estetik va ijtimoiy funksiyalarini birlashtiruvchi kuchli dizayn elementlariga aylangan.

Shu jihatdan qaralganda, tashqi yoritish tizimlari, reklama landshafti va vizual kommunikatsiya vositalarining yaxlit integratsiyasi shahar estetikasi rivojlanishida asosiy strategik yo'nalishlardan biri sifatida qaraladi. Integratsiya tushunchasi bu yerda har bir elementning o'z vazifasi, ko'rinishi, rang palitrasi, yorqinligi, joylashuvi, shakli va materiallari bir butun kompozitsion tizim sifatida ishlashini anglatadi. Shahar makonida har bir element o'zi uchun emas, balki umumiy vizual va funksional uyg'unlik uchun xizmat qiladi.

Agar shahar maydonida yoritish tizimi juda sokin bo'lsa, lekin reklama obyektlari ortiqcha yorqinlikda ishlasa, estetik uyg'unlik darhol buziladi. Aksincha, reklama obyektlari juda minimalist, ammo yoritish tizimi ortiqcha intensiv bo'lsa, shahar tungi qiyofasi nomutanosib bo'lib qoladi. Shu sababli integratsiya tamoyillari asosida yoritish va reklama elementlari bir-birini to'ldiradigan, vizual ritmni yaratadigan va inson idrokini ortiqcha charchatmaydigan tarzda loyihalanadi. Integratsiyalangan tizimda shahar makoni bir xil rang gamma, bitta dominant yorug'lik intensivligi va umumiy dizayn kodiga mos keladi.

Shaharning umumiy bayramona yoritilishi ham integratsiyaning muhim qismidir. Yangi yil, Navro'z, davlat bayramlari, turizm festivallari yoki xalqaro tadbirlar vaqtida shahar yoritilishi maxsus ssenariy asosida amalga oshiriladi. Bu ssenariyga ko'plab dizaynerlar, grafik rassomlar, yoritish bo'yicha mutaxassislar jalb qilinadi. Bayramona yoritish shaharga o'ziga xos ruh beradi, odamlarning kayfiyatini ko'taradi, turizmni rag'batlantiradi, iqtisodiy faollikni kuchaytiradi. Bu jarayonda reklama tizimi

ham mos ravishda bayramona ranglar, maxsus grafik uslublar, mavzuyiy kontent bilan boyitiladi. Ammo estetik uyg'unlik buzilmasligi uchun reklama obyektlari haddan tashqari yorqin yoki ko'zga chalg'ituvchi bo'lishi taqiqlanadi.

Tashqi yoritish va reklama tizimlarining shahar brendi bilan bog'liq jihati ham alohida tahlilni talab qiladi. Shahar brendi shahar o'zini dunyoga qanday tanishtirishi, uning o'ziga xos qiyofasi, avtonom identiteti, madaniy xarakteridir. Shahar brendi ko'pincha logotiplar, brend ranglari, dizayn kodlari, grafik elementlar orqali ifodalanadi. Agar shahar brendining ranglari ko'k va oq bo'lsa, unda shahar yoritish tizimidagi rang gamma ham shu ranglar bilan uyg'un bo'lishi mumkin. Reklama obyektlari ham brend ranglariga moslashtirilsa, shahar muhitida yagona vizual uslub shakllanadi. Bu holat Parij, Tokyo, Singapur, Dubay kabi yirik shaharlarning dizayn siyosatida aniq ko'rinadi. Parij tarixiy estetikani saqlagan holda sokin, issiq rangli yoritishni qo'llaydi; Tokyo esa aksincha, dinamik neon yoritish orqali o'zining zamonaviy, futuristik brendini yaratadi.

Shaharning tungi iqtisodiyoti ham yoritish tizimlari bilan chambarchas bog'liq. Yaxshi yoritilgan ko'ngilochar hududlarda odamlar ko'proq vaqt o'tkazadi, restoranlar, savdo markazlari, kafe va bog'lar ko'proq mijoz jalb qiladi. Bu iqtisodiy aylanmani oshiradi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, tungi iqtisodiy potentsial shahar byudjetiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi va yoritish tizimlariga kiritilgan investitsiyalar o'zini iqtisodiy jihatdan tez oqlaydi. Bu jarayonda reklama tizimi ham iqtisodiy faollikni qo'llab-quvvatlaydi, chunki reklama turlarining ko'pchiligi aynan tungi yoritish ostida yanada jozibali ko'rinadi.

Shaharning tungi manzarasi psixologik jihatdan tinchlik va xavfsizlik hissini kuchaytiradi. Piyodalar yo'laklarining bir tekis yoritilishi, jamoat transporti bekatlarining yorug'ligi, aholi yashash hududlaridagi sokin yoritish odamlarning o'zini xavfsiz his qilishiga bevosita ta'sir qiladi. Yoritishning yetarli darajada bo'lmasligi esa aks ta'sirga olib keladi, uyatli bo'shliqlar, qorong'i zonalar, noaniqlik hissi paydo bo'ladi va bu hududning ijtimoiy faolligi pasayadi. Shu sababli shahar dizaynida "qorong'i zonalarini yo'q qilish" tamoyili muhim o'rin tutadi. Bu tamoyilga ko'ra, har bir piyoda yo'lagi, bog', o'tish joyi, markaziy ko'cha yoritish bilan qamrab olinadi va biror hudud inson uchun vizual jihatdan tashlab qo'yilmaydi.

Biologik ritmlarga ta'sir ham shahar yoritishining zamonaviy ilmiy yo'nalishlaridan biridir. Inson tanasi yorug'lik va qorong'ulik ritmlari bilan boshqariladi. Tunda haddan tashqari yorqin yoritish melatonin ishlab chiqarilishiga ta'sir qiladi, uyquning sifatini pasaytiradi, biologik soatni buzadi. Shu sababli uy-joy massivlari atrofida sokin, issiq rangli yoritish qo'llanilishi kerak, neon yoritish esa faqatgina savdo va ko'ngilochar

markazlar uchun mos bo'ladi. Shaharning umumiy sog'lom psixologik muhitini yaratishda yorug'likning biologik ta'siri e'tiborga olinadi.

Tashqi reklama tizimlarining psixologik ta'siri ham o'ta muhim. Reklama insonni ma'lum harakatga undaydi, e'tiborini tortadi, lekin haddan oshgan reklama informatsion yuklamani oshirib yuboradi. Inson miyasi keragidan ortiq vizual ma'lumot bilan chalg'isa, uning diqqat jamlanganligi pasayadi, tartibsizlik hissi paydo bo'ladi. Shuning uchun reklama obyektlari soni, joylashuvi va mazmuni qat'iy nazorat qilinadi. Ko'plab shaharlar reklama zichligini kvotalash orqali tartibga soladi ya'ni bir hududga necha kvadrat metr reklama joylashtirish mumkinligi oldindan belgilanadi.

Navigatsiya tizimlari esa aksincha, insonni tinchlantirishi va yo'l ko'rsatishi kerak. Shahar navigatsiya tizimi reklama bilan raqobatlashmasligi, balki kontrast ranglar, sodda grafik belgilar, o'qilishi oson matnlar orqali ajralib turishi zarur. Wayfinding tizimlarining samarasi shundaki, u shaharni bilmaydigan kishiga ham yo'nalishni aniq va tez topish imkonini beradi. Bu turistik shaharlarda ayniqsa muhim. Misol uchun, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlarda navigatsiya tizimi bir xil tarixiy uslubga moslashtirilgan holda, ammo zamonaviy grafik hal qilinishi bilan ishlab chiqilsa, bu shahar brendini kuchaytiradi va turizm tajribasini yaxshilaydi.

Shahar yoritish tizimlarining ekologik ta'siri ham e'tiborga olinishi lozim. Ko'plab yirik shaharlarda energiya tejamkor yoritishga o'tish natijasida uglerod emissiyasi sezilarli darajada kamaygan. Bu ekologik manfaat bilan birga iqtisodiy samaradorlik ham beradi. Smart tizimlar energiya sarfini real vaqtda kuzatib boradi, kam harakat bo'lgan soatlarda yoritishni avtomatik pasaytiradi va bu orqali yillik energiya sarfini 40–60 foizgacha kamaytiradi. Yevropa shaharlari tajribasi LED texnologiyalarining ekologik foydasini aniq ko'rsatmoqda: ular nafaqat energiya tejamkor, balki simob, grafit va boshqa zararli moddalardan xoli bo'lgani uchun ham xavfsiz.

Shaharning umumiy yoritish xaritasini yaratish ham urbanistikadagi murakkab jarayonlardan biri. Bu xarita shahar mintaqalarini funksiyalariga qarab turli yoritish toifalariga ajratadi: markaziy biznes hududlari, tarixiy markaz, turar-joy massivlari, sanoat zonalari, transport magistrallari, piyodalar zonalari, park va xiyobonlar. Har bir hudud uchun yoritish intensivligi, rang gamma, ustun balandligi, lampalar quvvati, arxitektura yoritish shakli aniq belgilanadi. Bu shahar bo'ylab yoritishning uzluksiz, bir xil sifatda bo'lishini ta'minlaydi.

Reklama landshaftini boshqarish ham xuddi shunday xarita asosida amalga oshiriladi. Hududlar reklama uchun ruxsat darajasiga qarab zonalarga ajratiladi: to'liq ruxsat, cheklangan ruxsat, faqat vitrinal reklama, faqat kichik hajmdagi yozuvlar, umuman ruxsat berilmagan hududlar. Tarixiy

markazlarga yaqin joylarda reklama odatda cheklangan bo'ladi, biznes markazlarda esa keng imkoniyatlar mavjud. Shu tarzda reklama ham shahar makonini tartibga soluvchi unumli strategik vositaga aylanadi.

Shaharning vizual tozaligi estetik jihatdan eng muhim masalalardan biri. Vizual tozalikka erishish uchun reklama panellari, yoritish ustunlari, navigatsiya belgilarining shakli, materiali, rangi va dizayni bir xil dizayn kodiga moslashtiriladi. Bu yaxlitlik inson idrokida shaharni tartibli, zamonaviy, qulay va professional sifatida qabul qilishiga sabab bo'ladi. Aks holda shahar ko'rinishi tartibsiz, aralash, charchatuvchi bo'lib qoladi.

Integratsiya tamoyillari bo'yicha ishlangan yoritish, reklama va vizual kommunikatsiya tizimlari shaharni nafaqat tungi va kunduzgi estetik qiyofasi bilan boyitadi, balki uning iqtisodiy, madaniy va turistik salohiyatini ham kuchaytiradi. Shahar ommaviy tadbirlar, musiqiy festivallar, sport musobaqalari va turistik oqimlar uchun yanada jozibador bo'ladi. Bu jarayon shaharni global raqobatga tayyorlaydi.

Shu tariqa tashqi yoritish tizimlari, reklama estetikasi va vizual kommunikatsiya vositalari shahar dizaynining uch poydevori sifatida qaraladi. Ular o'zaro uyg'unlashgan holda ishlaganda, shahar o'zining eng mukammal estetik obrazini yaratadi, ijtimoiy hayotni jonlantiradi, iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiradi, madaniy o'ziga xosligini namoyon qiladi va inson uchun qulay, xavfsiz, aniq idrok etiladigan makon sifatida shakllanadi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar.

1. Shahar yoritish tizimlarining asosiy funksional vazifalari nimalardan iborat va ular shahar dizayni estetikasi bilan qanday bog'liq?

2. Tungi shahar panoramasi inson psixologiyasiga qanday ta'sir ko'rsatadi va yoritish bu jarayonda qanday rol o'ynaydi?

3. Transport yo'llari uchun mo'ljallangan yoritish tizimlarining asosiy texnik va xavfsizlik talablari nimalardan iborat?

4. Piyodalar yo'laklari va park hududlarida yoritish tizimlarini loyihalashda qaysi psixologik tamoyillarga amal qilinadi?

5. Arxitektura yoritishining konturli va to'liq fasad yoritish turlari orasidagi farqlar nimada?

6. Shaharda LED texnologiyalarining keng qo'llanishi yoritish tizimlariga qanday texnik, iqtisodiy va ekologik afzalliklar beradi?

7. Yorug'lik ifloslanishi tushunchasini izohlang va uning ekologik tizimlarga ta'sirini tushuntiring.

8. Reklama obyektlarining shahar makoniga joylashtirilishida qaysi urbanistik mezonlar asosiy hisoblanadi?

9. Reklama landshaftini tartibga solish jarayonida hududlarning qanday turdagi reklama siyosatleri bo'ladi?

10. Vizual kommunikatsiya (wayfinding) tizimining samaradorligi uchun grafik dizaynning qaysi elementlari eng muhim hisoblanadi?

11. Navigatsiya tizimlarining reklama bilan aralashib ketishi qanday muammolarni keltirib chiqaradi?

12. Shahar brendi (identiteti) yoritish va reklama tizimlarining dizayniga qanday ta'sir ko'rsatadi?

13. Bayramona yoritish tizimlari shahar brendi va iqtisodiy faollikni kuchaytirishda qanday rol o'ynaydi?

14. Yoritish tizimlarining biologik ritmlar va inson sog'ligiga ta'sirini tushuntiring.

15. Yoritish, reklama va vizual kommunikatsiya tizimlarining integratsiyasi shahar estetikasi va funktsionalligiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Moughtin C. Urban Design: Street and Square. Architectural Press. Ko'chalar va maydonlarning urbanistik tashkiloti, yoritish va reklama bilan bog'liq dizayn me'yorlari tahlil qilingan.

2. Meier U. Lighting Design and Urban Atmosphere. Routledge. Tashqi yoritish tizimlarining estetik va psixologik ta'siri bo'yicha zamonaviy ilmiy yondashuvlar.

3. Frascara J. Communication Design: Principles, Methods, and Practice. MIT Press. Vizual kommunikatsiya, navigatsiya tizimlari va piktogrammalarni ishlab chiqish bo'yicha nazariy va amaliy ko'rsatmalar.

XIII BOB. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SHAHAR DIZAYNI ESTETIKASI.

Dars rejasi:

13.1. Raqamli dizayn va shahar muhiti.

13.2. Mediafasadlar va interaktiv texnologiyalar.

Zamonaviy urbanistika taraqqiyoti shahar makonining estetik, funksional va psixologik sifatlarini o'zgartirib yuborgan eng kuchli omillardan biri raqamli texnologiyalarning hayotimizga chuqur kirib kelishidir. Raqamli texnologiyalar nafaqat iqtisodiyot, aloqa va xizmat ko'rsatish sohaslarini tubdan yangiladi, balki shahar dizayni, jamoat makonlari tashkiloti, vizual kommunikatsiya tizimlari, arxitektura yoritilishi va interaktiv muhitlarning shakllanishida ham muhim burilish yasadi. Bugungi shahar dizayni endi faqat fizik inshootlar, uy-joylar, yo'llar va ko'priklar bilan belgilanmaydi aksincha, raqamli axborot oqimi, sensor tizimlar, raqamli ekranlar, mediafasadlar, aqlli yoritish texnologiyalari, AR/VR tizimlari, monitoring platformalari orqali shakllanadigan murakkab raqamli ekotizim sifatida tushuniladi.

13.1. Raqamli dizayn va shahar muhiti.

Shahar makoni "raqamli qatlam" hosil qilgan bugungi kunda insonlar nafaqat jismoniy infratuzilma bilan, balki doimiy ravishda o'zgarib turuvchi vizual axborot bilan ham muloqotda bo'lmoqda. Bu raqamli qatlam shahar hayot ritmini tezlashtiradi, odamlarning orientatsiya jarayonini yengillashtiradi, madaniy va ijtimoiy faoliyatlarni oshiradi, kommunikatsiya imkoniyatlarini kengaytiradi, shahar estetikasini esa butunlay yangi bosqichga olib chiqadi. Avvallari shahar estetikasini shakllantiruvchi asosiy vosita yoritish tizimlari, fasad kompozitsiyalari va landshaft bo'lsa, bugun raqamli texnologiyalar ushbu an'anaviy elementlar bilan qo'shib ketgan holda yangi "hybrid-city aesthetic" ya'ni raqamli-fizik uyg'unlikda ishlovchi estetika turini yaratmoqda.

Shu jarayonning ildizida bitta o'zgarimas haqiqat yotadi: shahar insonlar uchun yaratilgan makon, va insonning makonni his qilishi, idrok qilishi, unda o'zini xavfsiz va erkin his qilishi raqamli texnologiyalar bilan yanada boyimoqda. Masalan, interaktiv mediafasadlar shaharning tungi qiyofasini jonlantiradi, ko'chalar bo'ylab joylashtirilgan raqamli axborot stendlari turistik harakatni osonlashtiradi, AR texnologiyalari esa tarixiy obidalarni yangi, ta'sirchan usulda ko'rsatishga yordam beradi. Smart yoritish tizimlari energiya tejamkorligini oshiradi, sensorlar orqali piyodalar oqimini boshqaradi, xavfsizlik tizimlari bilan hamkorlikda ishlaydi.

Raqamli texnologiyalarning shahar estetikasiga eng katta ta'sirlaridan biri **dinamizm**dir. Oldin shahar muhitining vizual ko'rinishi nisbatan o'zgarmas, statik bo'lgan bo'lsa, raqamli ekranlar va mediafasadlar tufayli shaharning vizual qiyofasi doimiy ravishda o'zgarib boradi. Mediafasadlar reklama mazmunini ko'rsatishi, san'at asarlarini namoyish qilishi, ijtimoiy kampaniyalar, madaniy tadbirlar haqida axborot berishi mumkin. Bu shahar estetikasiga yangi darajadagi hayotiylik, harakatchanlik va zamonaviylik kiritadi.

Raqamli texnologiyalar arxitekturaga ham tubdan yangi imkoniyatlar berdi. Avvallari bino fasadlari passiv, o'zgarmas element bo'lgan bo'lsa, bugun ular interaktiv ekranlar sifatida ishlashi mumkin. Mediafasadlar yordamida bino fasadi kunning vaqtiga, bayramlarga, madaniy tadbirlarga yoki ijtimoiy mavzularga mos ravishda o'zgarib turadi. Bunday fasadlar nafaqat estetik funksiyani bajaradi, balki shahar makonida vizual tajribani boyitadi, odamlarning hissiy qabulini faollashtiradi, shahar brendi uchun kuchli kommunikatsiya vositasiga aylanadi.

Raqamli texnologiyalar va shahar estetikasining integratsiyasi nafaqat ko'cha darajasida, balki shaharni boshqarish tizimida ham namoyon bo'lmoqda. Smart city konsepsiyasi shahar resurslarini raqamli boshqarish, transport oqimini real vaqtda optimallashtirish, jamoat xavfsizligini ta'minlash, ekologik monitoring o'tkazish, energiya iste'molini nazorat qilish kabi ko'plab vazifalarni amalga oshiradi. Bu tizimlarning vizual qismi esa ko'pincha shahar axborot displeylari, raqamli navigatsiya stendlari, interaktiv xaritalar, real vaqt rejimida ma'lumotlarni ko'rsatadigan ekranlar orqali namoyon bo'ladi. Bularning barchasi shahar estetikasining ajralmas qatlami bo'lib, ular "estetik-funksional" vizual kommunikatsiya vositalari sifatida xizmat qiladi.

Raqamli navigatsiya tizimlari ham shahar makonida insonning harakatlanish tajribasini o'zgartirib yubordi. Avvallari yo'l ko'rsatkichlari faqat statik belgilardan iborat bo'lsa, bugun ular sensorli ekranlarga, interaktiv xaritalarga, real vaqt axborotiga ega bo'lib, shaharni idrok qilishni yanada osonlashtirmoqda. Turistik hududlarda AR navigatorlar odamni tarixiy joylarga yo'naltiradi, bino haqida qo'shimcha ma'lumot beradi, ko'cha nomlari, yo'l kesishmalari, transport orqali yetib borish yo'nalishlari kabi axborotni virtual qatlamda taqdim etadi.

Raqamli texnologiyalar shahar yoritish tizimlarini ham yangi bosqichga olib chiqdi. Endi yorug'lik faqat yoritish funksiyasini emas, balki kommunikatsiya, san'at, interaktivlik va identitet yaratish vazifalarini ham bajaradi. Masalan, sensorli yoritish tizimlari odamlar harakatiga mos ravishda o'zgarib turadi. Avtomobil yo'llarida transport oqimiga qarab yoritish darajasi avtomatik moslashtiriladi. Parklarda odamlar yurganida

yo‘laklar bo‘ylab chiroqlar yonib-o‘chib turadi, bu esa jismoniy xavfsizlikdan tashqari estetik ko‘tarinkilik yaratadi. Ayrim shaharlarda hatto raqsga mos ravishda rang o‘zgartiradigan yoritish tizimlari o‘rnatilgan bo‘lib, ular ko‘chalarga madaniy hayot bag‘ishlaydi.

13.2. Mediafasadlar va interaktiv texnologiyalar.

Mediafasadlar esa bugungi kunda shahar estetikasi rivojining eng yorqin belgilaridan biridir. Katta o‘lchamli LED panellardan iborat bunday fasadlar binoni ulkan displeyga aylantiradi. Ular reklama, axborot, san‘at, animatsiya, madaniy loyihalar, ijtimoiy aksiyalarni namoyish qiladi. Mediafasadlar shahar turlariga qarab turlicha mazmunda ishlatiladi: tarixiy shaharlarda ular sokin, nafis, jiddiy mazmunda bo‘lsa, metropollarda yorqin, dinamik, futuristik tasvirlar orqali shahar ritmini aks ettiradi. Bu fasadlar shahar brendi uchun kuchli vizual resursga aylanadi.

Shaharda raqamli texnologiyalarning estetik ta‘siri o‘zini namoyon qiladigan yana bir soha san‘atdir. Raqamli installyatsiyalar, lazer shoular, interaktiv yoritish maydonlari, raqamli skulpturalar shahar bo‘ylab san‘atning yangi ko‘rinishlarini yaratmoqda. Bu san‘at shakllari jamoat makonining umumiy sifatini oshiradi, aholini madaniy jarayonlarga jalb qiladi, shaharni zamonaviy texnologiyalar markaziga aylantiradi. Jamoat makonidagi raqamli san‘at inson bilan bevosita muloqot qiladi, uning harakati, ovozi, ishtiroki bilan o‘zgaradi. Bu esa san‘atni tomosha qilinadigan obyekt emas, balki tajriba sifatida qabul qilinishiga imkon yaratadi.

Raqamli texnologiyalar shahar psixologik muhitini ham sezilarli darajada o‘zgartirdi. Dinamik ekranlar, rangli yoritish, jonlangan fasadlar shaharni yanada kuchliroq sezdiradi, lekin ortiqcha bo‘lsa, vizual charchoq keltirishi ham mumkin. Shu sababli shahar dizaynerlari vizual yuklama me‘yoriga alohida e‘tibor beradilar. Raqamli elementlar haddan tashqari ko‘payib ketgan shaharlar vizual ifloslanish holatiga duch keladi reklama ekranlarining haddan ziyod yorqinligi, animatsiyalarning keskin o‘zgarishi, turli ranglar uyg‘unsizligi inson ruhiyatini charchatadi. Shu bois raqamli texnologiyalarni qo‘llashda **vizual gigiyena** tamoyili juda muhim: shahar elementlari inson idrokiga mos bo‘lishi, uning sezgi tizimini haddan tashqari yuklamasligi, estetik ritmni buzmasligi kerak.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar shaharni yanada **inklyuziv** qilishda katta rol o‘ynaydi. Ko‘rish imkoniyati cheklangan insonlar uchun ovoqli navigatsiya tizimlari, kam harakatlana oladigan shaxslar uchun sensorli axborot stendlari, yosh bolalar va keksalar uchun yirik shriftli raqamli belgilar jamoat makonida qulaylik yaratadi. Raqamli texnologiyalarning inklyuziv dizaynga qo‘shgan hissasi zamonaviy

shaharlarni equity-based city teng imkoniyatlarni ta'minlovchi shahar sifatida rivojlantiradi.

Shaharning raqamli ekotizimi xavfsizlikni ta'minlashda ham muhim vositaga aylandi. Videokuzatuv tizimlari, aqlli svetoforlar, favqulodda vaziyat signallari, evakuatsiya ko'rsatkichlari, xavfsizlik ekranlari kabi elementlar nafaqat funksional, balki estetik jihatdan ham shahar makoniga moslashtiriladi. Bu tizimlar jamoat joylarida odamlar o'zini yanada himoyalangan his qilishi uchun xizmat qiladi.

Shu jihatlar bilan birga, raqamli texnologiyalarning shahar dizaynidagi eng katta imkoniyatlaridan biri real vaqt rejimida ishlaydigan interaktiv tizimlar bo'ldi. Insonning makondagi harakatiga javob beruvchi sensorlar, kameralar, raqamli kuzatuv va sun'iy intellekt yordamida shahar muhitining o'zi odam bilan "muloqot qiladigan" tizimga aylanib bormoqda. Masalan, aqlli chorrahalarda svetoforlar piyoda oqimining zichligiga qarab avtomatik tarzda ishlaydi, shu orqali piyodalar oqimi xavfsiz va samarali harakatlanadi. Avtobus bekatlaridagi raqamli monitorlar transportning kelish vaqtini real vaqtda ko'rsatib turadi, ob-havo ma'lumotlari, shahar hodisalari haqida axborot berishi mumkin. Bu elementlarning barchasi shahar estetikasining yangi qatlamini tashkil qiladi funksional vizual kommunikatsiya estetik tizimga aylanadi.

Shahar dizaynidagi raqamli yechimlarning yana bir muhim yo'nalishi shaharni raqamli xaritalar asosida boshqarishdir. Sun'iy intellekt yordamida shahar infratuzilmasi, transport harakati, piyoda oqimlari, jamoat joylarining yuklama darajasi, xavfsizlik zonalari tahlil qilinadi. Bu ma'lumotlar shahar dizaynida yangi qarorlar qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Masalan, qaysi hududda qo'shimcha yoritish kerak, qayerda navigatsiya belgilarining yetishmasligi kuzatilmoqda, qaysi jamoat joylarida odamlar to'planishi ko'paymoqda barchasi raqamli monitoring orqali aniqlanadi va real vaqt rejimida o'lchanadi. Natijada shahar dizayni statik emas, balki doimiy ravishda takomillashib boradigan, ma'lumotlarga asoslangan tizimga aylanadi.

Raqamli texnologiyalar shahar dizaynida estetik diversifikatsiya ham yaratdi. Endilikda shaharlar o'zining vizual qiyofasini faqat materiallar g'isht, beton, shisha, metall orqali emas, balki yorug'lik, rang, animatsiya, grafik tasvirlar, sensor effektlar orqali ham shakllantiradi. Bu shahar dizaynida yangi kompozitsiyalar paydo bo'lishiga olib keldi. Masalan, mediafasadlar yordamida binoning fasadida mavsumiy rang o'zgarishi, mavzuviy grafikalar yoki dinamik san'at asarlari paydo bo'ladi. Bu esa shahar estetikasini doimiy ravishda yangilab turadi.

Raqamli texnologiyalar yordamida shahar madaniy merosi bilan ishlashning ham yangi usullari paydo bo'ldi. AR texnologiyalari orqali

turistik maskanlar jonlantiriladi: masalan, tarixiy yodgorlikka telefon kamerasi orqali qaraganda, o'sha davrga oid animatsiya ko'rinadi, tarixiy faktlar paydo bo'ladi, yodgorlik qay tarzda qurilgani yoki vaqt o'tishi bilan qanday o'zgargani namoyish etiladi. Bu usul shahar estetikasiga nafaqat vizual, balki ma'naviy, madaniy boylik ham olib kiradi.

Raqamli texnologiyalarning shahar estetikasiga qo'shgan hissasini yana bir misol orqali ko'rish mumkin raqamli landshaft dizaynidir. Parklar, bog'lar, piyodalar zonalarini raqamli yoritish, proyeksion texnologiyalar, interaktiv yorug'lik yo'laklari orqali kechasi butunlay yangi qiyofa kasb etadi. Raqamli landshaft insonning makonda o'zini qanday his qilishiga bevosita ta'sir qiladi uni ruhlantiradi, hayajonlantiradi, tinchlantiradi yoki zavqlantiradi. Masalan, sensorli chiroqlar yordamida odam qadam qo'ygan joyda rang o'zgarishi yoki yorug'lik ritmi paydo bo'lishi estetik jihatdan juda kuchli tajriba yaratadi.

Raqamli texnologiyalarning shahar dizaynidagi muhim jihatlardan biri ular orqali yaratiladigan vizual ritmdir. Shahar estetikasining asosiy tamoyillaridan biri ritm bo'lib, u arxitektura massalari, materiallar, ranglar, shakllar orqali ifodalanadi. Raqamli elementlar bu ritmga yangi qatlam qo'shadi dinamik ritm. Masalan, ko'chalarda joylashgan yoritish ustunlari bir xil rangda emas, balki mulohazali ravishda o'zgarib turadigan yorug'lik ketma-ketligiga ega bo'lsa, bu vizual kinetizm hosil qiladi. Bu kinetik ritm shahar makoniga hayot bag'ishlaydi, odamlarning hissiy qabulini boyitadi va shaharni zamonaviy, yashovchan ko'rsatadi.

Shahar yoritish tizimlarining raqamli texnologiyalar bilan integratsiyasi ham estetik jihatdan yangi darajalarni yaratadi. Masalan, yorug'likni boshqarish tizimlarida sun'iy intellekt qo'llanilishi orqali shahar tungi dizayni avtomatlashtirilgan tarzda yaratiladi. Ob-havo o'zgarishlariga moslashadigan yoritish, shahar bo'ylab sodir bo'layotgan tadbirlarga bog'langan yoritish ssenariylari, transport yoki piyodalar harakatiga qarab o'zgaradigan yoritish bularning barchasi shahar estetikasida ilgari bo'lmagan funksional-badiiy qatlam yaratmoqda.

Raqamli reklamachilik ham shahar estetikasini kuchli o'zgartirdi. Klassik bannerlar va statik reklama o'rnini raqamli displeylar egallab bormoqda. Ular ranglar intensivligini boshqarish, o'zgaruvchan mazmun ko'rsatish, vaqt bo'yicha dasturlash, interaktivlik kabi imkoniyatlarga ega. Raqamli reklama shahar landshaftida o'z o'rnini topgan bo'lsa-da, u tartibga solinmasa, vizual shovqin paydo bo'lishi xavfi bor. Shu sababli reklama ekranlari uchun yorqinlik chegaralari, animatsiya tezligi, rang kontrasti, ko'rsatish davomiyligi kabi me'yorlar belgilab qo'yiladi. Bu inson idrokini charchatmaslik va estetik uyg'unlikni saqlash uchun muhimdir.

Bundan tashqari, raqamli reklama tizimlarida shahar brendi alohida o‘rin tutadi. Masalan, Singapurda reklama ekranlari shahar brendining ranglariga mos bo‘lishi, Parijda esa ekranlar tarixiy markazlarda deyarli cheklangan bo‘lishi talab etiladi. Bu shahar estetikasining brendga mosligini ta‘minlaydi.

Shahar navigatsiya tizimlarining raqamli shakllanishi esa inson idrokiga bevosita ta‘sir qiluvchi eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Interaktiv xaritalar, real vaqt ko‘rsatkichlari, ovozli yordamchilar, AR yo‘l ko‘rsatkichlari bularning barchasi shahar makonidagi harakatlanishni osonlashtiradi, stressni kamaytiradi va orientatsiya jarayonini tezlashtiradi. Misol uchun, AR navigatsiya ko‘chada turib, kamerani yo‘l bo‘ylab tutganingizda, virtual ko‘rsatkichlar orqali sizni kerakli tomonga yo‘naltiradi. Bu tizim ayniqsa yirik shaharlarda, turistik hududlarda, aeroport va vokzallarda juda muhim hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar ekologik barqarorlik sohasida ham shahar estetikasiga xizmat qilmoqda. Sensor tizimlar orqali ko‘chalar qanchalik toza yoki iflos ekani, qaysi hududda chiqindilar ko‘paygani, qayerda daraxtlarga suv yetishmayotgani aniqlanadi va bu ma‘lumotlar avtomatik tarzda xizmat ko‘rsatish tashkilotlariga uzatiladi. Bular esa shaharni yanada toza, yashil va estetik holda saqlash imkonini beradi. Aqlli bog‘lar (smart parks) tizimi asosida yoritish, sug‘orish, xavfsizlik va boshqa elementlar avtomatlashtirilgan holda ishlaydi.

Shaharning ekologik monitoring tizimlari ham raqamli axborot texnologiyalariga asoslanmoqda. Havo sifati sensori, shovqin darajasi o‘lchagichlari, harorat va namlik datchiklari shahar bo‘ylab joylashtirilgan monitoring nuqtalari orqali shaharni sog‘lom ekotizim sifatida boshqarish imkonini beradi. Bu ma‘lumotlar ba‘zan jamoat displeylarida ko‘rsatiladi, bu esa shahar estetikasining ma‘lumotli qatlamini shakllantiradi estetik-funksional displeylar shahar aholisiga muhim axborotni yetkazadi.

Raqamli texnologiyalar orqali yaratiladigan shahar estetikasining yana bir muhim jihati shaharni jonlantirish, ya‘ni “animatsiyalangan makon” yaratishdir. Ko‘p yillik statik shahar estetikasidan farqli o‘laroq, bugungi shaharlar dinamik tasvirlar orqali yashaydi. Ko‘chalardagi interaktiv ekranga qo‘l tekkizganingizda tasvir o‘zgarishi, piyodalar harakati bilan sinxron yoritish effektlari paydo bo‘lishi, jamoat joylarida odamlar yig‘ilganda mediafasadlardagi tasvirlarning o‘zgarishi shaharni “jonli” qilib ko‘rsatadi. Bu estetik prinsip shaharni faqat makon emas, balki doimiy harakatdagi tajriba sifatida taqdim etadi.

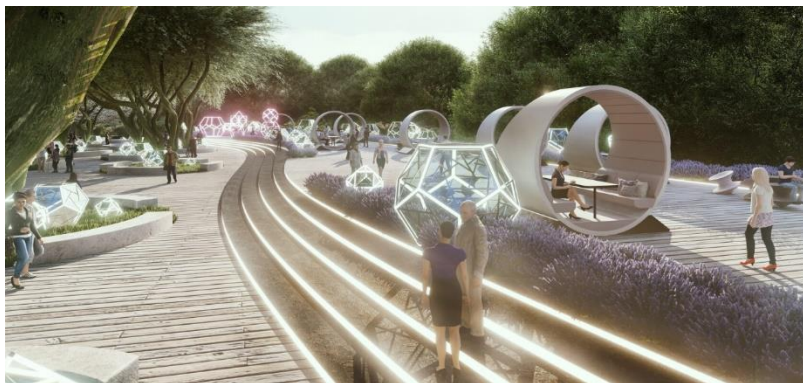
Raqamli texnologiyalar shahar dizayniga kommunikativ qobiliyat ham beradi. Masalan, jamoat joylarida o‘rnatilgan displeylar orqali fuqarolarga muhim xabarlar, favqulodda vaziyatlar haqidagi ogohlantirishlar,

transport bilan bog‘liq kechikishlar, ijtimoiy tadbirlar haqida ma‘lumot beriladi. Bu displeylar estetik jihatdan ham shahar dizayniga moslashtiriladi va funksional san‘at namunasiga aylanadi.

Shaharning raqamli estetikasini ideal holatda tasavvur qilish uchun uning uch asosiy komponenti bo‘ladi: yorug‘lik, raqamli displeylar va interaktiv muhit. Yorug‘lik shahar makonini jonlantiradi, raqamli displeylar axborot beradi, interaktiv muhit esa odam bilan makon o‘rtasidagi aloqani kuchaytiradi. Bu uchlik uyg‘unlashganda, shahar tabiiy estetikaga ega bo‘lgan, zamonaviy, qulay, energiyaga tejamkor, interaktiv va ma‘naviy boy makonga aylanadi.

Raqamli texnologiyalar shahar estetikasining yangi darajaga ko‘tarilishida nafaqat vizual imkoniyatlarni oshirdi, balki ijtimoiy aloqa, jamoaviy ishtirok, shahar madaniy hayotining ko‘lamini ham kengaytirdi. Bugungi shahar endi faqat turar-joy, ish joyi, transport va jamoat hududlari orqali odamlar raqamli aloqa, bir-biri bilan bog‘lanadigan, san‘atni raqamli shaklda tajribadan o‘tkazadigan, madaniy ifodani virtual shaklda yaratadigan, hatto o‘z shaxsiy estetik kayfiyatini makonga aks ettira oladigan dinamik tizimdir. Bu yangi urbanistik model “raqamli-madaniy makon” deb ataladi.

Masalan, ayrim shaharlarda jamoat joylarida o‘rnatilgan raqamli panellar aholi ovoz berishi orqali o‘zgaradi. Odamlar telefon orqali qaysi rangdagi yoritish rejimi yoqishini bildiradi, va Shu orqali butun maydonning vizual qiyofasi o‘zgaradi. Bu jamoat ishtirokini estetik qarorlar qabul qilish jarayoniga qo‘shadi. Bunday misollar ko‘rsatadiki, zamonaviy shahar estetikasida har bir fuqaro passiv kuzatuvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida qaraladi.

57-rasm: Raqamli texnologiyalar.
<https://static.tildacdn.com/tild6261-3630>.

Raqamli texnologiyalar tomonidan yaratilgan yana bir muhim transformatsiya shahar madaniy tadbirlarining virtual kengayishidir. Masalan, konsertlar yoki teatr tomoshalari faqat bir joyda bo'lmay, balki raqamli ekranda bir nechta joylarda namoyish qilinishi mumkin. Mediafasadlarda jonli san'at asarlari, animatsion performanslar, jamoaviy san'at loyihalari namoyish etiladi. Har bir ko'ruvchi o'zi turgan joydan turib tajribada ishtirok etishi mumkin. Bu san'atning demokratlashuvi, ya'ni san'atni keng ommaga yetkazish imkoniyatini oshiradi.

Raqamli texnologiyalarning jamoat xavfsizligi sohasida qo'llanilishi ham shahar estetikasiga o'ziga xos ta'sir qiladi. Masalan, aqlli favqulodda yoritish tizimlari yong'in yoki xavf sodir bo'lganida yo'laklarni qizil rangda yoritadi, odamlarni to'g'ri yo'nalishga yo'naltiradi. Raqamli belgilar odam evakuatsiya yo'liga yaqinlashgan sari yorqinlikni oshiradi, bu esa inson ongida tez va ishonchli qaror qabul qilishga yordam beradi. Shunday tizimlar nafaqat funksional, balki vizual ravishda estetik jihatdan ham uyg'unlashtiriladi xavfsizlik belgilari shahar dizaynining umumiy rang palitrasiga moslashtiriladi.

Shuningdek, shahar transport tizimining raqamli estetika bilan integratsiyasi ham zamonaviy urbanistikaning asosiy yo'nalishiga aylandi. Aqlli avtobus bekatlari, metro stansiyalaridagi raqamli xaritalar, velosiped ijarasi punktlaridagi displeylar, elektr skuterlar uchun QR kodli boshqaruv tizimlari bularning barchasi shahar harakat tizimini samarali va estetik qiladi. Raqamli displeylar yordamida bekatlarning me'moriy elementlari bilan uyg'un vizual kompozitsiya yaratiladi, bu esa jamoat transportidan foydalanishni qulaylashtiradi.

Bugungi raqamli shahar estetikasining yana bir muhim elementi "shaxsiylashtirilgan makon" konsepsiyasidir. Sensorlar va analitika tizimlari odamlarning qatnov dinamikasi, jamoat joylarining yuklanishi, mavsumiy o'zgarishlar, kunning vaqtiga qarab shahar elementlarini moslashtiradi. Masalan, ertalab yoritish tizimi yumshoq, iliq ranglarda yonadi, odamlarni uyg'otish va energiyalashga yordam beradi; kechqurun esa tinchlantiruvchi ranglar tanlanadi. Bu o'zgarishlar shahar estetikasini inson biologik ritmlariga yaqinlashtiradi va psixologik qulaylik yaratadi.

Raqamli texnologiyalar yordamida shahar infratuzilmasi ham estetik jihatdan yangi ko'rinish kasb etmoqda. Masalan, ko'p shaharlarda axborot yig'uvchi IoT qurilmalar vizual jihatdan dizaynerlar tomonidan o'zgartirilgan: ular ko'cha mebellari, yoritish ustunlari, landshaft elementlari bilan uyg'unlashgan holda joylashtiriladi. Bu usul texnik qurilmalarni "ko'rinmas" qiladi va shahar estetikasini buzmaslikka yordam beradi. Bundan tashqari, jamoat Wi-Fi nuqtalari, elektr zaryad stansiyalari, energiya saqlovchi qurilmalar dizayn elementlari sifatida ishlatiladi.

Raqamli texnologiyalarning psixologik ta'sirini chuqur analiz qilsak, bir qator qiziqarli natijalar ko'rinadi. Masalan, interaktiv yoritish odamlarni o'zaro muloqotga undaydi. Ko'chada qadam qo'yilganida chiroqlar harakatga ko'ra yonishi, jamoat joylarida odamlar soniga qarab yoritish o'zgarishi yoki sensorli ekranlarda guruh bo'lib o'ynaladigan vizual o'yinlar paydo bo'lishi ijtimoiy faollikni kuchaytiradi. Bu esa shahar hayotini yanada jonli, qiziqarli, psixologik jihatdan boyitilgan qiladi.

Raqamli texnologiyalar orqali yaratilgan estetika ko'pincha yoshlar orasida yangi madaniy kod sifatida qabul qilinadi. Neon ranglar, dinamik grafikalar, raqamli landshaftlar, mobil ilova orqali boshqariladigan yoritish tizimlari bularning barchasi yosh avlodning estetik didiga mos. Shu bois raqamli estetika yoshlarning shahar hayotidagi ishtirokini oshiradi, madaniy markazlar va jamoat joylariga jalb qiladi. Bu jarayon shahar madaniyatining modernizatsiyasiga sabab bo'ladi.

Raqamli texnologiyalarning estetik integratsiyasida ham asosiy tamoyillar mavjud. Birinchidan, raqamli elementlar shahar arxitektura kontekstiga mos bo'lishi kerak. Raqamli ekranlar tarixiy binolar fasadiga qo'yilganida estetik uyg'unlik buzilishi mumkin. Shu sababli, tarixiy joylarda sokin, minimalistik, past yorqinlikdagi displeylar ishlatiladi yoki umuman cheklov qo'yiladi. Ikkinchidan, raqamli animatsiyalar odamning idrokini charchatmasligi, vizual shovqin keltirmasligi zarur. Uchinchi tamoyil optimallik: raqamli texnologiyalar faqat haqiqiy funksional ehtiyoj bo'lganda qo'llanilishi kerak.

Raqamli texnologiyalar ekologik estetika bilan ham bog'liq. Masalan, aqli yoritish tizimlari qushlar migratsiyasi mavsumida yoritishni kamaytirishi, daraxtlar atrofida issiq ranglar ishlatishi yoki ko'p energiya sarflaydigan ekranlar tungi vaqtda o'chirilishi mumkin. Bunday ekologik tamoyillar shahar estetikasini barqarorlik tamoyillari bilan uyg'unlashtiradi va tabiiy muhitga zarar yetkazmaslikka intiladi.

Raqamli estetikaning eng yuqori bosqichiga kirish shaharni virtual olamga ko'chirish orqali amalga oshadi. Masalan, VR texnologiyalari yordamida shahar foydalanuvchilari jamoat joylarining loyihalarini oldindan ko'rishlari, ularni virtual ravishda sinab ko'rishlari mumkin. Bu dizaynerlar uchun ulkan imkoniyat: jamoat fikriga asoslanib loyihani takomillashtirish, vizual sxemalarni boyitish, estetik yechimlarni aniqlash.

Shaharsozlikning bu bosqichida raqamli texnologiyalar nafaqat estetik vosita, balki boshqaruv mexanizmi, madaniy platforma, ijtimoiy kommunikatsiya vositasi sifatida ishlaydi. Masalan, katta ekranlar orqali jamoat yig'inlari, referendumlar, shahar muhokamalari o'tkazilishi mumkin. Bu esa shahar estetikasi orqali demokratiyaning vizual ko'rinishiga aylanishi mumkin.

Shu bilan birga, raqamli estetikaning xavflari ham mavjud. Agar shahar haddan tashqari raqamlashtirilsa, u inson xarakteriga yot sun'iy muhitga aylanishi mumkin. Ko'plab ekranlar, haddan tashqari yorqinlik, vizual shovqin inson ruhiyatini ezadi. Shuning uchun dizaynerlarning vazifasi texnologiyani estetik zarurat darajasida qo'llash, ortiqcha raqamlashtirishning oldini olishdir.

Shahar estetikasining kelajagi aynan raqamli va fizik komponentlarning uyg'unligida. Raqamli texnologiyalar shaharni o'zgartirishi mumkin, ammo ular shahar ruhini yo'q qilmasligi kerak. Tarixiy makonlar, an'anaviy me'moriy shakllar, tabiat elementlari, madaniy kodlar raqamli estetika bilan uyg'unlashgan holda ishlatilganda, shahar o'zining noyobligini saqlaydi.

Yakun sifatida aytish mumkinki, raqamli texnologiyalar shahar estetikasiga quyidagi asosiy yo'nalishlarda ta'sir ko'rsatmoqda: shahar vizual qiyofasini dinamiklashtirish; arxitektura fasadlarini jonlantirish; navigatsiya tizimlarini takomillashtirish; ekologik va energiya samaradorligini oshirish; jamoat ishtirokini kengaytirish; san'atning yangi shakllarini yaratish: psixologik farovonlikni oshirish; shaharni inklyuziv qilish; madaniy merosni raqamli saqlash va jonlantirish; shahar boshqaruvini real vaqt rejimida optimallashtirish.

Shu jihatlar tufayli raqamli texnologiyalar nafaqat funksional, balki estetik qadriyat yaratadigan vositaga aylandi. Shahar esa raqamli tarmoqlar, vizual axborot oqimlari va interaktiv muhitlar orqali tirik, o'zgaruvchan, zamonaviy va hissiy boy makonga aylandi. Kelajak shaharlarining estetikasini belgilovchi asosiy kuch ham aynan ushbu raqamli-fizik uyg'unlik bo'ladi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar.

1. Raqamli texnologiyalar zamonaviy shahar muhitining estetik qiyofasini qanday o'zgartirmoqda?
2. "Raqamli qatlam" tushunchasi shahar dizaynida qanday ma'no anglatadi?
3. Mediafasadlar shahar estetikasi va brend identitetini shakllantirishda qanday rol o'ynaydi?
4. Interaktiv texnologiyalarning (sensorlar, AR/VR, aqlli yoritish) shahar muhitiga psixologik ta'sirini tushuntiring.
5. Smart city konsepsiyasi shahar dizaynining vizual qatlamiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
6. Raqamli navigatsiya tizimlarining afzalliklari va ularning shahar estetikasidagi o'rni nimadan iborat?

7. AR texnologiyalari madaniy meros obyektlarini taqdim etishda qanday yangi imkoniyatlar yaratadi?

8. Interaktiv raqamli yoritish shahar landshaftini qanday o'zgartiradi?

9. Raqamli reklama tizimlari shahar vizual ritmiga qanday ta'sir qiladi va qanday ehtiyot choralariga amal qilish zarur?

10. Raqamli san'at installyatsiyalari jamoat makonida qanday yangi estetik tajriba yaratadi?

11. Raqamli texnologiyalar orqali yaratilgan "shaxsiylashtirilgan makon" tushunchasini izohlang.

12. Ekologik monitoring tizimlarining raqamli displeylar orqali estetik qatlama qo'shgan hissasi nimada?

13. Raqamli texnologiyalar yordamida shahar infratuzilmasi vizual ravishda qanday "ko'rinmas" holga keltiriladi?

14. Raqamli estetikaning ortiqchaligi qanday salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin?

15. Kelajak shaharlar estetikasi nega raqamli va fizik komponentlarning uyg'unligiga tayanadi?

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Mitchell W.J. City of Bits: Space, Place, and the Infobahn. MIT Press. Raqamli shahar tushunchasi, virtual-urbanistik makonning shakllanishi haqida klassik manba.

2. McQuire S. The Media City: Media, Architecture and Urban Space. SAGE Publications. Mediafasadlar, raqamli vizual muhit va arxitekturaning integratsiyasi bo'yicha chuqur tahlil.

3. Koolhaas R., Mau B. S, M, L, XL. Monacelli Press. Zamonaviy shahar va raqamli texnologiyalarning arxitekturaga ta'siri bo'yicha fundamental fikrlar.

4. Graham S., Marvin S. Splintering Urbanism: Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition. Raqamli infratuzilma va shahar makonining texnologik transformatsiyasi haqida.

XIV BOB. SHAHAR ESTETIK SUBYEKT VA OBYEKTINING O‘ZARO MUNOSABATI.

Dars rejasi:

14.1. Estetik idrok va inson omili.

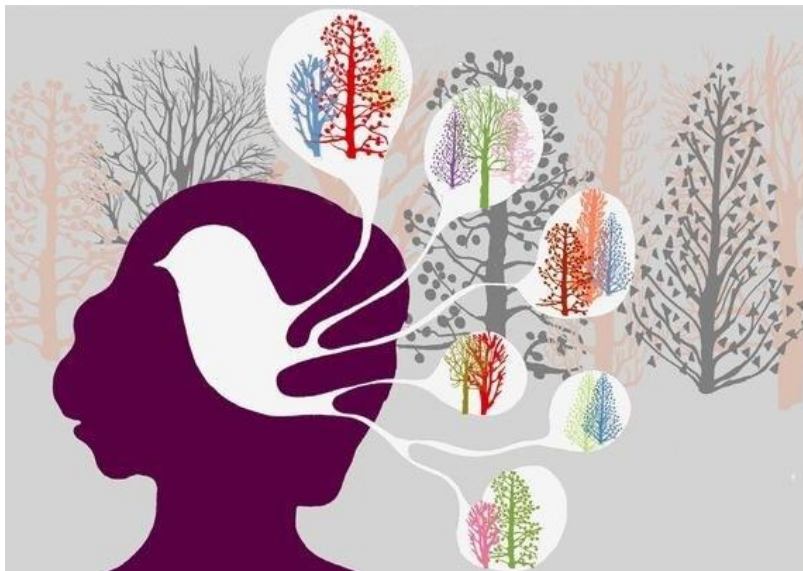
14.2. Shahar muhitini baholash mezonlari.

Kirish. Shahar estetikasi nafaqat binolar, yoritish tizimlari yoki landshaft elementlarining tashqi ko‘rinishidan iborat, balki bu jarayonning eng muhim ishtirokchisi insonning idroki, tajribasi, sezgisi va ruhiyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan murakkab o‘zaro munosabatlar tizimidir. Estetik subyekt shaharni ko‘ruvchi, idrok qiluvchi, uning mazmunini tushunuvchi, uni baholovchi insonning o‘zi; estetik obyekt esa bino, ko‘cha, landshaft, fasad, yoritish, reklama, raqamli texnologiyalar, jamoat makoni va bu makonni tashkil etuvchi barcha ko‘rinishlar majmuasidir. Mazkur bob aynan shahar estetikasi jarayonida subyekt va obyektning o‘zaro muloqoti qanday shakllanishini, insonning shahar muhitini qabul qilishi qanday kechishini, shahar dizayni inson ongiga qanday ta’sir ko‘rsatishini ilmiy asosda tahlil qiladi.

14.1. Estetik idrok va inson omili.

Estetik idrok va inson omili. Zamonaviy shahar murakkab tizim bo‘lib, unda turli qatlamlar bir-biriga bog‘langan holda ishlaydi: arxitektura massasi, vizual kommunikatsiya, yoritish, tovush muhitlari, ranglar uyg‘unligi, shakllarning kompozitsiyasi, raqamli displeylar, harakatlar ritmi, landshaft dizayni va jamoat hayoti dinamikasi. Subyekt ushbu qatlamlarning barchasini bevosita kuzatmaydi, aksincha, ulardan hosil bo‘lgan umumiy estetik taassurotni qabul qiladi. Shu bois shahar dizaynining asosiy vazifasi estetik obyektlar yig‘indisini inson sezgilari uchun uyg‘un, ravon, mazmunli va psixologik jihatdan qulay tajribaga aylantirishdir.

Estetik subyektning shaharni idrok etish jarayoni doimo individual, o‘ziga xos va barcha sezgi kanallarini o‘z ichiga olgan ko‘p qirrali jarayondir. Inson shaharni faqat ko‘rmaydi u eshitadi, his qiladi, hidlaydi, o‘z harakatlari orqali uni boshdan kechiradi. Shu sababli shahar estetikasi ko‘p sezgili (multisensory) tizim sifatida qaraladi. Ko‘cha kengligi, fasadning balandligi, rangning ohangi, yo‘lakning yoritilishi, daraxtlarning shovqini, metro ovozi, piyodalar ritmi bularning barchasi estetik obyekt sifatida subyektning ongiga ta’sir qiladi. Bu ta’sirlar jamlanib, shahar haqidagi umumiy hissiy obrazni yaratadi.

55-rasm: Estetik idrok va inson omili

https://avatars.dzeninfra.ru/get-zen_doc/2.

Subyektning shahar estetik obyektiga munosabati ong osti jarayonlar bilan ham bog'liq. Masalan, tor, qorong'i ko'cha insonda xavotir uyg'otadi, keng va yorqin yoritilgan maydon esa ochiqlik, erkinlik, ijobiy kayfiyat yaratadi. Yashil hududlar tinchlantiradi, zich reklama panellariga to'la hudud esa idrokni charchatadi. Shunday qilib, shahar dizayni inson psixologiyasining nozik mexanizmlariga bevosita ta'sir qiluvchi kuchli vosita sifatida shakllanadi. Inson o'zini xavfsiz his qilgan sharoitda estetik qabul kuchayadi, xavotirli sharoitda esa estetik obyektlar e'tibordan chetda qoladi.

Estetik obyektning subyektga ta'siri shahar makonining kompozitsion tuzilmasi bilan ham chambarchas bog'liq. Shahar yo'llarining yo'nalishi, bino balandligi, ko'cha enining nisbatlari, ochiq va yopiq makonlarning almashinuvi, markazlashgan yoki tarqoq kompozitsiya, ritmik takrorlanish, uyg'unlik, kontrast, simmetriya yoki assimetriya bularning barchasi subyekt idrokiga estetik ohang beradi. Masalan, Parij ko'chalarining simmetrik kompozitsiyasi estetik uyg'unlik hissi bersa, Tokio markazidagi neon fasadlarning dinamikasi shaharni kuchli, faol, hayajonli qabul qildiradi.

Shahar estetik obyektlarining shakllanishida rangning roli alohida o'rin tutadi. Rang psixologiyasiga ko'ra, har bir rang inson ongiga bevosita

tasir ko'rsatadi. Sovuq ranglar tinchlantiradi, issiq ranglar jonlantiradi, kuchli kontrastlar dinamiklikni oshiradi. Shahar fasadlarida oq, bej, kulrang kabi neytral ranglar keng qo'llanishi fazoda uyg'unlik yaratadi. Biroq ko'ngilochar hududlarda yorqin ranglar, kuchli kontrastlar ishlatiladi, chunki bunday ranglar subyektning sezgi tizimini faollashtiradi. Raqamli ekranlarda ranglar intensivligi haddan oshsa, idrok charchaydi; optimal nisbatda bo'lsa, shahar dinamikasini boyitadi.

Estetik subyekt va obyektning o'zaro munosabati vaqt omili bilan ham belgilanadi. Inson shaharni harakat jarayonida idrok qiladi ya'ni shahar estetikasi statik emas, dinamik tajribadir. Inson ko'chani boshidan oxirigacha yurganida makon kompozitsiyasi ketma-ket ochiladi. Bu jarayon "sekvensial idrok" deb ataladi. Qanday burilishdan nima ko'rinishi, qanday ritmda fasadlar almashishi, yoritish intensivligi qanday o'zgarishi bular estetik taassurotni shakllantiradi. Shahar dizaynerlari aynan shu ketma-ket idrok jarayonini hisobga olib, makon yaratadi.

Masalan, keng ko'chadan tor hududga o'tish psixologik kontrast yaratadi; yorqin maydondan tinch, yashil bog'ga o'tish ruhiy yumshash hosil qiladi; tungi yoritishdan yorqin reklama zonasi tomon harakat qilish sezgi tizimini jonlantiradi. Shu bois shaharni "ketma-ketliklar estetikasi" sifatida loyihalash subyektning shahar bilan bir butun estetik mulohazasini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, estetik obyekt nafaqat ko'rinadigan elementlardan iborat, balki shahar madaniy semantikasini ham o'zida mujassam etadi. Masalan, tarixiy binolar estetik obyekt sifatida fasad tarixning saqlovchisi, madaniy xotiraning ko'rinishidir. Subyekt bunday obyektning ko'rganida, unda estetik taassurot bilan birga ma'naviy, tarixiy, ruhiy kechinmalar uyg'unadi. Demak, shahar estetikasida semantik qatlam ham mavjud.

Shahar makonida estetik obyektning shakllanishida tovushlar ham muhim rol o'ynaydi. Faqat ko'rish emas eshitish orqali ham estetik tajriba yaratiladi. Piyodalar hududida sokin tovush muhitining yaratilishi, ko'chalarda transport shovqinini yutuvchi materiallardan foydalanish, suv inshootlarining oqim ovozi, qushlar ovozi bilan uyg'unlashtirilgan landshaft dizayni bular estetik obyektlar tizimining bir qismidir. Subyekt bu makonni nafaqat ko'radi, balki eshitadi, his qiladi, tajribadan o'tkazadi.

Shahar obyektining estetik samaradorligi uning subyekt bilan hissiy aloqalarini yaratishi bilan ham o'lchanadi. Masalan, inson o'zini bir makonda erkin his qilsa muvaffaqiyatli estetik obyekt; agar makon qo'rquv, bezovtalik, agressiya uyg'unsa estetik nomuvaffaqiyatdir. Shu sababli, shahar dizaynida "psixogeografiya" tushunchasi alohida ahamiyatga ega shahar makonining inson ruhiy holatiga ta'siri.

Shahar dizayni subyektning estetik ehtiyojlarini ham hisobga olishi kerak. Subyekt shaharni qulay, tushunarli, estetik jihatdan uyg'un holatda

qabul qilishi uchun, obyektlar tizimi murakkab bo'lsa ham, vizual jihatdan tartibli bo'lishi zarur. Simmetrik kompozitsiyalar, rang uyg'unligi, yoritishning bir tekis tarqalishi, murakkab binolar orasida ochiq maydonlarning mavjudligi, vizual nafas olish zonolari bularning barchasi subyektning estetik qoniqishini oshiradi.

Shahar estetik obyektining yana bir muhim xususiyati uning vaqt davomida o'zgarishidir. Chiroqlar yoqilganda fasad boshqacha ko'rinadi, tongda ranglar o'zgaradi, yomg'ir yog'ganda shahar manzarasi butunlay boshqa kayfiyat kasb etadi. Estetik subyekt bu o'zgarishlarni idrok qiladi va shahar bilan muloqoti yanada boyiydi. Demak, shahar estetikasida vaqt dinamik estetik komponentdir.

Shahar estetikasi nuqtai nazaridan qaralganda, subyektning obyektini qabul qilish jarayoni hech qachon bir yoqlama emas ikki tomonlama muloqotdir. Inson shahar obyektini ko'radi, idrok qiladi, unga munosabat bildiradi, ammo obyekt ham o'z navbatida subyektning xatti-harakatlarini, kayfiyatini, ruhiy holatini shakllantiradi. Shu ma'noda shahar muhitidagi har bir estetik obyekt inson ongiga ta'sir ko'rsatuvchi vosita sifatida ishlaydi. Estetik subyekt ham o'z navbatida obyektning mazmunini interpretatsiya qiladi, uni o'z dunyoqarashi bilan boyitadi va shaharni o'z shaxsiy tajribasi orqali qayta quradi.

Shaharda estetik obyektning qiymati faqat uning tashqi ko'rinishida emas, balki uning qanday mazmun yaratishida ham namoyon bo'ladi. Masalan, shahar maydonidagi favvora birinchi qarashda faqat estetik element bo'lib tuyuladi. Ammo u shahar markazining ritmini belgilovchi kompozitsion nuqta, insonlar to'planadigan ijtimoiy makon, shahar ovozlarning muvozanatini yaratadigan akustik obyekt, shuningdek, inson ruhiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan psixologik vosita bo'lishi ham mumkin. Bu esa estetik obyektning ko'p qatlamli mazmunini ko'rsatadi.

Subyektning obyekt bilan o'zaro munosabati shahar makonining semantik kontekstiga ham bog'liq. Masalan, tarixiy bino odam ongida hurmat, qadriyat, xotira, o'tgan davrga bo'lgan qiziqish tuyg'ularini uyg'otadi. Zamonaviy shisha minoralar esa innovatsiya, tezlik, texnologik taraqqiyot timsoli sifatida qabul qilinadi. Shahar landshaftidagi yashil hududlar esa tinchlik, sokinlik, hayotiylik, tabiiylik hissini uyg'otadi. Demak, estetik obyekt inson ruhiy jarayonlariga ko'p qatlamli ta'sir ko'rsatadi.

Shu o'rinda shahar estetikasi doirasida "inson-makon" munosabati eng muhim masalalardan biriga aylanadi. Chunki inson makonni idrok qilsa, makon ham insonning ichki dunyosiga ta'sir qiladi. Inson o'zini qulay his qilgan makonda uzoq vaqt qoladi, ijtimoiy faol bo'ladi, madaniy jarayonlarda ishtirok etadi, ijodiy fikrlaydi. Aksincha, estetik jihatdan nomuvaffaqiyatli

makonda inson uzil-kesil psixologik bosimni his qiladi, stress darajasi oshadi, xavfsizlik hissi pasayadi va ijtimoiy faoliyatdan chekinadi.

Shahar makonining estetik sifati shuningdek, insonning kunlik hayot faoliyatiga ta'sir qiladi. Masalan, yoritish yetarli bo'lmagan ko'cha insonda noaniqlik va xavotir uyg'otadi, keng, yoritilgan ko'cha esa qulaylik va ishonch hissini beradi. Yashil hududlarning ko'pligi stressni kamaytiradi, reklama ekranlari haddan tashqari ko'p bo'lsa, idrok charchaydi. Shu bois estetik obyektlarning har biri, eng kichik elementlar ham, subyektning ongiga bevosita ta'sir etuvchi vosita sifatida qaraladi.

Estetik subyektning obyektga bo'lgan munosabati ijtimoiy kontekst bilan ham belgilanadi. Shahar jamoatchilik hayotining markazida bo'lsa, uning estetik obyektlari ko'proq ijobiy qabul qilinadi. Masalan, markaziy maydonlarda o'tkazilgan madaniy tadbirlar, yarmarkalar, kontsertlar, raqamli san'at installatsiyalari shahar aholisining ushbu makonga nisbatan iliq munosabatini shakllantiradi. Bu jarayonda estetik obyekt subyekt uchun ijtimoiy xotira maydoniga aylanadi.

Shahar obyektlarining estetik muvaffaqiyati, odatda, ularning funksiyasi va formasi o'rtasidagi uyg'unlik bilan belgilanadi. Agar bir obyekt o'z funksiyasini mukammal bajarsa va shu bilan birga estetik jihatdan yuksak bo'lsa subyekt uni ijobiy qabul qiladi. Masalan, ko'priklar faqat transport vositasi emas ular shahar panoramasini tashkil etuvchi estetik obyektlardir. Estetik muvaffaqiyatsiz ko'prik shahar manzarasini buzadi, muvaffaqiyatli ko'prik esa uni boyitadi.

Estetik subyekt va obyekt munosabatida makonning "identiteti" ham muhim o'rin tutadi. Har bir shahar o'zining o'ziga xos estetik identitetiga ega. Masalan, Samarqandning identiteti ko'k gumbazlar, madrasa fasadlaridagi koshinlar, tarixiy maydonlar, erta tonggi sokinlik. Tokio identiteti yorqin neonlar, harakat ritmi, raqamli displeylar. Paris identiteti fasadlar poetik uyg'unligi, romantik ko'chalar, urban landshaftning yumshoqligi. Shahar identiteti subyekt idroki orqali shakllanadi. Estetik obyektlar shu identitetni mustahkamlash yoki buzish imkoniga ega.

Shahar estetikasi shuningdek, harakat ritmlari orqali subyekt bilan o'zaro munosabatga kirishadi. Shahar makonida odamlar oqimi, transport harakati, yorug'lik o'zgarishi, reklama ekranlarining dinamikasi, daraxtlar barglarining shamolda tebranishi bularning barchasi ritm yaratadi. Ritm o'z navbatida estetik obyektning subyekt ongiga ta'sir darajasini belgilaydi. Sekin ritm tinchlantiradi, tez ritm esa hayajon uyg'otadi. Demak, shahar estetikasida ritm tushunchasi muhim tamoyildir.

Shahar makonini idrok qilishda landshaft elementlari ham alohida o'rin tutadi. Landshaft daraxtlar, butun makonning biologik-estetik qatlami. Landshaft elementlari subyektning shahar haqidagi hissiy tasavvurini

shakllantiradi. Shahar landshafti insonni tabiatga yaqinlashtiradi, stressni kamaytiradi, makonning vizual yumshoqligini ta'minlaydi. Ayniqsa, yirik shaharlarda landshaft dizayni estetik subyekt uchun psixologik nafas olish maydoni hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar davrida shahar obyektlarining estetik qiymati yangi ma'noga ega bo'ldi. Mediafasadlar, interaktiv ekranlar, sensorli yoritish tizimlari, AR loyihalar estetik munosabatlarni yanada murakkablashtirdi. Endi estetik subyekt nafaqat obyektни kuzatadi, balki obyekt bilan muloqot qiladi. Mediafasad tasviri odamlar oqimiga ko'ra o'zgaradi, sensorli ko'cha yoritish piyodaning harakatiga qarab o'zgaradi, AR orqali tarixiy obyektning virtual tasviri paydo bo'ladi ularning barchasi subyekt va obyekt o'rtasidagi estetik muloqotni boyitadi.

Shu bilan birga, raqamli estetik obyektlar subyekt idrokiga kuchli psixologik bosim ham ko'rsatishi mumkin. Agar ekranlar haddan ziyod yorqin bo'lsa, animatsiyalar tez-tez almashinib tursa, shahar muhitida vizual shovqin kuchayadi va subyektning sezgi tizimi charchaydi. Bu holat estetik nomuvaffaqiyatga olib keladi. Shu sababli raqamli estetik obyektlar qat'iy me'yorlar asosida boshqarilishi kerak.

Shahar estetikasi jarayonida "psixologik izchil maydon" tamoyili ham muhimdir. Bu tamoyilga ko'ra, subyekt shahar makonida harakat qilayotganida, u uzluksiz estetik izchillikni his qilishi kerak. Masalan, fasadlar ritmi birdaniga buzilmasligi, yoritish bir hududda o'chib qolmasligi, ranglar muvozanati keskin o'zgarimasligi lozim. Bu tamoyil shahar makonini idrok qilishda tinchlik, ravonlik va qulaylik yaratadi.

Shahar obyektlarining estetik izchilligi ko'p hollarda urbanistik rejalashtirishga bog'liq. Ko'chalar mutanosib kenglikda bo'lsa, bino balandliklari tartibli bo'lsa, landshaft elementlari strategik joylashtirilsa subyekt uchun qulay estetik muhit yaratiladi. Bu jarayonni "tartibli estetik kompozitsiya" deb atash mumkin. Agar tartib buzilsa, subyektning shahar haqidagi idroki ham nomutanosiblashadi.

Shuningdek, shahar estetikasida "hissiy xavfsizlik" tushunchasi ham muhimdir. Inson o'zini xavfsiz his qilganida, estetik obyektни qulay qabul qiladi. Masalan, yaxshi yoritilgan ko'cha, ko'rinadigan yo'llar, ochiq maydonlar, nazorat kameralarining mavjudligi, tartibli ko'chalar subyekt ongida xavfsizlik hissi yaratadi. Aksincha, qorong'i, tor, tartibsiz hududlar estetik obyektlar sifati qanday bo'lishidan qat'i nazar, subyekt ongida salbiy his uyqotadi.

Shahar estetikasi shuningdek ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi aloqalarni ham shakllantiradi. Masalan, jamoat joylari odamlarni birlashtiradi, ular orasida tabiiy muloqot muhitini yaratadi. Estetik jihatdan muvaffaqiyatli

jamoat joyi odamlar o'zini erkin his qiladigan, o'zaro aloqa qiladigan, madaniy jarayonda ishtirok etadigan makondir.

Shu tariqa, shahar estetik subyekt va obyekt o'rtasidagi murakkab munosabatlar tizimi orqali shakllanadi. Inson shahar makonini idrok qilsa, makon ham inson ruhiyatini shakllantiradi. Bu ikki tomonlama aloqa shahar estetikasining markaziy asosidir.

Shu bilan shahar estetikasi tizimidagi subyekt va obyektning o'zaro munosabatlari yanada chuqurroq darajada ko'rib chiqilishga muhtoj bo'ladi. Zero, estetik obyektlarning har biri insonda turli xil psixologik, hissiy va kognitiv reaksiya uyg'otadi. Ushbu reaksiyalar tasodifiy makon kompozitsiyasi, materiallar, ranglar, ritm, yorug'lik, tovushlar, hatto odamlar harakatining intensivligi kabi ko'plab omillar bilan belgilanadi. Shu sababli shahar dizayni elementlarini yaratishda insonning idrok xususiyatlari, sezgirligi, vizual yuklama chegaralari, xavfsizlik ehtiyoji va madaniy kodlarini chuqur o'rganish juda muhimdir.

Shahar makonining har bir elementi estetik obyekt sifatida subyektga ma'lum semantik ma'no uzatadi. Masalan, ko'cha yoritishining sokin, iliq rangli bo'lishi tinchlik, xavfsizlik va qulaylik hissini beradi. Sovuq rangli, haddan tashqari yorqin yoritish esa faol dinamika, urban energiya hissini uyg'otadi, ammo uzoq muddat davomida insonni ruhiy jihatdan charchatishi mumkin. Shu sababli yoritish tizimlarining estetik ta'siri subyektning hisobga olgan holda ishlab chiqilishi zarur.

Estetik obyektlar orasida psixologik kontrastlar muhim rol o'ynaydi. Masalan, zich reklama panellari joylashgan hududdan birdaniga sokin yashil bog'ga kirish subyekt idrokidagi kontrast orqali kuchli estetik tajriba hosil qiladi. Bu kontrast subyektning hissiy holatini o'zgartiradi, unga psixologik "nafas olish" imkonini yaratadi. Shuningdek, tor ko'chadan keng maydonga chiqish, qorong'i hududdan yorqin maydonga o'tish ham estetik kontrast sifatida subyektning e'tiborini kuchaytiradi. Kontrastlarning muvaffaqiyatli qo'llanishi shahar kompozitsiyasining jonlanishiga xizmat qiladi.

Shahar obyektlari estetik ta'sirini kuchaytiruvchi yana bir omil vizual ritmdir. Ritm estetik idrokning eng muhim mexanizmlaridan biri. Inson o'z tabiatiga ko'ra ritmik takrorlanishni yaxshi qabul qiladi, chunki ritm ongda barqarorlik, muvozanat va tartib hissini yaratadi. Ko'chalardagi binolar bir xil balandlikda qurilgani, fasad elementlarining izchil takrorlanishi, yo'l chiziqlarining ritmik tartibi bularning barchasi subyektning shaharni qulay qabul qilishiga yordam beradi.

Agar ritm buzilsa masalan, bir xilda ketayotgan fasadlar orasida keskin baland minoraning paydo bo'lishi yoki ko'cha yoritish chiroqlarining tartibsiz joylashuvi subyektning idroki bezovta bo'ladi. Shu bois shahar

dizayni jarayonida ritmik uyg'unlikning ta'minlanishi muhim tamoyil hisoblanadi.

Shuningdek, estetik obyektlar subyektga ta'sir qilish jarayonida fazoviy nisbatlar ham beqiyos rol o'ynaydi. Inson o'z atrofidagi makonni tabiiy me'yorlar asosida qabul qiladi. Masalan, juda baland binolar odamda bosim hissini uyg'otishi mumkin; juda past, yoyiq kompozitsiyalar esa bo'shliq hissini kuchaytiradi. Shahar makonida balandlik, kenglik, chuqurlik, vizual chegaralar, ko'kalamzorlar, ochiq maydonlar kabi fazoviy parametrlar estetik obyektning umumiy ta'sirini belgilaydi.

Inson o'zini qulay his qilishi uchun fazoviy nisbatlar inson miqyosiga mos bo'lishi kerak. Buni "inson masshtabi" tamoyili deb ataydilar. Inson masshtabiga mos bo'lmagan shahar obyektlari estetik noqulaylik tug'diradi. Masalan, piyodalar zonalarida 3-4 qavatli binolar qulay qabul qilinsa, 30 qavatli minoralar bosim hissini kuchaytiradi. Shu bois estetik obyektning muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning subyekt bilan fazoviy proporsiyalarining mosligiga bog'liq.

Estetik subyektning shahar obyektiga bo'lgan munosabati shuningdek, madaniy kodlar bilan ham belgilanadi. Inson o'zining milliy identiteti, tarixiy xotirasi va madaniy merosi asosida estetik obyektlarni talqin qiladi. Masalan, Sharq me'morchiligidagi naqshlar uyg'unligi, geometrik kompozitsiyalar, ranglarning nozik tanlovi estetik kod subyekt ongida avlodlar davomida shakllangan. Zamonaviy shahar dizayni ushbu madaniy kodlarni hisobga olgan holda obyektlarni yaratishi kerak.

Agar shahar dizayni o'z madaniy kontekstiga mos kelmasa subyekt tomonidan rad qilinadi. Buning natijasida estetik begonalashuv paydo bo'ladi. Masalan, tarixiy hududga mutlaqo mos kelmaydigan, neon ranglarda yaltirab turuvchi zamonaviy reklama panellari estetik uyg'unlikni buzadi va subyektning hududga bo'lgan hurmatini susaytiradi. Shu bois urbanistik dizayn "madaniy uyg'unlik" tamoyilini albatta hisobga olishi kerak.

Subyekt va obyektning estetik munosabatidagi eng muhim komponentlardan yana biri yorug'likdir. Yorug'lik shahar makonining barcha estetik unsurlarini jonlantiradi. Kunduzi tabiiy yorug'likning o'zgarishi shahar fasadlarining rangini, chuqurligini, aks-sadosini o'zgartiradi. Tunda esa sun'iy yoritish estetik obyektning butunlay yangi ko'rinishini yaratadi. Shahar tuni alohida estetik tajriba.

Yorug'likning kuchi, yo'nalishi, rangi, harorati, intensivligi subjektiv idrokni shakllantiradi. Masalan, issiq rangli yorug'lik odam ongida muloyimlik, iliqlik va xavfsizlik hissini uyg'otadi. Sovuq rangli yorug'lik esa texnologik dinamika, zamonaviylik va energiya timsoliga aylanadi.

Yorug'likning estetik ta'siri uning obyekt bilan kompozitsion uyg'unligiga bog'liq. Fasadning rel'efi, naqshlar, materiallar yoritish orqali

yanada yorqin ifodalana oladi. Aksincha, noto'g'ri yoritilgan fasad estetik potentsialini yo'qotadi. Shu bois urban yoritish tizimlarining loyihalaniishi shahar estetikasi uchun hal qiluvchi bosqich hisoblanadi.

Subyekt va obyekt o'rtasidagi estetik muloqotda tovushlar ham muhim rol o'ynaydi. Tovush muhitining estetik sifati shahar qabulini kuchaytiradi. Piyodalar hududlarida transport shovqinining kamaytirilishi, suv havzalarining oqim tovushi, qushlar ovozinining tabiiy landshaft bilan uyg'unligi estetik obyektlarni boyitadi. Tovushlar muvozanatsiz bo'lsa inson sezgisi charchaydi va makon estetik jihatdan yoqimsiz bo'lib ko'rinadi.

Shuningdek, estetik subyekt shaharni boshdan kechirayotgan shaxs sifatida o'z harakatlari orqali makon bilan muloqot qiladi. Bu jarayon "kinaestetik estetik tajriba" deb ataladi. Masalan, bosilgan yo'l qoplamasining materiali, uning ovozi, elastikligi, poyabzal ostida qanday sezilishi bularning barchasi estetik tajribaga kiradi. Shu bois qadam yo'laklari uchun ishlatiladigan materiallar ham estetik obyekt sifatida qaraladi.

Raqamli texnologiyalar davrida subyekt va obyekt o'rtasidagi estetik munosabat yanada murakkablashdi. Endi obyekt subyektga tasvir muloqot, o'zgarish, interaktiv tajriba orqali ham ta'sir qiladi. Masalan, sensorli yoritish tizimlari subyekt yurganida yo'lakni yoritadi. Mediafasadlar odamlar harakatiga qarab animatsiya o'zgartiradi. AR texnologiyalari esa estetik obyektning virtual qo'shimchasini yaratadi. Bu esa estetik muloqotni uch o'lchamli, jonli, doimiy o'zgaruvchan tizimga aylantiradi.

Biroq raqamli estetik obyektlar ham me'yor bilan qo'llanilishi kerak. Agar ular haddan tashqari ko'payib ketsa shahar vizual shovqin bilan to'ladi, subyektning idrok tizimi charchaydi, estetika o'rniga informatsion bosim paydo bo'ladi. Shu bois raqamli estetika balansini topish shahar dizayni uchun muhim vazifa.

Estetik subyekt shahar obyektini idrok qilayotganda, uni o'z ma'naviy va hissiy dunyosi bilan taqqoslaydi. Shu sababli estetik obyektning inson ruhiy holatiga mosligi juda muhimdir. Masalan, dam olish bog'lari sokinlik, uyg'unlik, qulaylik uyg'otsin; ko'ngilochar hududlar esa dinamika, hayajon, yorqinlik uyg'otsin; tarixiy hududlar esa xotira, hurmat, chuqur ma'naviy his uyg'otsin. Bu "estetik moslik tamoyili"dir.

Shaharning estetik obyektlari shuningdek, ijtimoiy guruhlar uchun turlicha qabul qilinishi ham mumkin. Masalan, yoshlar uchun neon yoritish, raqamli displeylar, dinamik fasadlar jozibali bo'lsa, keksalar uchun sokin, klassik, kamyorqin makonlar ma'qul bo'lishi mumkin. Shuning uchun estetik dizayn turli yosh, madaniyat va dunyoqarashdagi subyektlarni hisobga olgan holda yaratilishi zarur.

Estetik obyektlarning fazoviy joylashuvi subyektning shahar bo'ylab harakatiga ta'sir qiladi. Masalan, yorqin markazlar odamlarni o'ziga tortadi.

Sokin yoritilgan maydonlar esa dam olish uchun qulay. Ko‘chalar bo‘ylab belgilangan estetik markazlar shahar bo‘ylab “vizual marshrut” yaratadi. Inson shu marshrut bo‘ylab yurib, turli estetik tajribalarni bosib o‘tadi. Bu shahar makonini idrok qilishning eng tabiiy shaklidir.

Shahar estetikasining subyekt uchun eng muhim jihatlaridan biri shahar bilan hissiy aloqa. Agar subyekt shaharni yaxshi ko‘rsa, shahar unga o‘ziga xos “uy” hisini beradi. Agar estetik obyektlar noqulay bo‘lsa subyekt makondan begonalashadi. Shu sababli shahar dizaynining asosiy vazifasi estetik obyektlar orqali subyektning shaharga bo‘lgan hissiy bog‘lanishini mustahkamlashdir.

Yakun sifatida aytish mumkinki, shahar estetikasi obyektlarning tashqi ko‘rinishidan ko‘ra kengroq tushuncha. Shahar va inson o‘rtasidagi murakkab psixologik, semantik, hissiy va fazoviy munosabatlar tizimidir. Shahar estetikasida obyekt tashqi vizual elementlar majmui; subyekt ularni idrok qiluvchi inson; estetika esa ikki tomonlama muloqot jarayonidir.

Shahar obyektlari o‘zgarishi, rivojlanishi, modernizatsiya qilinishi mumkin, ammo ular har doim subyektning idrok mexanizmlariga mos bo‘lishi shart. Shahar esa estetik subyekt bilan doim muloqotda bo‘lgan, tirik, o‘zgaruvchan organizmdir. Uning mazmuni ham, ruhiyati ham, estetik tarovati ham inson bilan birgalikda shakllanadi.

14.2. Shahar muhitini baholash mezonlari.

Shahar muhitini baholash mezonlari. Shahar muhitini baholash mezonlari zamonaviy shaharsozlik, me‘morchilik, landshaft arxitekturasi va shahar dizayni sohalarida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan tushunchadir. Shahar muhiti inson hayotining asosiy makoni bo‘lib, unda ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va estetik jarayonlar bir-biri bilan uzviy bog‘langan holda rivojlanadi. Shu sababli shahar muhitini baholash faqat texnik yoki funksional ko‘rsatkichlar bilan cheklanmaydi, balki insonidroki, estetik qabul, ekologik barqarorlik va ijtimoiy qulaylik kabi omillarni ham qamrab oladi. Baholash mezonlari shahar makonining sifat darajasini aniqlash, mavjud muammolarni tahlil qilish va kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashda asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shahar muhitini baholashda birinchi navbatda funksional mezonlar muhim o‘rin tutadi. Funksional baholash shahar hududining turli ehtiyojlarni qondirish darajasini ko‘rsatadi. Bunga transport tizimining qulayligi, piyodalar va velosipedchilar uchun sharoitlar, jamoat joylarining mavjudligi va ulardan foydalanish imkoniyati kiradi. Shahar muhiti kundalik hayot jarayonlarini osonlashtirishi, aholi uchun vaqt va makon jihatidan qulay bo‘lishi lozim. Funksional jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan shahar muhiti insonlarning ijtimoiy faolligini oshiradi, iqtisodiy jarayonlarni jadallashtiradi

va umumiy yashash sifatini yaxshilaydi. Shu bilan birga, turli funksional zonalarining o'zaro uyg'unligi shahar muhitining yaxlitligini ta'minlaydi.

Estetik mezonlar shahar muhitini baholashda alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular insonning vizual idroki va ruhiy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Estetik baholashda me'moriy shakllarning uyg'unligi, masshtab va proporsiya, ranglar uyg'unligi, material va fakturalarning mosligi muhim hisoblanadi. Shahar muhiti estetik jihatdan boy va jozibali bo'lsa, u insonda ijobiy hissiyotlar uyg'otadi, shahar bilan emotsional bog'lanishni kuchaytiradi. Estetik mezonlar shuningdek shahar silueti, panoramasi va vizual dominantalarni o'z ichiga oladi. Tarixiy obidalar va zamonaviy arxitektura o'rtasidagi muvozanat estetik baholashda muhim omil bo'lib, bu shahar qiyofasining uzluksizligini ta'minlaydi.

56-rasm: Ekologik barqarorlik

<https://thumbs.dreamstime.com/b/gr>.

Shahar muhitini baholashda ekologik mezonlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ekologik barqarorlik shahar rivojlanishining asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, yashil hududlarning yetarliligi, havoning sifati va shovqin darajasi bilan bevosita bog'liqdir. Shahar muhitida bog'lar, xiyobonlar, yashil yo'laklar va suv elementlarining mavjudligi ekologik muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Ekologik mezonlar orqali shahar muhitining inson salomatligiga ta'siri baholanadi. Toza havo, qulay mikroiklim va tabiiy elementlarning mavjudligi shahar aholisining jismoniy va ruhiy farovonligini ta'minlaydi.

Ijtimoiy mezonlar shahar muhitini baholashda inson omiliga qaratilgan bo'lib, aholi ehtiyojlari va manfaatlarini aks ettiradi. Ijtimoiy baholashda shahar muhitining inklyuzivligi, ya'ni barcha yosh va ijtimoiy guruhlar uchun qulayligi muhimdir. Nogironligi bo'lgan shaxslar, bolalar va

keksalar uchun moslashtirilgan infratuzilma shahar muhitining ijtimoiy sifatini oshiradi. Jamoat joylarining ochiqligi, xavfsizligi va ijtimoiy muloqot uchun qulayligi ham ijtimoiy mezonlarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shahar muhiti ijtimoiy jihatdan faol bo'lsa, u jamiyatda birdamlik va o'zaro hurmat muhitini shakllantiradi.

Madaniy mezonlar shahar muhitini baholashda muhim rol o'ynaydi, chunki shahar nafaqat yashash joyi, balki madaniy meros va qadriyatlar makoni hamdir. Madaniy baholashda tarixiy obidalar, an'anaviy me'moriy uslublar va mahalliy identitetni aks ettiruvchi elementlar e'tiborga olinadi. Shahar muhitida madaniy tadbirlar o'tkaziladigan joylarning mavjudligi va ularning sifat darajasi ham muhim mezon hisoblanadi. Madaniy boyliklarni asrab-avaylash va zamonaviy shahar hayoti bilan uyg'unlashtirish shahar muhitining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Xavfsizlik mezonlari shahar muhitini baholashda alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular aholi hayoti va mulkini himoya qilish bilan bog'liqdir. Yoritish tizimlarining sifati, jamoat joylarining ko'rinuvchanligi va nazorat qilinishi shahar muhitining xavfsizlik darajasini belgilaydi. Xavfsiz shahar muhiti insonlarda ishonch hissini shakllantiradi va jamoat joylaridan faol foydalanishga undaydi. Shuningdek, transport xavfsizligi, piyodalar o'tish joylari va yo'l belgilari ham baholash mezonlari qatoriga kiradi.

Shahar muhitini baholashda iqtisodiy mezonlar ham muhim o'rin tutadi. Iqtisodiy baholash shahar hududining investitsion jozibadorligi, xizmatlar va infratuzilmaning rivojlanganligi bilan bog'liqdir. Qulay va estetik shahar muhiti biznes faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi, turizm salohiyatini oshiradi va yangi ish o'rinlari yaratadi. Iqtisodiy jihatdan barqaror shahar muhiti aholining turmush darajasini oshiradi va shahar rivojlanishining uzoq muddatli strategiyasini qo'llab-quvvatlaydi.

Vizual mezonlar shahar muhitini baholashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular shahar makonining ko'rinish sifatini belgilaydi. Vizual baholashda ko'cha va maydonlarning kompozitsion yaxlitligi, ko'rinish nuqtalari va istiqbollarning aniqligi muhimdir. Tartibsiz reklama, me'yoridan ortiq vizual axborot va uyg'un bo'lmagan ranglar shahar muhitining estetik sifatini pasaytiradi. Vizual jihatdan muvozanatli shahar muhiti inson idrokini charchatmaydi va makonda yo'nalishni osonlashtiradi.

Shahar muhitini baholash mezonlari kompleks yondashuvni talab etadi, chunki shahar tizimi murakkab va ko'p qatlamli tuzilishga ega. Har bir mezon alohida ahamiyatga ega bo'lsa-da, ularning o'zaro bog'liqligi shahar muhitining umumiy sifatini belgilaydi. Funktsional qulaylik estetik jozibadorlik bilan uyg'unlashgandagina yuqori sifatli shahar muhiti shakllanadi. Ekologik barqarorlik va ijtimoiy qulaylik esa shahar muhitining uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, shahar muhitini baholash mezonlari shaharsozlik va dizayn jarayonlarida muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu mezonlar orqali shahar makonining hozirgi holati tahlil qilinadi, muammolar aniqlanadi va rivojlanish istiqbollari belgilanadi. Shahar muhitini baholashda inson omili, estetik idrok va ekologik mas‘uliyat markaziy o‘rinni egallaydi. Zamonaviy shahar muhiti qulay, xavfsiz, estetik va barqaror bo‘lishi lozim. Aynan shu mezonlar asosida baholangan shahar muhiti jamiyatning madaniy va ijtimoiy taraqqiyotiga xizmat qiladi hamda inson hayoti sifatini yuksaltiradi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar

1. Shahar estetikasi kontekstida “estetik subyekt” va “estetik obyekt” tushunchalarining mazmunini izohlang.
2. Shahar estetik obyektining subyekt ongiga ta’siri qanday psixologik mexanizmlar orqali yuzaga keladi?
3. Multisensor idrokning shahar estetikasi uchun ahamiyati nimada? Misollar bilan tushuntiring.
4. Sekvensial (ketma-ket) idrok jarayoni shahar makonining estetik qiymatini qanday belgilaydi?
5. Shahar makonida vizual ritmning subyekt idrokiga ta’siri qanday? Muvozanat va nomuvozanat holatlari haqida izoh bering.
6. Estetik obyektlar va madaniy kodlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik qanday shakllanadi?
7. Yoritishning rang harorati va intensivligi estetik subyekt idrokini qanday o‘zgartiradi?
8. Estetik obyektning inson masshtabiga mos kelmasligi qanday psixologik noqulayliklar keltirib chiqaradi?
9. Raqamli estetik obyektlar (mediafasadlar, interaktiv chiroqlar, AR texnologiyalari) shahar estetikasining subyekt bilan muloqot jarayonini qanday boyitadi?
10. Vizual shovqin nima va u shahar estetik idrokiga qanday salbiy ta’sir ko‘rsatadi?
11. Shahar landshafti (yashil hududlar) estetik subyektning ruhiy holatiga qanday ta’sir qiladi?
12. Tovush muhitining shahar estetik obyektlari tizimidagi roli nimadan iborat?
13. Estetik obyektlarning psixologik kontrasti subyekt idrokida qanday estetik tajriba yuzaga keltiradi?
14. Shahar makonida hissiy xavfsizlik omili estetik qabulga qanday ta’sir qiladi?

15. Nega shahar estetikasini subyekt va obyektning ikki tomonlama muloqoti sifatida tushunish zarur?

Foydalangan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Pallasmaa J. *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*. Wiley. Arxitektura va shahar estetikasini sezgilar orqali qabul qilishning nazariy asoslari yoritilgan.

2. Lynch K. *The Image of the City*. MIT Press. Shahar idroki, vizual elementlar, subyektning makonni qabul qilish mexanizmlari bo'yicha fundamental tadqiqot.

3. Norberg-Schulz C. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. Insonning makon bilan hissiy va ruhiy bog'lanishi, estetik obyektlarning semantik mazmuni tahlil qilingan.

4. Cullen G. *The Concise Townscape*. Architectural Press. Shahar makonining vizual ketma-ketligi, ritm, kontrast va kompozitsiya orqali estetik idrokning shakllanishi haqida muhim manba.

5. Gehl J. *Life Between Buildings*. Island Press. Shahar obyektlari va odamlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir, jamoat makonidagi subyektiv estetik tajribalar tahlil qilingan.

UMUMIY XULOSA

Shahar muhiti va landshaft arxitekturasida bo'yicha o'rganilgan mazkur fanning barcha boblari shahar makonining murakkab, ko'p qatlamli va tizimli tabiatini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, ular orasida kompozitsion tamoyillar, estetik qarashlar, tarixiy rivojlanish, texnologiyalar, ekologik yondashuvlar, inson omili va idroki, shuningdek raqamli transformatsiya kabi elementlar yagona butunlik sifatida birlashadi. Ushbu fan doirasida o'rganilgan har bir bo'lim shaharni faqat binolar, yo'llar, landshaftlar majmui sifatida emas, balki tirik organizm, unda yashovchi insonning ruhiy, madaniy, ijtimoiy ehtiyojlarini qondiruvchi murakkab tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shahar makonini shakllantirish jarayoni nafaqat texnik va konstruktiv masala, balki estetik, falsafiy, psixologik va ekologik masalalarni ham o'z ichiga olgan keng qamrovli ijodiy faoliyatdir. Fan davomida ko'rilgan boblar shuni ko'rsatadiki, shahar dizayni jamiyatning o'ziga bo'lgan qarashi, madaniy yuksalishi va estetik qadriyatlarini aks ettiruvchi ko'zgudir.

Shahar makonining tarixiy rivoji shuni isbotladiki, har bir davr o'zining dunyoqarashi va texnologik imkoniyatlariga mos ravishda makon yaratgan. Tarixiy shaharlar ko'proq diniy, siyosiy va iqtisodiy markazlar sifatida shakllangan bo'lsa, zamonaviy shaharlarda texnologiya, transport, kommunikatsiya va ekologiya masalalari yetakchi o'rin tutadi. Bu esa shahar tizimining doimiy o'zgarish, takomillashuv va moslashuv jarayonida ekanini ko'rsatadi. Tarixiy shaharsozlik tajribasi zamonaviy dizayn uchun asosiy qadriyatlardan biridir, chunki u makonning ruhini saqlash va uning zamonaviy ehtiyojlar bilan uyg'unlashuvini ta'minlaydi. Tarixiy merosni saqlash faqat binolarni asrash emas, balki estetik, madaniy va ijtimoiy xotirani davom ettirish demakdir.

Estetikaning nazariy asoslari va shahar dizaynidagi ahamiyati o'rganilgan boblar orqali shahar makonini idrok qilish jarayonida inson sezgilari, ruhiy holati, rang, yorug'lik, shakl, material va kompozitsiyaning o'zaro ta'siri naqadar muhim ekanini ko'rsatadi. Estetik yondashuv shahar muhitining hissiy sifatini belgilaydi, chunki inson shaharni nafaqat ko'radi, balki eshitadi, sezadi, uning boy semantik mazmunini his qiladi. Insonning idrok tizimi shahar muhitini tushunishda hal qiluvchi rol o'ynaydi: ranglarning uyg'unligi, yoritishning to'g'ri tashkil etilishi, landshaftning ravon kompozitsiyasi, fasadlarning ritmik takrorlanishi bularning barchasi insonda ijobiy estetik qabul hosil qiladi. Aksincha, tartibsiz vizual makon, ortiqcha reklama, qiyin navigatsiya tizimi, buzilgan kompozitsiyalar inson hissiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shahar muhitining kompozitsion asoslari bo'yicha o'rganilgan tamoyillar shuni ko'rsatadiki, makonning vizual yaxlitligi tasodifiy shakllanmaydi; aksincha, u aniq tamoyillar: ritm, proporsiya, kontrast, simmetriya, assimetriya, masshtab, funksional zonalash kabi elementlarga asoslanadi. Har qanday shahar komponovkasi uning umumiy obrazini belgilaydi. Agar shahar tarkibiy qismlari uyg'un bo'lsa qulay va estetik bo'ladi; agar bo'linmalar o'rtasida tartib bo'lmasa shahar nomutanosib va vizual jihatdan charchatadigan makonga aylanadi. Shuning uchun ham shahar estetikasi faqat go'zallik yaratish emas, balki tartib, uyg'unlik va ravonlikni ta'minlashdir.

Material, faktura, rang va yorug'lik kabi estetik vositalar shahar makonining umumiy hissiy ohangini belgilaydi. Qurilish materiallarining tanlanishi estetik qiyofaga kuchli ta'sir ko'rsatadi: tabiiy materiallar sokin va ekologik obraz yaratadi, shisha va metall esa texnologik, zamonaviy obrazni shakllantiradi. Yorug'lik esa shahar estetikasi uchun eng muhim vositalardan biridir. U fasadni jonlantiradi, makonni xavfsiz qiladi, kompozitsion markazlarni ajratib ko'rsatadi, tungi shahar obrazini yaratadi. Yorug'likning noto'g'ri tanlanishi esa makonni agressiv yoki bezovta qiluvchi tusga keltiradi.

Topiar san'ati, suv elementlari, landshaft kompozitsiyasi bularning barchasi shahar ekologik-estetik qadriyatlarini boyituvchi vositalardir. Yashil hududlar shahar muhitiga nafaqat kislorod, balki ruhiy tinchlik, estetik zavq, psixologik muvozanat olib keladi. Suv elementlari esa tovush, ko'rinish va harakat orqali makonga tiriklik beradi. Favvoralarning vizual ritmi, suvning oqim balansi, uning yoritish bilan uyg'unlashtirilishi estetik obyekt sifatida subyekt ongida ijobiy taassurot uyg'otadi.

Zamonaviy yondashuvlardan biri raqamli texnologiyalarni shahar dizayniga integratsiya qilishdir. Mediafasadlar, raqamli navigatsiyalar, sensorli yoritish tizimlari, AR/VR texnologiyalari shahar estetikasiga butunlay yangi qiyofa bag'ishlaydi. Raqamli makon shaharni dinamik, jonli, interaktiv tizimga aylantiradi. Ammo bu jarayon me'yor bilan boshqarilishi kerak, chunki haddan tashqari raqamlashtirish vizual shovqin keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun raqamli estetika aniq tamoyillar: balans, kontrastni cheklash, yorqinlikni me'yorlashtirish, madaniy muvofiqlik asosida qo'llanadi.

Yoritish tizimlari va reklama estetikasiga bag'ishlangan boblar shaharni tungi paytda idrok qilish jarayoni kunduzgidan keskin farq qilishini ko'rsatadi. Tungi yoritish inson xavfsizligi, psixologik holati, yo'nalish topishi va estetik qabulini belgilaydi. Reklama esa shahar vizual muhitining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, uni tartibga solish estetik muvozanatni saqlashning yagona yo'lidir. Navigatsiya tizimlari, belgilarning dizayni,

piktogrammalar ham estetik obyekt sifatida qaraladi, chunki ular shahar bilan muloqotning vizual tilini shakllantiradi.

Shahar estetik subyekt va obyektining o'zaro munosabatlariga bag'ishlangan bob esa butun fanning asosiy falsafiy mohiyatini ochib beradi. Shahar obyektlar yig'indisi emas, balki inson sezgilari orqali tirik manzaraga aylanuvchi makondir. Inson shaharni idrok qiladi, shahar esa o'z navbatida insonning kayfiyati, ruhiyati, xavfsizlik hissi, madaniy fikrlashi va estetik didiga ta'sir qiladi. Bu ikki tomonlama jarayon shahar dizaynining markazida turadi. Estetik mutanosiblik, psixologik moslik, vizual uyg'unlik bularning barchasi shahar va inson o'rtasidagi muloqotni yaratadi.

Mazkur fanning umumiy mazmuni shuni ko'rsatadiki, shahar dizayni texnik, ekologik, madaniy, psixologik va estetik omillar uyg'unligidan iborat murakkab ilmiy-amaliy yo'nalishdir. Har bir estetik obyekt, kichik detaldan tortib yirik landshaftgacha, inson idrokiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shahar muhitining muvaffaqiyati esa aynan ana shu ta'sirlarning ijobiy bo'lishiga bog'liq.

Shu tizimda estetik, funksional va ekologik omillar bir-biri bilan uyg'unlashmasa, shahar o'z vazifasini to'liq bajara olmaydi. Shaharni zamonaviy talablarga mos ravishda barpo etish yoki qayta qurishda shaharsozlik, arxitektura, landshaft dizayni, ekologiya, transport tizimi, raqamli texnologiyalar va psixologiyaning o'zaro bog'liqligini chuqur tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shahar makonining estetikasini shakllantirishda shunchaki vizual go'zallikni yaratish emas, balki insonning ruhiy holati, psixologik ehtiyojlari, xavfsizlik hislari va ijtimoiy faolligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan makon yaratish maqsad qilingan bo'lishi kerak. Masalan, ochiq jamoat joylari, piyodalar zonalari, madaniy markazlar, landshaft hududlari, suv inshootlari, haykaltaroshlik kompozitsiyalari bularning barchasi shahar muhitini boyitadi, insonni makon bilan bog'laydi, uning ijtimoiy faolligini oshiradi, shaharni jozibador qiladi. Shaharni o'ziga tortuvchi, yashash uchun qulay, estetik jihatdan uyg'un hududga aylantiruvchi omillar aynan shular hisoblanadi.

Bu fanning boblari shuni ko'rsatadiki, shahar dizayni faqat bitta yo'nalish yoki bitta yondashuvga tayanmaydi. U kompleks tizimdir. Masalan, kompozitsion tamoyillar makonning vizual tartibini belgilaydi; landshaft san'ati ekologik muvozanatni yaratadi; yoritish tizimlari xavfsizlik va estetik uyg'unlikni ta'minlaydi; reklama va navigatsiya tizimlari shahar bilan muloqotning vizual tilini shakllantiradi; raqamli texnologiyalar shaharni jonli, dinamik va interaktiv tizimga aylantiradi; inson idroki estetik obyektning subyekt tomonidan qanday qabul qilinishini belgilaydi. Shunday qilib, shahar dizayni fanlararo hamkorlik mahsulidir.

Insonning estetik idroki shahar dizaynining markazida turadi. Inson shaharni faqat ko‘rish orqali emas, balki eshitish, hid bilish, teginish, harakat qilish orqali idrok qiladi. Shu sababli makonni shakllantirishda multisensor yondashuv muhimdir. Ko‘cha qoplamasining materiali, bog‘larning hidlari, suvning shovqini, daraxtlar orasidagi shamol tovushi, fasadlarning fakturasi bularning barchasi insonning hissiy tajribasiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday ko‘p sezgili tajriba shahar makonini yanada jonli, mazmunli, esda qolarli qiladi.

Shaharning vizual yaxlitligi esa uning kompozitsion izchilligiga bog‘liq. Fasadlarning balandligi, kenglikning proporsiyasi, ko‘cha bo‘ylab elementlarning ritmik almashinuvi, ranglarning uyg‘unligi, materiallarning mosligi bular shahar obrazining mustahkamlanishida asosiy omillardir. Agar bu omillar o‘zaro uyg‘un bo‘lsa shahar chuqur estetik qoniqish uyg‘otadi; aksincha, tartibsizlik hukm sursa shahar vizual va psixologik stress manbaiga aylanadi. Shuning uchun shahar dizayni jarayonida har bir elementning joylashuvi, shakli, materiali, rang tanlovi katta mas‘uliyat bilan hal qilinishi kerak.

Shahar estetikasi faqat tashqi qobiq emas insonning makonda o‘zini qanday his qilishini belgilovchi omillardir. Shahar bilan inson o‘rtasidagi hissiy aloqa mavjud bo‘lmasa makon o‘z funksiyasini yo‘qotadi. Bu jarayonda jamoat joylari alohida o‘rin tutadi. Ular insonlar o‘rtasida tabiiy muloqot, ijtimoiy integratsiya, madaniy almashinuv, dam olish, ijodiy faollik uchun imkoniyat yaratadi. Muvaffaqiyatli jamoat joylari shahar ruhining markazlari. Ushbu fan doirasida ko‘rilgan barcha boblar jamoat joylarini qanday qilib qulay, estetik, xavfsiz va funksional qilish mumkinligi haqida chuqur nazariy va amaliy bilim beradi.

Shaharning raqamli transformatsiyasi esa uning estetik qiyofasini yangi bosqichga olib chiqdi. Raqamli texnologiyalar yordamida shahar yanada ko‘p qirrali, jonli, interaktiv bo‘lib bormoqda. Mediafasadlar shahar fasadlarini dinamik tasvirlar orqali jonlantiradi; raqamli navigatsiya tizimlari yo‘nalish topishni osonlashtiradi; sensorli yoritish tizimlari shaharga energiya tejoychi va estetik yechimlar taklif qiladi; AR va VR texnologiyalari esa shaharni virtual tajribalar bilan boyitadi. Ammo har qanday innovatsiya kabi, raqamli estetika ham me‘yor bilan boshqarilishi zarur. Aks holda vizual shovqin, ma‘lumot ortig‘i, yorqinlikning haddan tashqari ko‘pligi inson idrokini charchatadi.

Shaharni o‘rganish doimo davom etadigan jarayon, chunki shahar o‘zi ham tirik organizmga o‘xshaydi: o‘sadi, o‘zgaradi, yangilanadi, eskiradi, qayta quriladi. Ushbu fan o‘rgatadiki, shahar bilan ishlashda universal yechimlar yo‘q; har bir shahar o‘ziga xos, har bir makonning talabi alohida, har bir jamiyatning qadriyatlarini boshqacha. Shuning uchun shahar dizayni

mahalliy madaniyat, iqlim, iqtisodiy imkoniyatlar, tarixiy xotira va ijtimoiy ehtiyojlarga mos ravishda olib borilishi kerak.

Estetikaning shaharsozlikdagi ahamiyati shundaki, u shaharni inson uchun nafaqat funksional, balki ma'noli makonga aylantiradi. Inson o'zini bog'laydigan, yodda qoladigan, ruhiy taskin beradigan makonda yashashni istaydi. Shu sababli estetika shunchaki "go'zallik" emas qulaylik, uyg'unlik, xavfsizlik, tartib, ruhiy tinchlik, ijtimoiy integratsiya degan ma'nolarni o'z ichiga oladi. Agar shahar estetik tamoyillarga amal qilsa yashash uchun qulay, jozibador, ma'noli makonga aylanadi.

Shahar estetikasi insonning shahar bilan o'zaro munosabatini ham belgilaydi. Agar makon subyektgga mos bo'lsa inson shaharga nisbatan ijobiy hissiyotlar bilan qaraydi; agar makon estetik, funksional yoki psixologik jihatdan noqulay bo'lsa subyekt makondan begonalashadi, shahar unga "o'z uyi" bo'lolmaydi. Shuning uchun shahar dizayni insonning ruhiy, estetik, ijtimoiy ehtiyojlarini oldindan ko'rib, makonni shunga mos tarzda shakllantirishi zarur.

Bu fanning barcha boblari shaharni ikki qarama-qarshi element subyekt va obyektning uzluksiz muloqoti sifatida tushuntiradi. Obyekt shahar elementlari; subyekt shaharni idrok qiluvchi inson. Estetika esa ularni bog'lovchi ko'prikdir. Agar obyektlar subyekt ehtiyojlariga mos bo'lsa shahar muvaffaqiyatli; aks holda muvaffaqiyatsiz bo'ladi. Shuning uchun shahar dizaynerlari uchun eng muhim savol: "Bu makon insonni qanday his qildiradi?" degan savoldir.

Inson uchun yaratilmagan, faqat texnik yoki iqtisodiy maqsadni ko'zlab qurilgan makonlar hech qachon o'zini oqlamaydi, chunki shaharni tirik qiladigan narsa – unda yashayotgan insonlarning kundalik tajribalaridir. Bu tajriba qanchalik ijobiy, mazmunli va estetik boy bo'lsa, shahar shunchalik muvaffaqiyatli va jozibali bo'ladi.

Bu fan davomida o'rganilgan konseptlar shuni ko'rsatadiki, shahar o'zining vizual, ekologik, funksional va estetik qatlamlari bilan birgalikda yagona organizm sifatida ishlaydi. Masalan, ko'cha fazosining to'g'ri tashkil etilishi nafaqat transport oqimini qulaylashtiradi, balki piyodalarning yurish tajribasini, xavfsizlik hissini, vizual qabulni shakllantiradi. Fasadlarning ritmik tartibi shahar obrazini mustahkamlaydi, yo'nalish topishni osonlashtiradi, makonni vizual tartibga soladi. Landshaft dizayni ekologik barqarorlikka xizmat qilish bilan birga estetik tinchlik va fazoviy yumshoqlik yaratadi. Suv elementlari esa shahar muhitini tovush, harakat va yorug'lik o'yini bilan boyitadi.

Yorug'likning qanday tanlanishi ham shahar estetikasiga ijobiy yoki salbiy ta'sir qiladi. Tungi shahar aynan yoritish orqali o'z qiyofasini namoyon qiladi. Yorug'likning to'g'ri tanlanishi fasadlarni jonlantiradi,

yoʻllarni xavfsiz qiladi, landshaftni yoritadi, shahar obrazining kechki talqinini yaratadi. Ammo notoʻgʻri yoritish insonni bezovta qiladi: haddan tashqari yorqin ekranlar, bir tekis tarqalmagan chiroqlar, rangning nooʻrin tanlanishi vizual shovqinni kuchaytiradi. Natijada shahar estetikasining eng muhim maqsadi vizual tinchlik va tartib buziladi.

Reklama tizimlari ham shahar muhitining ajralmas qismi boʻlib, ular tartib bilan joylashtirilsa iqtisodiy faoliyatni jonlantiradi, shahar brendini mustahkamlaydi; ammo tartibsiz joylashtirilsa shahar qiyofasini buzadi, idrokni charchatadi, vizual ifloslanish keltirib chiqaradi. Shuning uchun shahar reklama siyosati estetik va urbanistik meʼyorlarga tayangan holda boshqarilishi zarur.

Shaharning estetik subyekt va obyekt sifatida oʻrganilishi esa mazkur fanning eng muhim nazariy yutuqʻidir. Bu yondashuv shaharni inson sezgilari orqali tushunishga imkon beradi. Inson shaharni static-dinamik, doimiy oʻzgarib turuvchi jarayon sifatida qabul qiladi. U koʻchadan oʻtganda makon ketma-ketlikda ochiladi: burilishlar, maydonlar, fasadlar, landshaftlar, yorugʻlik, tovushlar bularning barchasi bir butun estetik tajribaga aylanadi. Bu jarayon “sekvensial idrok” deb ataladi. Shahar dizayni ushbu ketma-ketlikni hisobga olgan holda yaratilsa makon inson uchun mazmunli va yoqimli boʻladi.

Raqamli texnologiyalar esa shahar estetikasini butunlay yangi bosqichga olib chiqqan. Endilikda shahar nafaqat fizik, balki raqamli qatlama ham ega. Mediafasadlar orqali fasadlar jonlanadi, sensorli yoritish tizimlari odamlar harakatiga mos ravishda oʻzgaradi, AR texnologiyalari orqali tarixiy joylar virtual tarzda jonlantiriladi, raqamli navigatsiya shaharni tushunarli qiladi. Bu texnologiyalar subyekt va obyekt oʻrtasidagi estetik muloqotni yanada murakkab, chuqur va interaktiv darajaga olib chiqadi. Ammo bu jarayonda muhim tamoyil meʼyorni saqlashdir. Texnologiyaning ortiqchaligi shahar estetikasini yemiradi, kamligi esa shaharni zamonaviylashtirish imkonini cheklaydi.

Shaharni obodonlashtirish jarayonlari, kompozitsion tamoyillar, rang, shakl, faktura, material tanlovi kabi elementlar barchasi shahar obraziga taʼsir qiluvchi asosiy vositalardir. Ular uygʻun boʻlsa shahar hayotga toʻladi, mazmunli, qulay va ilhomlantiruvchi makonga aylanadi. Uygʻunlik buzilsa shahar begonalashadi, odamlar oʻzini unda yoʻqotadi, makon maʼnosiz boʻlib qoladi. Shu bois ushbu fan shaharni estetika, psixologiya, falsafa, texnologiya, ekologiya va arxitektura prizmasidan koʻrib chiqadi.

Inson shahar uchun markaziy figura. Shahar dizayni insonning ruhiy holati, xavfsizlik ehtiyojlari, estetik zavq olishi, ijtimoiy muloqoti va kundalik faoliyatiga mos boʻlishi kerak. Inson oʻzini shaharda qulay his qilsa shahar tirikdir. Inson oʻzini begona his qilsa shahar oʻz mohiyatini yoʻqotadi.

Shuning uchun shahar dizayni jarayonida eng muhim savol: “Bu makon insonni qanday his qildiradi?” degan savoldir. Agar javob ijobiy bo‘lsa shahar muvaffaqiyatli; agar salbiy bo‘lsa dizayn qayta ko‘rib chiqilishi zarur.

Fan bo‘ylab o‘rganilgan barcha bo‘limlar shuni ko‘rsatadiki, shahar estetikasi inson va makonning o‘zaro muloqoti, ikki tomonlama jarayondir. Shahar inson uchun yaratiladi, inson esa o‘z idroki orqali shaharni yaratadi. Bu jarayonning go‘zalligi shundaki, har bir shahar o‘ziga xos, har bir makonning o‘z ruhiyati, tarixi, mazmuni bor. Shahar dizayni esa mana shu ruhiyatni saqlash, mazmunni boyitish, makonni estetik va funksional jihatdan mukammallashtirish san’atidir.

Yakun sifatida aytish mumkinki, ushbu fan shaharni nafaqat fizik makon sifatida, balki madaniy, estetik, ekologik, psixologik va raqamli jarayonlarning birlashgan murakkab tizimi sifatida o‘rganadi. Shahar dizayni har doim jamiyatning bugungi darajasi, ertangi orzulari va tarixiy xotirasini aks ettiradi. Har bir element ko‘cha, bino, yoritish, daraxt, haykal, reklama, raqamli fasad shahar hikoyasining bir bo‘lagidir. Bu hikoyaning qanchalik chiroyli, uyg‘un va mazmunli yozilishi esa shahar dizaynerlari, me’morlar, landshaft mutaxassislari va butun jamiyatning estetik qarashlariga bog‘liqdir.

Shunday qilib, ushbu fanning barcha boblari umumiy holda shunday xulosaga olib keladi: shahar inson uchun, inson shahar uchun. Shahar dizayni ikki dunyoning birlashishi, uyg‘unligi, bir-birini boyitishi, yashnatishi jarayonidir. Agar shahar estetik, funksional, ekologik va psixologik jihatdan mukammal bo‘lsa, unda inson ham mukammal yashaydi.

GLOSSARIY

Aholi zichligi – shaharda bir kvadrat maydonga to‘g‘ri keladigan aholining miqdori.

Arxitektura – makon va shakl yaratish san‘ati hamda fani.

Arxitektura ansambli – bir-biri bilan uyg‘un me‘moriy obyektlar majmuasi.

Arxitektura dominant – shahar kompozitsiyasida asosiy urg‘u beriladigan bino yoki obyekt.

Arxitektura massasi – binolarning hajmiy shakli va umumiy ko‘rinishi.

Arxitektura ritmi – takrorlanuvchi elementlarning kompozitsion tartibi.

Aglomeratsiya – bir nechta yirik shaharlarning o‘zaro bog‘liq hududlar orqali birikishi.

Areal – ma‘lum funksiyaga ega bo‘lgan hudud maydoni.

Aksial kompozitsiya – markaziy o‘q atrofida tashkil etilgan shahar makoni.

Aholi migratsiyasi – shaharlar o‘rtasida aholi harakati.

Aholi punktlari – aholi yashaydigan geografik hududlar.

Aholi rejalashtirish tizimi – shahar aholisi soni va ehtiyojlarini hisobga olgan rejalashtirish.

Avtomobil infratuzilmasi – yo‘llar, ko‘priklar, yo‘lkalar tizimi.

Balans hududi – shahar landshaftida tabiat va qurilish nisbatining uyg‘unligi.

Bino balandligi reglamenti – bino qavatlarini cheklovi.

Bosh reja – shahar rivojlanishining asosiy hujjati.

Bosh plan – hududning asosiy rejalashtirish yechimi.

Barqaror shahar – ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlay oladigan shahar modeli.

Boulevard – daraxtlar bilan bezatilgan keng piyoda ko‘chasi.

Butunjahon shahar merosi – UNESCO tomonidan e‘tirof etilgan tarixiy hududlar.

Daraxtzor hudud – shaharning ko‘kalamzorlashtirilgan qismi.

Deurbanizatsiya – aholining yirik shaharlarni tark etib, kichik aholi punktlariga ko‘chishi.

Demografik yuklama – aholining infrastruktura tizimlariga bo‘lgan bosimi.

Dendropark – daraxt turlarini o‘rganish va namoyish qilish hududi.

Dispers rejalashtirish – obyektlarni tarqalgan holda joylashtirish tizimi.

Dominanta – ko‘zga birinchi tushadigan asosiy me‘moriy obyekt.

Doimiy makon – barqaror funksiyaga ega bo‘lgan shahar hududi.

Ekologik koridor – tabiat unsurlari bog‘lanma yo‘lagi.

Ekopark – ekologik tamoyillar asosida yaratilgan shahar parki.

Estetik landshaft – vizual va hissiy baholashga mos makon.

Fasad – binoning tashqi qismi.

- Fasad ritmi** – fasad elementlarining takrorlanuvchi kompozitsiyasi.
- Funksional zonalash** – shahar hududlarini vazifalar bo'yicha bo'lish.
- Gentrifikatsiya** – eski hududlarni modernizatsiya qilish jarayoni.
- Geoplastika** – relyefni shakllantirish san'ati.
- Gidrologik landshaft** – suv obyektlari bilan bog'liq hudud.
- Gidrotexnik inshoot** – suvni boshqarishga mo'ljallangan obyektlar.
- Gorodskoy landshaft** – inson faoliyati orqali shakllangan shahar tabiat tizimi.
- Grafik navigatsiya** – belgilar orqali shahar bo'ylab yo'nalish ko'rsatish tizimi.
- Gorizontaal rejalashtirish** – hududning yer usti rejasi.
- Hududiy identitet** – hududning o'ziga xos qiyofasi.
- Hududiy brending** – shahar yoki mintaqaning imijini yaratish.
- Infratuzilma** – shaharni ta'minlovchi xizmat tizimlari.
- Ijtimoiy makon** – odamlar uchun ochiq bo'lgan jamoat joylari.
- Iqtisodiy landshaft** – iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq hududlar.
- Iqlim dizayni** – iqlim sharoitlariga mos arxitektura yechimlari.
- Innovatsion shahar** – texnologik rivojlanishga asoslangan shahar modeli.
- Intermodal transport** – bir nechta transport turlarining integratsiyasi.
- Jamoat makoni** – keng ommaga mo'ljallangan ochiq hududlar.
- Jismoniy makon** – shahar geografik hududining asosiy qatlami.
- Landshaft** – tabiiy va sun'iy elementlar majmuasi.
- Landshaft arxitekturasi** – yashil hududlar va tabiat elementlarini loyihalash san'ati.
- Landshaft dizayni** – estetik va ekologik makon yaratish jarayoni.
- Landshaft birligi** – makonning vizual yaxlitligi.
- Landshaft ekologiyasi** – tabiat tizimlarining shahar bilan o'zaro ta'siri.
- Landshaft morfologiyasi** – relyef shakllari tizimi.
- Park dizayni** – jamoat yashil hududlarini loyihalash.
- Bog' arxitekturasi** – sun'iy landshaft san'ati.
- Relyef** – hududning tabiiy baland-pastligi.
- Topiar** – daraxt va butalarni dekorativ shaklga solish san'ati.
- Botanik kompozitsiya** – o'simliklarni badiiy joylashtirish.
- Floral dekor** – gullar bilan bezash san'ati.
- Floristik ritm** – o'simliklarning ketma-ketlikdagi uyg'unligi.
- O'simlik palitrasi** – landshaftda qo'llaniladigan o'simlik turlari.
- Vegetatsiya zonasi** – bir xil o'simliklar o'sadigan hudud.
- Ekologik barqarorlik** – tabiat resurslarining uzoq muddat saqlanishi.
- Biofilik dizayn** – insonni tabiatga yaqinlashtiruvchi dizayn.
- Fitodizayn** – o'simliklar bilan interyer va eksteryer bezash.
- Aqlli sug'orish tizimi** – avtomatlashtirilgan suv ta'minoti.

- Monospecies landshaft** – bitta o‘simlik turidan iborat hudud.
- Polispecies landshaft** – turli o‘simliklardan iborat kompozitsiya.
- Landshaft kompozitsiyasi** – makonning vizual strukturasi.
- Landshaft estetika** – tabiat elementlari orqali estetik ta‘sir yaratish.
- Geobotanika** – o‘simlik turlarining hudud bo‘yicha tarqalishini o‘rganish.
- Ekoton** – ikki turdagi landshaft kesishgan hudud.
- Yashil koridor** – shahar bo‘ylab o‘tuvchi ko‘kalamzor yo‘lak.
- Yashil devor** – vertikal o‘simliklar tizimi.
- Yashil tom** – o‘simlik ekilgan tom tizimi.
- Agroles dizayn** – qishloq landshaftlarini loyihalash.
- Tropik landshaft** – issiq iqlimga mos landshaft tizimi.
- Arxitektura-landshaft integratsiyasi** – binolar va tabiatning birlashuvi.
- Ekologik park** – minimal antropogen ta‘sirga ega park turi.
- Suv landshafti** – suv elementlari asosidagi kompozitsiya.
- Sun‘iy ko‘l** – landshaft dizayni uchun yaratilgan suv havzasi.
- Botanik bog‘** – o‘simliklarni o‘rganish markazi.
- Park bariyeri** – landshaftni chavandozlardan himoyalash tizimi.
- Piyodalar yo‘lagi** – landshaft bo‘ylab yurish uchun yo‘l.
- Suv kompozitsiyasi** – fontan va oqim elementlari majmuasi.
- Landshaft me‘moriy qatlami** – yer, o‘simlik va suv qatlamlari tizimi.
- Mikroiqlim** – kichik hududdagi iqlim sharoitlari.
- Dekorativ butalar** – estetik maqsad uchun ekilgan butalar.
- Ornamental daraxtlar** – bezakbop daraxtlar.
- Hajmiy landshaft** – ko‘tarilgan relyef elementlari.
- Ochik landshaft** – keng maydonli, kam daraxtli hudud.
- Yopiq landshaft** – daraxtzor bilan to‘ldirilgan hudud.
- Arborist** – daraxt o‘sishi va parvarishi bo‘yicha mutaxassis.
- Landshaft rekonstruksiyasi** – eski hududlarni qayta tiklash.
- Park mobilyasi** – skameyka, chiroq, axlat qutisi kabi elementlar.
- Estetik biomuhit** – tabiat va dizayn uyg‘unligidagi hudud.
- Ekosistema xizmatlari** – tabiatning inson uchun foydali funksiyalari.
- Estetika** – go‘zallik va idrok haqidagi fan.
- Estetik idrok** – makonni qabul qilishning hissiy va ongli jarayoni.
- Estetik obyekt** – inson idrokiga ta‘sir etuvchi vizual element.
- Estetik subyekt** – makonni idrok qiluvchi inson.
- Estetik uyg‘unlik** – barcha elementlarning proporsional mosligi.
- Vizual ritm** – ko‘rinishlarning ketma-ketlikdagi takrorlanishi.
- Kontrast** – ikki element o‘rtasidagi qarama-qarshilik.
- Simmetriya** – ikki tomonning bir-biriga mos kelishi.
- Assimmetriya** – shakl va elementlarning nomutanosibligi.
- Meros estetika** – tarixiy makonning estetik qiymati.

- Kenglik idroki** – fazoni qabul qilish sezgisi.
- Balans** – kompozitsiyada og‘irliklarning muvozanati.
- Masshtab** – elementlarning inson hajmiga mosligi.
- Psixogeografiya** – makonning inson hissiyotiga ta’siri.
- Fazoviy ritm** – hududning bo‘limlar bo‘yicha tartibi.
- Hissiy xavfsizlik** – makonda o‘zini tinch his qilish darajasi.
- Makon poetikasi** – makonning estetik semantikasi.
- Fazoviy oqim** – makon ichida harakatning tabiiy yo‘nalishi.
- Identitet** – hududning o‘ziga xos qiyofasi.
- Ikonografiya** – vizual belgilar tizimi.
- Kontekst** – makonning tarixiy va madaniy muhit bilan aloqasi.
- Minimalizm** – ortiqcha elementlarsiz estetik tizim.
- Monumentallik** – katta hajmli, ulug‘vor shakl.
- Proporitsiya** – elementlar nisbatining uyg‘unligi.
- Vizual shovqin** – ko‘zga ortiqcha yuk beruvchi elementlar yig‘indisi.
- Peysaj poetikasi** – landshaftning estetik mazmuni.
- Xotira makoni** – tarixiy voqealar bilan bog‘liq hudud.
- Arxitektura plastika** – shakl va hajmning badiiy ifodasi.
- Fazoviy kompozitsiya** – hududning umumiy vizual tuzilmasi.
- Rang palitrasi** – makonda qo‘llaniladigan ranglar to‘plami.
- Rang psixologiyasi** – rangning inson hissiyotiga ta’siri.
- Ritmik kontrast** – ritmning o‘zgarishi orqali urg‘u berish.
- Fazoviy urg‘u** – diqqat markaziga aylantirilgan element.
- Shakliiy uyg‘unlik** – shakllarning umumiy mosligi.
- Dinamik kompozitsiya** – harakatni aks ettiruvchi tuzilma.
- Statik kompozitsiya** – tinch va barqaror tuzilma.
- Fazoviy gradient** – makonning asta-sekin o‘zgarishi.
- Tonal kontrast** – yorug‘lik va soyalar farqi.
- O‘q kompozitsiyasi** – markaziy yo‘nalishga asoslangan dizayn.
- Panorama** – keng ko‘lamli makon ko‘rinishi.
- Perspektiva** – masofa ta’sirini ifodalash.
- Makon semantikasi** – fazoning ma’noli qatlami.
- Hissiy rezonans** – makonning subyektga kuchli hissiy ta’siri.
- Urban estetika** – shahar go‘zalligi haqidagi fan.
- Kichik shaklli arxitektura** – kichik hajmdagi estetik elementlar.
- Arxitektura detal** – binoning mayda bezak elementi.
- Kompozitsion markaz** – makondagi asosiy urg‘u nuqtasi.
- Kompozitsion yadro** – hududning asosiy tashkil etuvchisi.
- Shahar poetikasi** – shahar obrazining hissiy mazmuni.
- Semantik landshaft** – ma’no yuklangan makon strukturalari.
- Yoritish dizayni** – makonni yorug‘lik orqali badiiy yoritish san’ati.

- Fasad yoritishi** – binoning tashqi qismini maqsadli yoritish.
- Funksional yoritish** – xavfsizlikni ta'minlovchi yoritish.
- Dekorativ yoritish** – estetik maqsadga xizmat qiluvchi yoritish turi.
- LED texnologiya** – energiya tejankor yoritish manbai.
- Yorug'lik ifloslanishi** – ortiqcha sun'iy yorug'likning zararli ta'siri.
- Intellectual yoritish** – avtomatlashtirilgan yorug'lik boshqaruvi.
- Shaffof displey** – fasadga integratsiya qilingan ekran turi.
- Mediafasad** – dinamik tasvirlar ko'rsatadigan fasad.
- Digital signage** – raqamli reklama panellari tizimi.
- Reklama landshafti** – reklama obyektlari majmuasi.
- Vizual kommunikatsiya** – axborotni ko'rish orqali yetkazish tizimi.
- Navigatsiya tizimi** – shahar bo'ylab yo'nalish ko'rsatish tizimi.
- Piktogramma** – ma'noni belgi orqali ko'rsatuvchi grafika.
- Grafiq kod** – navigatsiya belgilari tizimi.
- Yo'l belgilari** – transport navigatsiyasi belgilar tizimi.
- Shaffof LED panellari** – fasad ichida ko'rinmaydigan reklama ekranlari.
- AR navigatsiya** – kengaytirilgan reallik orqali yo'nalish ko'rsatish.
- QR navigatsiya** – QR-kod orqali yo'nalish olish tizimi.
- Reklama moduli** – reklama obyektining konstruktiv birligi.
- Banner estetika** – reklama panellarining vizual tartibi.
- Integratsiyalangan reklama** – fasad bilan uyg'un reklama tizimi.
- Yorqinlik standarti** – reklama ekranlarining maksimal yorqinligi.
- Interaktiv yoritish** – odam harakatiga mos ravishda o'zgaradigan yorug'lik.
- Ko'cha yoritgichi** – tashqi makonni yorituvchi chiroq turi.
- Yorug'lik harorati** – yorug'likning issiqlik darajasi.
- Rang uzatish indeksi** – yorug'likning ranglarni qay darajada ko'rsatishi.
- Backlight** – fon yoritish tizimi.
- Uplight** – yuqoriga yo'naltirilgan yorug'lik.
- Downlight** – pastga yo'naltirilgan yorug'lik.
- Tungi estetika** – shaharning tun paytidagi estetik qiyofasi.
- Shahar ekрани** – katta raqamli tasvir ko'rsatish qurilmasi.
- Interaktiv panel** – foydalanuvchi bilan muloqot qiluvchi ekran.
- Hajmli reklama** – uch o'lchamli reklama shakllari.
- Raqamli totem** – vertikal reklama displeyi.
- Vizual yuklama** – ko'zga tushayotgan axborot darajasi.
- Ko'cha belgisi** – hudud nomi, yo'nalish va boshqa axborot belgisi.
- Fasad brendingi** – bino fasadini reklama bilan uyg'unlashtirish.
- Interfaol media** – foydalanuvchi bilan aloqa qiluvchi raqamli kontent.
- Sensorli interaktivlik** – sensor texnologiyalar orqali muloqot.
- Mapping proyeksiya** – fasadga animatsion tasvirlar proyeksiyasi.
- Tonal yoritish** – fasadning maxsus rang tonlari bilan yoritilishi.

- Shaffof reklama qatlami** – oynavand yuzalarda paydo bo‘ladigan reklama tasviri.
- Yoritish dizayni konsepsiyasi** – hudud yoritilishini belgilovchi strategiya.
- Reklama normativlari** – reklama joylashtirish qoidalari.
- Shahar ko‘rsatkichlari** – yo‘nalish bildiruvchi belgilar.
- Vizual qatlam** – shaharning ko‘rinadigan estetik qismi.
- Axborot oqimi** – shahar ekranlaridagi ma’lumotlar hajmi.
- Ambient yorug‘lik** – umumiy fon yoritilishi.
- Light pollution control** – yorug‘lik ifloslanishini boshqarish.
- Raqamli estetika** – raqamli texnologiyalar orqali yaratilgan estetik ko‘rinish.
- Kengaytirilgan reallik (AR)** – real makonga raqamli tasvir qo‘shish.
- Virtual reallik (VR)** – sun‘iy yaratilgan raqamli makon.
- Mixed reality (MR)** – real va virtual elementlarning birlashuvi.
- Media arxitektura** – raqamli ekranlar bilan boyitilgan arxitektura.
- Raqamli makon** – virtual elementlar bilan boyigan shahar muhitining qatlami.
- Sensor tizimi** – harorat, harakat, yorug‘likni aniqlovchi qurilmalar.
- IoT shahar tizimi** – "aqli shahar" qurilmalari tarmog‘i.
- Smart city** – raqamli texnologiyalar bilan boshqariladigan shahar modeli.
- Raqamli monitoring** – shahar jarayonlarini onlayn nazorat qilish.
- Interaktiv fasad** – foydalanuvchi bilan muloqot qiluvchi bino fasadi.
- Data vizualizatsiya** – shahar ma’lumotlarini grafik ko‘rsatish.
- Raqamli navigatsiya** – elektron yo‘l ko‘rsatish tizimi.
- 3D mapping** – uch o‘lchamli proyeksiya texnologiyasi.
- Virtual makon dizayni** – raqamli muhit kompozitsiyasi.
- Shahar simulyatsiyasi** – urban jarayonlarni modellashtirish.
- Interaktiv displey** – foydalanuvchi tegishi bilan ishlaydigan ekran.
- Sensorli yoritish** – odam mavjudligiga qarab ishlaydigan chiroqlar.
- Digital twin** – shaharning virtual nusxasi.
- Kibermakon** – raqamli dunyo bilan bog‘liq makon.
- Smart advertisement** – maqsadli raqamli reklama tizimi.
- LED media maydon** – yirik reklama ekranlari hududi.
- Sun‘iy intellekt navigatsiyasi** – AI yordamida yo‘l topish tizimi.
- Raqamli kommunikatsiya** – elektron vositalar orqali axborot uzatish.
- Shahar AI tizimlari** – shahar boshqaruvida AI qo‘llanilishi.
- Interfaol raqamli san‘at** – foydalanuvchi bilan muloqot qiluvchi san‘at turi.
- Raqamli landshaft** – texnologiya bilan boyitilgan landshaft hududi.
- Kiberestetika** – raqamli ko‘rinishning estetika nazariyasi.
- Gipersilka shahar tizimi** – ob‘ektlar o‘rtasidagi raqamli bog‘lanishlar.
- Data-driven urbanism** – ma’lumotlarga asoslangan shaharsozlik.
- Digital storytelling** – raqamli vositalar orqali hikoya yaratish.

- Smart transport tizimi** – elektron boshqaruvli transport tizimi.
- Sensorli yo‘lak** – oyoq bosilganda yoritiladigan yo‘lak.
- Energiya samaradorligi** – minimal energiya sarfi bilan maksimal natija.
- Yoritish algoritmi** – yoritishni boshqaruvchi elektron mantiq.
- Keng ekranli media inshoot** – katta ko‘lamli elektron vizual obyekt.
- Parametrik arxitektura** – algoritmik shakllarga asoslangan dizayn.
- Digital interaction** – raqamli qurilmalar bilan muloqot jarayoni.
- E-reklama** – elektron reklama formati.
- Virtual landshaft** – VR muhiti uchun yaratilgan landshaft.
- Shahar dron tahlili** – dron orqali shahar monitoringi.
- GIS (geoinformatsion tizim)** – hududiy ma’lumotlarni boshqarish.
- VR ko‘rgazma** – virtual arxitektura namoyishi.
- Raqamli ekologiya** – texnologiyalar va tabiat o‘zaro ta’sirini o‘rganish.
- Metaverse urbanizm** – virtual shaharlar nazariyasi.
- Projection mapping** – binolarga proyeksion san’at.
- Digital signage network** – reklama ekranlarining yagona tarmog‘i.
- Smart bench** – texnologiya bilan jihozlangan skameyka.
- Interactive plaza** – sensorli tizimlarga ega jamoat maydoni.
- Urban hologramma** – shahar hududida holografik tasvirlar.
- Urban madaniyat** – shahar hayotiga xos madaniy hodisalar.
- Urban falsafa** – shahar mohiyati haqidagi nazariy qarashlar.
- Jamoaviy identitet** – shahar aholisi o‘rtasidagi umumiylik hissi.
- Urban xavfsizlik** – jamoat hududlarining himoya darajasi.
- Shahar energiya tizimi** – energiya yetkazib berish tizimi.
- Chiqindilar boshqaruvi** – shahar chiqindilarini qayta ishlash.
- Yashil energetika** – ekologik energiya manbalari.
- Barqaror transport** – ekologik toza transport tizimi.
- Piyodalar shahri** – piyodalar uchun qulay makon modeli.
- Velosiped infratuzilmasi** – veloyo‘laklar tizimi.
- Shahar iqlim strategiyasi** – iqlimga moslashtirilgan rejalashtirish.
- Isitma orollari effekti** – shaharlarda haroratning oshishi hodisasi.
- Yashil me’morchilik** – ekologik materiallarga asoslangan arxitektura.
- Favqulodda evakuatsiya yo‘llari** – xavfsizlik yo‘laklari tizimi.
- Urban sog‘liq** – shahar aholisi salomatligi bilan bog‘liq omillar.
- Shahar akustikasi** – tovush muhitining boshqaruvi.
- Shahar shamollatilishi** – tabiiy havo oqimlarini yaratish.
- Jamoaviy barqarorlik** – shahar jamiyatining ijtimoiy mustahkamligi.
- Urban ekologik monitoring** – shaharning ekologik holatini nazorat qilish.
- Arxitektura merosi** – tarixiy binolar tizimi.
- Rejalashtirish kodeksi** – shahar qurilish qoidalari.
- Urban restrukturizatsiya** – eski hududlarni qayta tashkil etish.

- Zamonaviylashtirish** – eskirgan hududlarni yangilash jarayoni.
- Urban ekologik estetika** – ekologiya va go‘zallik uyg‘unligi.
- Jamoaviy landshaft** – insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy makon.
- Urban konfliktlar** – makon va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyatlar.
- Aholi mobilizatsiyasi** – shahar ichidagi harakatchanlik darajasi.
- Iqlimga mos arxitektura** – iqlim sharoitiga mos loyihalar.
- Ko‘cha hayoti** – jamoat hududlaridagi ijtimoiy jarayonlar.
- Shaharlilik ruhi** – shahar hayotining ichki ruhiyati.
- Shahar obrazini boshqarish** – shahar imijini shakllantirish.
- Hududiy strategiya** – hududni rivojlantirish rejalari.
- Landshaft muvozanati** – tabiat va qurilish nisbatining uyg‘unligi.
- Shahar rekreatsiyasi** – dam olish tizimlari.
- Ekologik shahar modeli** – ekologik tamoyillarga asoslangan shahar.
- Jamoat dizayni** – fuqarolar uchun estetik va funksional makon yaratish.
- Makon antropologiyasi** – inson va makon munosabatlarini o‘rganish.
- Urban fenomenologiya** – shahar tajribasining falsafiy talqini.
- Aholi ehtiyojlarini tahlil qilish** – rejalashtirishda jamiyat ehtiyojlari.
- Urban estetika strategiyasi** – shahar go‘zalligi siyosati.
- Urban dinamika** – shahar jarayonlarining o‘zgarishi.
- Hududiy salohiyat** – hududning rivojlanish imkoniyati.
- Komfort zonasi** – inson uchun qulay hudud.
- Urban dizayn konsepsiyasi** – shahar uchun umumiy estetik yo‘nalish.
- Rekreatsion landshaft** – dam olish uchun mo‘ljallangan landshaft.
- Urban sahna** – shaharni vizual sahna sifatida talqin qilish.
- Makon identifikatsiyasi** – makonni tanish, farqlash imkoniyati.
- Shahar ko‘rinishi** – umumiy vizual manzara.
- Urban til** – shahar belgilar, shakllar va ranglar orqali “gapirishi”.
- Shahar hissiyati** – makonning inson ruhiy holatiga ta’siri.

TEST SAVOLLARI

1. Shahar bosh rejasi nimani anglatadi?

- a) Shahar hududining umumiy rivojlanish hujjati
- b) Ko'cha chizig'ining grafik sxemasi
- c) Faqat transport rejasini
- d) Loyihalash eskizini

2. Qaysi element shahar landshaftining majburiy komponenti hisoblanadi?

- a) Yashil hudud
- b) Shaffof fasad
- c) Reklama banneri
- d) Sun'iy yorug'lik paneli

3. Estetik idrokning asosiy subyekti kim?

- a) Inson
- b) Binolar
- c) Suv havzalari
- d) Raqamli ekranlar

4. Simmetriya qaysi estetik tamoyilni bildiradi?

- a) Ikki tomonning mutanosibligi
- b) Ranglarning uyg'unligi
- c) Yorug'likning tarqalishi
- d) Material fakturasi

5. Landshaft arxitekturasida relyef nima?

- a) Yer yuzasining baland-past shakllari
- b) Binolar balandligi
- c) O'simliklar turlari
- d) Ko'cha kengligi

6. Mediafasad qanday tizim?

- a) Dinamik tasvirlar ko'rsatadigan fasad
- b) Shaffof oynavand fasad
- c) Fasadni issiqlik bilan himoyalash tizimi
- d) Oddiy yorug'lik paneli

7. Qaysi yoritish turi xavfsizlik uchun mo'ljallangan?

- a) Funktsional yoritish

- b) Dekorativ yoritish
- c) Fasad yoritishi
- d) Sensorli yoritish

8. Shahar reklama landshafti nimani anglatadi?

- a) Reklama obyektlari joylashuvining umumiy tizimi
- b) Faqat banner o'lchamlarini
- c) Shahar fasad ranglarini
- d) Ko'chalar uzunligini

9. Qaysi tushuncha shahar makonining vizual yaxlitligini bildiradi?

- a) Kompozitsiya
- b) Transport oqimi
- c) Iqlim resurslari
- d) Qavatlar soni

10. Urbanizatsiya nima?

- a) Aholining shaharlarda to'planish jarayoni
- b) Tabiatning tiklanishi
- c) Transportning ko'payishi
- d) Hududning bo'shashuvi

11. Topiar san'ati nima?

- a) Butalarni dekorativ shaklga solish
- b) Bino fasadini bo'yash
- c) Shaffof panellar yaratish
- d) Landshaftni yoritish

12. Estetik uyg'unlik qaysi holatda yuzaga keladi?

- a) Elementlar o'zaro mos bo'lganda
- b) Faqat fasad yorqin bo'lsa
- c) Materiallar qattiq bo'lsa
- d) Yer relyefi tekis bo'lsa

13. Shahar maydonining asosiy funksiyasi nima?

- a) Jamoat yig'iladigan ochiq makon
- b) Texnik xizmat hududi
- c) Fabrikaga kirish qismi
- d) Yuk ortish zonasi

14. Raqamli navigatsiya qaysi vosita orqali ishlaydi?

- a) Elektron belgilash tizimi
- b) Faqat yo'l chizig'i
- c) Deraza belgisi
- d) Akustik havola

15. Yorug'lik ifloslanishi nimani anglatadi?

- a) Ortiqcha sun'iy yorug'likning zararli ta'siri
- b) Kam yoritish
- c) Faqat ko'cha chiroqlari
- d) Yorug'likning o'chib qolishi

16. Fasad ritmi nimalardan tashkil topadi?

- a) Takrorlanuvchi fasad elementlari
- b) Faqat deraza materiali
- c) Suv oqimlari
- d) Banner kamayishi

17. Ekoparkning asosiy vazifasi nima?

- a) Ekologik muvozanatni saqlash
- b) Ko'chalarni kengaytirish
- c) Reklama o'rnatish
- d) Yorug'lik kuchaytirish

18. Sensorli yoritish nima?

- a) Harakatga qarab avtomatik yonuvchi chiroqlar
- b) Faqat qo'lda yoqiladigan chiroqlar
- c) Fasadga o'rnatilgan statik panel
- d) Yorug'lik rangini bo'yash

19. Shahar identiteti nimani anglatadi?

- a) Shahar qiyofasining o'ziga xosligi
- b) Faqat logotip
- c) Transport tezligi
- d) Bino qavatlarini soni

20. Qaysi atama "inson va makon munosabati"ni bildiradi?

- a) Makon antropologiyasi
- b) Raqamli landshaft
- c) Faol fasad
- d) Shahar mobilligi

21. Ko'kalamzor koridor nima?

- a) Yashil hududlarni bog'lovchi tizim
- b) Yer osti yo'li
- c) Chiqindi yo'lkasi
- d) Transport alohida yo'li

22. Urban estetika nimani o'rganadi?

- a) Shahar go'zalligi va idrokini
- b) Faqat qurilish texnikasini
- c) Sanoat uskunalari
- d) Yo'l chizig'ini

23. Favvora estetik obyekt sifatida qanday rol o'ynaydi?

- a) Harakat, tovush va yorug'lik uyg'unligini yaratadi
- b) Faqat suvni to'playdi
- c) Faqat sovitadi
- d) Fasadni yopadi

24. Kompozitsion markaz nima?

- a) Makonning asosiy urg'u nuqtasi
- b) Shaffof qoplama turi
- c) Yorug'lik qurilmasi
- d) Material tarkibi

25. AR texnologiyasi shahar dizaynida qaysi vazifani bajaradi?

- a) Real makonga virtual element qo'shadi
- b) Faqat fasadni bo'yash
- c) Suv havzasini quritish
- d) Rangni avtomatik almashtirish

26. Shahar maydoni qanday hudud hisoblanadi?

- a) Jamoat yig'ilishlari uchun ochiq makon
- b) Yopiq sanoat zonasi
- c) Transport ombori
- d) Ishlab chiqarish tsexi

27. Aglomeratsiya nimani bildiradi?

- a) Yaqin shaharlarning yagona tizimga birikishi
- b) Shahar yo'llarining kengayishi
- c) Ko'chalar nomlanishi
- d) Qishloq xo'jaligi hududi

28. Shahar komponentlarining qaysi biri asosiy transport tuguni hisoblanadi?

- a) Magistral ko‘cha
- b) Fasad tizimi
- c) Park yo‘lagi
- d) Foton paneli

29. Ko‘cha profili nimalardan iborat?

- a) Yurish yo‘lagi, qatnov qismi, yo‘l bo‘yi hududi
- b) Faqat daraxtlar
- c) Faqat yo‘l chizig‘i
- d) Faqat reklama panellari

30. Shahar bosh rejasining asosiy vazifasi nima?

- a) Hududni uzoq muddatli rivojlantirish
- b) Fasadlar rangini tanlash
- c) Reklama joylashtirish
- d) Faqat landshaftni belgilash

31. Transport oqimini boshqaruvchi element qaysi?

- a) Yo‘l belgilari
- b) Rangli panellar
- c) Topiar butalar
- d) Fasad yoritgichi

32. Periferik hudud nima?

- a) Shahar chekkasidagi zona
- b) Markaziy maydon
- c) Yashil yo‘lak
- d) Arterial yo‘l

33. Shahar markazi qanday belgilarga ega?

- a) Ijtimoiy va iqtisodiy faollik yuqori
- b) Faqat yashil zona
- c) Faqat omborlar
- d) Faqat sanoat hududi

34. Kvartal nima?

- a) Ko‘cha va yo‘laklar bilan chegaralangan hudud
- b) Parkning markaziy qismi
- c) Shaffof fasad

d) Reklama totemi

35. Rejalashtirish moduli nimaga asoslanadi?

- a) O'Icham va proporsiya tizimiga
- b) Faqat yorug'lik kuchiga
- c) Tovush balandligiga
- d) Material og'irligiga

36. Shahar bo'linishi qaysi mezon asosida amalga oshiriladi?

- a) Funktsional zonalash orqali
- b) Fasadga qarab
- c) Park soniga qarab
- d) Reklama hajmiga qarab

37. Shahar aqlli tizimlari qanday asosda ishlaydi?

- a) Sensor va raqamli boshqaruv orqali
- b) Faqat qo'lda boshqarish
- c) Arxitektura naqshlari
- d) Suv kompozitsiyalari

38. Magistral yo'l nima?

- a) Shahar bo'ylab asosiy transport yo'lagi
- b) Park yo'lagi
- c) Sanoat tashlama yo'li
- d) Yuqori kuchlanish liniyasi

39. Shahar barqarorligi nimani anglatadi?

- a) Ekologik va funktsional muvozanat
- b) Faqat arzon qurilish
- c) Yorqin reklama soni
- d) Transportni ko'paytirish

40. Gentrifikatsiya natijasida nima yuz beradi?

- a) Eski hududlar yangilanadi
- b) Shaharda daraxtlar kamayadi
- c) Ko'chalarda shovqin oshadi
- d) Yoritish pasayadi

41. Shahar bo'ylab odamlar oqimining o'zgarishi nima deyiladi?

- a) Urban dinamika
- b) Shahar semantikasi

- c) Rang balansi
- d) Fasad ritmi

42. Aholi zichligi nimani bildiradi?

- a) Maydonga nisbatan aholi soni
- b) O'simliklar soni
- c) Sanoat darajasi
- d) Reklama paneli soni

43. Arxitektura dominant qaysi?

- a) Ko'zga birinchi tashlanadigan bino
- b) Axlat qutisi
- c) Ko'cha yorug'ligi
- d) Park yo'lagi

44. Ochiq jamoat makoni qaysi?

- a) Piyodalar maydoni
- b) Sanoat tsexi
- c) Qurilish ombori
- d) Ichki texnik xona

45. Shahar ko'cha tarmog'i qanday shakllanadi?

- a) Transport va piyoda oqimiga qarab
- b) Faqat daraxt ekilishi bilan
- c) Fasad bo'yoqlariga qarab
- d) Reklama ko'rsatkichlariga qarab

46. Rekreatsion hududning maqsadi nima?

- a) Odamlarning dam olishi
- b) Transport ta'mirlash
- c) Yorug'lik o'rnatish
- d) Sanoat tashlamasi

47. Shahar yo'nalishlarini belgilovchi element qaysi?

- a) Navigatsiya belgisi
- b) Topiar buta
- c) Rangli fasad
- d) Suv favvorasi

48. Arxitektura merosi qaysi tushunchaga tegishli?

- a) Tarixiy binolar majmuasi

- b) Raqamli ekranlar majmuasi
- c) O'simliklar majmuasi
- d) Reklama panellari

49. Shahar o'qlarining vazifasi nima?

- a) Makon bo'ylab asosiy yo'nalish yaratish
- b) Fasadlarni bo'yash
- c) Rang palitrasini tanlash
- d) Tovushni oshirish

50. Piyodalar shahri konsepsiyasi nimani anglatadi?

- a) Piyodalar uchun qulay shahar modeli
- b) Avtomobil sonining oshishi
- c) Sanoat hududini kengaytirish
- d) Reklama maydonini ko'paytirish

51. Landshaft kompozitsiyasi nima?

- a) O'simlik, suv va relyefning estetik joylashuvi
- b) Faqat ko'cha yoritishi
- c) Fasadlar bo'yoqlari
- d) Raqamli ekranlar

52. Yashil koridorning vazifasi nima?

- a) Hududlarni tabiat orqali bog'lash
- b) Transportni ko'paytirish
- c) Daraxtni kamaytirish
- d) Banner o'rnatish

53. Fitodizayn qaysi yo'nalishga taalluqli?

- a) O'simliklar bilan bezash
- b) Yoritish texnologiyasi
- c) Reklama dizayni
- d) Media arxitektura

54. Suv landshafti nima?

- a) Suv elementlari asosidagi kompozitsiya
- b) Shaffof fasad
- c) Park o'rindiqlari
- d) Ko'cha belgisi

55. Park mobilyasi nimalardan iborat?

- a) Skameyka, chiroq ustuni, axlat qutisi
- b) Media ekranlar
- c) Fasad panellari
- d) Transport belgisi

56. Botanika bog'ining vazifasi nima?

- a) O'simliklarni saqlash va o'rganish
- b) Yoritishni boshqarish
- c) Raqamli reklama
- d) Sanoat qurilishi

57. Topiar san'atida nima qilinadi?

- a) Butalar dekorativ shaklga keltiriladi
- b) Yorug'lik o'zgaradi
- c) Raqamli tasvir yaratiladi
- d) Yo'l belgisi o'rnatiladi

58. Landshaft morfologiyasi nimani o'rganadi?

- a) Relyefning shaklini
- b) Rang tizimini
- c) Fasad yoritilishini
- d) Shahar ekranlarini

59. Monospecies landshaft nima?

- a) Bir xil o'simlik turidan iborat makon
- b) Ko'p turdagi daraxtlar
- c) Raqamli fasad
- d) Beton yo'lak

60. Yashil tom nimani bildiradi?

- a) Binoning tomida o'simlik o'sishi
- b) Yashil rang bilan bo'yalgan fasad
- c) Suv kanali
- d) Media ekran tomi

61. Landshaft ekologiyasi nimani o'rganadi?

- a) Tabiat tizimlarining shahar bilan uyg'unligini
- b) Sanoat chiqindilarini
- c) Tovar transportini
- d) Reklama jarayonlarini

62. Ekoton nima?

- a) Ikki landshaft turining kesishuv hududi
- b) Shahar markazi
- c) Ko'priki osti
- d) Transport yo'li

63. Ekoparkning farqi nimada?

- a) Ekologik tamoyillarga asoslangan park
- b) Oddiy asfalt maydon
- c) Sanoat hududi
- d) Bo'z yer

64. Dekorativ butaning asosiy maqsadi nima?

- a) Estetik ko'rinish yaratish
- b) Transportni to'xtatish
- c) Yoritish kuchini oshirish
- d) Sanoat qurilishi

65. Floral ritm nimani anglatadi?

- a) O'simliklarning ketma-ketlikdagi uyg'unligi
- b) Yorug'lik soyasi
- c) Fasad bo'yoqlari
- d) Reklama mazmuni

66. Landshaft rekonstruksiyasi nimani anglatadi?

- a) Eski landshaftni tiklash
- b) Raqamli fasad yaratish
- c) Reklama ekrani o'rnatish
- d) Asfalt yotqizish

67. Ornamental daraxt nima?

- a) Bezak maqsadida ekiladigan daraxt
- b) Texnik qurilma
- c) Sement blok
- d) Shaffof panel

68. Relyef modellashtirishning vazifasi nima?

- a) Landshaft shaklini yaratish
- b) Yo'l belgilarini o'zgartirish
- c) Rang tanlash
- d) Raqamli navigatsiya

69. Landshaftning vizual birligi uchun nima muhim?

- a) O‘simliklar, suv va relyef uyg‘unligi
- b) Fasad yorqinligi
- c) Reklama balandligi
- d) Transport soni

70. Biofilik dizayn nimaga qaratilgan?

- a) Insonni tabiatga yaqinlashtirishga
- b) Raqamli reklama kuchaytirishga
- c) Yoritishni kamaytirishga
- d) Sanoat qurilishiga

71. Parkdagi suv havzasining vazifasi nima?

- a) Estetik va mikroiklimni yumshatish
- b) Transportni boshqarish
- c) Reklama joylashtirish
- d) Yuk ortish

72. Yashil devor nima?

- a) Vertikal o‘simliklar tizimi
- b) Bo‘yalgan fasad
- c) Raqamli displey
- d) Temir konstruksiya

73. Suv kompozitsiyasi nimani yaratadi?

- a) Harakat va tovush uyg‘unligini
- b) Rang kontrastini
- c) Transport oqimini
- d) Shaffof fasadni

74. Ochiq landshaft qaysi?

- a) Keng, daraxtlari kam maydon
- b) Faqat yopiq park
- c) Yer osti yo‘li
- d) Sanoat hududi

75. Arborist kim?

- a) Daraxtlarni parvarishlash bo‘yicha mutaxassis
- b) Raqamli dizayner
- c) Ko‘cha yoritgichi muhandisi
- d) Reklama agenti

76. Estetik kontrast nima?

- a) Qarama-qarshi elementlar o'rtasidagi farq
- b) Shaffof oynalar
- c) Yorug'lik paneli
- d) Material og'irligi

77. Estetik obyekt nima?

- a) Idrokka ta'sir qiluvchi vizual element
- b) Sanoat uskunasi
- c) Transport yuklamasi
- d) Texnik xona

78. Estetik subyekt kim?

- a) Makonni idrok qiluvchi inson
- b) Fasad paneli
- c) Ko'cha belgisi
- d) O'simlik turi

79. Kompozitsion markaz nima?

- a) Diqqat jamlanadigan nuqta
- b) Daraxt bargi
- c) Asfalt bo'lagi
- d) Suv quvuri

80. Ritmning vazifasi nima?

- a) Takrorlanish orqali tartib yaratish
- b) Rangni o'zgartirish
- c) Yoritishni o'chirish
- d) Raqamli kodlash

81. Proportsiya nima?

- a) Elementlar o'rtasidagi nisbat
- b) Raqamli belgi
- c) Suv oqimi
- d) Fasad materiali

82. Simmetriya qaysi holatni bildiradi?

- a) Ikki tomonning teng bo'lishi
- b) Faqat yorqin ranglar
- c) Shaffof panellar
- d) Raqamli displey

83. Perspektiva nimaga yordam beradi?

- a) Masofani his etishga
- b) Rangni tanlashga
- c) Reklama balansiga
- d) Transportga

84. Monotonlik nimani anglatadi?

- a) Takrorlanishning haddan oshishi
- b) Ranglarning uyg'unligi
- c) Yorug'likning to'g'ri tarqalishi
- d) Suvning shovqini

85. Vizual shovqin nima?

- a) Ko'zga ortiqcha yuk beruvchi elementlar
- b) Suv shovqini
- c) Yashil zona
- d) Barqaror transport

86. Fazoviy kompozitsiya nima?

- a) Makon elementlarining joylashuvi
- b) Rang palitrasi
- c) Shaffof ekran
- d) Topiar shakl

87. Rang psixologiyasi nimani o'rganadi?

- a) Rangning inson hissiyotiga ta'sirini
- b) Transport oqimini
- c) Material mustahkamligini
- d) Reklama normativini

88. Estetik uyg'unlik nimaga bog'liq?

- a) Elementlar mosligi va balansiga
- b) Reklama soniga
- c) LED ekran yorqinligiga
- d) Yuk mashinalari harakatiga

89. Kompozitsion o'q nima?

- a) Makonning asosiy yo'nalishi
- b) Suv havzasi chuqurligi
- c) Material tarkibi
- d) Ko'cha kengligi

90. Sekvensial idrok nima?

- a) Makonni ketma-ket ochilishda qabul qilish
- b) Faqat rangni his etish
- c) Sanoat jarayoni
- d) Shaffof fasadni ko‘rish

91. Tonal kontrast nimani bildiradi?

- a) Yorug‘lik va soyalar farqi
- b) Shovqin balandligi
- c) Ranglar miqdori
- d) O‘simlik turlari

92. Dinamik kompozitsiya nima?

- a) Harakatni ifodalovchi tuzilma
- b) To‘xtab turgan shakl
- c) Sanoat konstruksiya
- d) Asfalt qatlamlari

93. Statik kompozitsiya nima?

- a) Barqaror, tinch tuzilma
- b) Harakatli ekran
- c) Transport oqimi
- d) Raqamli effect

94. Fazoviy urg‘u nima?

- a) Alohida ajratilgan element
- b) Arzon material
- c) Reklama maydoni
- d) Shovqin darajasi

95. Makon semantikasi nimani o‘rganadi?

- a) Makonning ma‘nosini
- b) Material sifatini
- c) Transport sig‘imini
- d) Energiya sarfini

96. Tasviriy ritm qaysi?

- a) Shakllarning ketma-ketligi
- b) Yorug‘lik kuchi
- c) Rang tonu
- d) Suv oqimi

97. Estetik rezonans nima?

- a) Inson hissiyotiga kuchli ta'sir
- b) Chiroq kuchi
- c) Transport maydonlari
- d) Sanoat ovozi

98. Ko'cha poetikasi nimani anglatadi?

- a) Ko'chaning hissiy mazmuni
- b) Reklama xo'jaligi
- c) Texnik zona
- d) Sanoat obyektlari

99. Kompozitsion yadro nima?

- a) Makonning asosiy tuzilma qismi
- b) Yon ko'cha
- c) Rang tanlash zonasi
- d) Axlal konteyneri

100. Fazoviy gradient nimani bildiradi?

- a) Makonning asta-sekin o'zgarishi
- b) Rangning birdan o'zgarishi
- c) Yoritishning o'chishi
- d) Shaffof panellar

101. LED texnologiyasining afzalligi nimada?

- a) Energiya tejamkorligi
- b) Og'irligi
- c) Suv o'tkazishi
- d) Yoqilg'i sarfi

102. Fasad yoritishi nima uchun kerak?

- a) Binoni vizual namoyish qilish
- b) Suv oqimini boshqarish
- c) Transportni to'xtatish
- d) Reklama o'rnatish

103. Tungi estetika qaysi unsurlarga bog'liq?

- a) Yorug'lik, rang va ritm
- b) Sanoat chiqindisi
- c) Ko'cha kengligi
- d) Yuk mashinasi balandligi

104. Light pollution nimani anglatadi?

- a) Yorug‘lik ifloslanishi
- b) Yorug‘lik yetishmasligi
- c) Rangning oqishi
- d) Shaffof fasad

105. Yorug‘lik harorati nima?

- a) Yorug‘likning issiq–sovuq tus darajasi
- b) Chiroqning o‘lchami
- c) Shaffoflik
- d) Material turi

106. Intellektual yoritish nima?

- a) Avtomatik boshqariladigan tizim
- b) Qo‘lda yoqiladigan chiroq
- c) Fasad bo‘yoqlari
- d) Reklama paneli

107. Downlight qaysi turdagi yoritish?

- a) Pastga yo‘naltirilgan yoritish
- b) Yuqoriga yo‘naltirilgan yoritish
- c) Yon tomonga yo‘naltirilgan
- d) Suv osti chirog‘i

108. Ambient yorug‘lik nima?

- a) Umumiy fon yoritilishi
- b) Fasad bo‘yoqlari
- c) Suv oqimi
- d) Transport signali

109. Interaktiv yoritish nimani anglatadi?

- a) Inson harakatiga javob beruvchi yorug‘lik
- b) Faqat fasad paneli
- c) Oddiy chiroq
- d) Reklama banneri

110. Backlight nima?

- a) Orqa fon yoritilishi
- b) Yon tomondan yoritish
- c) Suv yoritish
- d) Yer osti yoritish

111. Ko'cha yoritgichining asosiy maqsadi nima?

- a) Xavfsiz yurishni ta'minlash
- b) Reklama kuchaytirish
- c) Sanoat jarayoni
- d) Ko'cha nomlash

112. Light mapping nima?

- a) Proyeksiyon yoritish orqali tasvir berish
- b) Suv oqimini boshqarish
- c) Rang seleksiyasi
- d) Reklama tanlash

113. Yoritish balansi nimani bildiradi?

- a) Yorug'likning makonda to'g'ri taqsimlanishi
- b) Reklama balandligi
- c) Transport tezligi
- d) O'simlik soni

114. Fasad yoritishning asosiy xatosi qaysi?

- a) Haddan ortiq yorqinlik
- b) Juda past bo'yash
- c) Rang yetishmasligi
- d) Suv yetishmasligi

115. Energiya samarador yoritish nimani anglatadi?

- a) Kam energiya sarfi bilan maksimal nurlanish
- b) Faqat kuchli chiroqlar
- c) Yorqin ranglar
- d) Og'ir texnika

116. Uplight nima?

- a) Yuqoriga yo'naltirilgan yoritish
- b) Pastga yoritish
- c) Yon chiroq
- d) Suv yoritish

117. Yoritish zonalash nimani bildiradi?

- a) Makonga ko'ra turli yorug'lik darajalari berish
- b) Sanoatni bo'lish
- c) Reklamani ajratish
- d) Material taqsimlash

118. Tungi navigatsiya uchun qaysi element muhim?

- a) Yoritilgan belgilar
- b) Faqat daraxtlar
- c) Fasad bo'yoqlari
- d) Ko'cha nomlari

119. Proyeksiya texnologiyasi nimani anglatadi?

- a) Yorug'lik bilan tasvir tushirish
- b) Suv oqimini berish
- c) Rangni o'zgartirish
- d) Shovqinni kamaytirish

120. Tungi reklamaning asosiy xavfi nimada?

- a) Vizual shovqinni kuchaytirishi
- b) Sanoatga zarar
- c) Rangni o'zgartirishi
- d) Yo'lni yo'qotishi

121. Yo'llarda qaysi rangdagi yoritish ko'proq qo'llaniladi?

- a) Oq yoki issiq oq
- b) Qizil
- c) Yashil
- d) To'q binafsha

122. Ichki hovli yoritilishi nima uchun muhim?

- a) Xavfsizlik va estetik muhit yaratish
- b) Suvni to'plash
- c) Isitish
- d) Transportni boshqarish

123. Yoritish simulyatsiyasi qaysi sohada qo'llaniladi?

- a) Loyiha oldi ko'rinishini baholashda
- b) Rang seleksiyasida
- c) Suv harakatida
- d) Akustikada

124. Media yoritish nimani anglatadi?

- a) Raqamli tasvir va yorug'lik uyg'unligi
- b) Oddiy chiroq
- c) Sement ranglari
- d) Binafsha yorug'lik

125. Tungi shahar estetikasida eng muhim unsur qaysi?

- a) Yorug'likning to'g'ri intensivligi
- b) Faqat o'simlik turlari
- c) Reklama soni
- d) Deraza materiali

126. Navigatsiya tizimining asosiy vazifasi nima?

- a) Yo'nalish topishni osonlashtirish
- b) Reklama berish
- c) Suvni to'plash
- d) Fasad yoritish

127. Piktogramma nima?

- a) Belgilar orqali axborot berish usuli
- b) Suv kompozitsiyasi
- c) Konstruksiya turi
- d) Fasad materiali

128. Raqamli signage tizimi nimani anglatadi?

- a) Raqamli belgilar va axborot panellari
- b) Oddiy yozuvlar
- c) Fasad rel'efi
- d) Sanoat qurilmasi

129. Navigatsiyada kontrast nima uchun muhim?

- a) Belgilarning ko'rinishini yaxshilash uchun
- b) Banner katta bo'lishi uchun
- c) Sanoat yuklamasi uchun
- d) Deraza balandligi uchun

130. Shahar reklama siyosati nimani tartibga soladi?

- a) Reklama obyektlari joylashuvini
- b) Ko'cha asfaltini
- c) O'simlik turlarini
- d) Raqamli xaritalarni

131. Digital totem nima?

- a) Vertikal raqamli axborot displeyi
- b) Suv nasosi
- c) Fasad yoritgichi
- d) Yo'l ustuni

132. Ko'rsatkich taxtachasi nimani bildiradi?

- a) Hudud nomi yoki yo'nalishini
- b) Rang palitrasini
- c) Suv oqimini
- d) Material turini

133. Vizual shovqin nimani anglatadi?

- a) Ko'zga ortiqcha yuk beruvchi elementlar to'plami
- b) Suv shovqini
- c) Tovush balandligi
- d) Rangning susayishi

134. Reklama landshafti nimadan iborat?

- a) Reklama obyektlarining shahar bo'ylab tizimi
- b) Faqat banner o'lchami
- c) Yoritish balandligi
- d) O'simlik navigatsiyasi

135. Navigatsiyada piktogrammalarning afzalligi nimada?

- a) Har bir til vakiliga tushunarli bo'lishida
- b) Faqat dizaynida
- c) Faqat rangida
- d) Faqat o'lchamida

136. Banner estetikasining asosiy talabi nima?

- a) Shahar muhitiga mosligi
- b) Juda katta bo'lishi
- c) Juda yorqin rangda bo'lishi
- d) Matnning uzunligi

137. Shaffof LED ekran qaysi vazifani bajaradi?

- a) Fasadga zarar bermasdan reklama ko'rsatadi
- b) Binoni isitadi
- c) Ovoz kuchaytiradi
- d) Transportni boshqaradi

138. QR-navigatsiya nima?

- a) QR-kod orqali yo'nalish olish
- b) Sanoat kodlash
- c) Fasad kodlash
- d) Ovoz orqali yo'l ko'rsatish

139. Navigatsiyada rang modulatsiyasi nimani anglatadi?

- a) Ranglarning vazifaga ko'ra qo'llanishi
- b) Suv rangini
- c) O'simlik bargi rangini
- d) Banner rangini yopish

140. Reklama normativlari nima?

- a) Reklama o'lchami va joylashuv qoidalari
- b) Deraza bo'yoqlari
- c) Sanoat yuklamalari
- d) Arxitektura qavatlarini

141. Yo'nalish belgisi nima?

- a) Harakat yo'nalishini ko'rsatadigan belgi
- b) Fasad naqshi
- c) Topiar shakli
- d) Rang soyasi

142. Shahar belgilarida minimalizm nimani anglatadi?

- a) Kam element bilan ko'p ma'lumot berish
- b) Faqat rang berish
- c) Faqat banner o'rnatish
- d) Katta shrift qo'llash

143. Reklama ekranlarining asosiy xatosi qaysi?

- a) Haddan ortiq yorqinlik
- b) Suv yetishmasligi
- c) Rangning to'g'ri bo'lishi
- d) Yorqinlikning pastligi

144. Raqamli displeyning afzalligi nimada?

- a) Ko'p funksiyali axborot berishi
- b) Og'ir bo'lishi
- c) Oson buzilishi
- d) Suv o'tkazishi

145. Haydash vaqtida reklamalar qanday xavf tug'diradi?

- a) Diqqatni chalg'itishi
- b) Suv yo'qligi
- c) Ko'cha to'silishi
- d) Isitish tizimi buzilishi

146. Navigatsiya belgilarida piktogrammalar nima uchun qo'llanadi?

- a) Tushunarli bo'lishi uchun
- b) Chiroyli bo'lgani uchun
- c) Yorqin bo'lgani uchun
- d) Arzon bo'lgani uchun

147. Shahar belgilarining asosiy vazifasi nima?

- a) Axborot yetkazish
- b) Fasadni yopish
- c) Daraxt ekish
- d) Suv chiqarish

148. Belgilarning standartlashtirilishi nimaga olib keladi?

- a) Tushunarli navigatsiyaga
- b) Reklama kamayishiga
- c) Ranglar oshishiga
- d) Suv to'planishiga

149. Raqamli navigatsiyada qaysi vosita ko'p qo'llaniladi?

- a) Sensor displeylar
- b) Temir panellar
- c) Shisha quvurlar
- d) Yog'och to'sinlar

150. Reklama obyektining "dominantligi" nimani anglatadi?

- a) Ko'zga birinchi tashlanishini
- b) Yashirin qolishini
- c) O'chirilgan bo'lishini
- d) Kam ko'rinishini

151. Mediafasadning asosiy vazifasi nima?

- a) Dinamik tasvir ko'rsatish
- b) Suv chiqarish
- c) Rang tanlash
- d) Issiqlik berish

152. Interfaol media nima?

- a) Foydalanuvchi bilan muloqot qiluvchi media
- b) Oddiy banner
- c) Ko'cha yoritgichi

d) Suv nasosi

153. LED modullarining afzalligi nimada?

- a) Moslashuvchanlik va yorqinlik
- b) Buziluvchanlik
- c) Og'irlik
- d) Shovqin

154. 3D mapping qaysi texnologiya hisoblanadi?

- a) Binoga uch o'lchamli tasvir tushirish
- b) Shaffof fasad
- c) Ko'cha o'lchovi
- d) Park yo'lagi

155. AR texnologiyasi shahar dizayniga nimani qo'shadi?

- a) Virtual elementlarni
- b) Suv oqimini
- c) Relyefni
- d) Transportni

156. Virtual reallik (VR) nimani yaratadi?

- a) Sun'iy raqamli makonni
- b) Yorug'likni
- c) Reklama panelini
- d) Suv harakatini

157. Mediafasadning asosiy salbiy tomoni qaysi?

- a) Vizual shovqin keltirib chiqarishi
- b) Yorug'lik kamayishi
- c) Daraxt o'sishi
- d) Rang yo'qolishi

158. Interaktiv fasad nima?

- a) Sensorlar orqali muloqot qiluvchi fasad
- b) Oddiy bo'yalgan fasad
- c) Sement blok
- d) Oyna pardasi

159. Digital twin nima?

- a) Shahar yoki obyektning virtual nusxasi
- b) Real fasad

- c) Isitish tizimi
- d) Ko'cha belgisi

160. Smart city konsepsiyasi nimaga asoslanadi?

- a) Raqamli boshqaruv va sensorlarga
- b) Faqat reklama tizimiga
- c) Faqat o'simliklarga
- d) Faqat fasadlarga

161. IoT (Internet of Things) nima?

- a) Internet orqali bog'langan qurilmalar tarmog'i
- b) Ko'cha yoritish tizimi
- c) Sanoat mexanizmi
- d) Arxitektura naqshi

162. Data-driven urbanism nimani anglatadi?

- a) Ma'lumotlarga asoslangan shahar rejalash
- b) Rang bo'yicha rejalash
- c) Suv bo'yicha rejalash
- d) Fasad bo'yicha rejalash

163. Raqamli ekologiya nimani o'rganadi?

- a) Texnologiya va tabiat o'zaro ta'sirini
- b) Sanoat xavfini
- c) Rang uyg'unligini
- d) Yoritish balansini

164. Sensorli yo'lak nima?

- a) Bosilganda yoritiladigan yo'lak
- b) Sement yo'lak
- c) O'simlik yo'lagi
- d) Shisha yo'lak

165. VR ko'rgazma nimaga xizmat qiladi?

- a) Raqamli makonni namoyish etishga
- b) Sanoatni o'lchashga
- c) Rang tanlashga
- d) Transportni boshqarishga

166. Raqamli signage qanday ishlaydi?

- a) Elektron displey orqali axborot beradi

- b) Sement orqali
- c) Shaffof suv orqali
- d) Yog‘och belgilar orqali

167. Digital storytelling nima?

- a) Raqamli vositalar orqali hikoya yaratish
- b) Sanoat hisobi
- c) Suv termometri
- d) Rang o‘lchovi

168. Mapping proyeksiyasi qaysi san‘at turiga kiradi?

- a) Media san‘at
- b) Grafika
- c) Suv o‘yini
- d) Akustika

169. Smart advertisement nimani anglatadi?

- a) Ma‘lumotga asoslangan maqsadli reklama
- b) Faqat katta bannerlar
- c) Suv reklamasi
- d) Rang tablosi

170. Raqamli landshaft nima?

- a) Texnologiya bilan boyitilgan landshaft
- b) Asfalt maydon
- c) G‘isht yo‘lagi
- d) Beton platforma

171. AR navigatsiya qanday ishlaydi?

- a) Kamera orqali yo‘nalishni virtual ko‘rsatadi
- b) Faqat yozuvlar orqali
- c) Suv belgisi orqali
- d) Chiroq belgisi orqali

172. Raqamli panelning eng katta ustunligi nimada?

- a) Kontentni tez almashtirish imkoniyati
- b) Og‘irligi
- c) Issiqligi
- d) Kam ko‘rinishi

173. Raqamli monitoring nima?

- a) Jarayonlarni onlayn kuzatish
- b) Ko'cha bo'yash
- c) Rang almashtirish
- d) Yuvish jarayoni

174. Media arxitektura nimaga asoslanadi?

- a) Raqamli ekranlar va fasad integratsiyasiga
- b) Sement ishloviga
- c) Suv oqimiga
- d) Haykal yasalishiga

175. Interaktiv texnologiyaning afzalligi nimada?

- a) Foydalanuvchi bilan muloqot yarata olishida
- b) Faqat katta bo'lishida
- c) Asfalt qalinligida
- d) Rang o'zgarishida

176. Barqaror shahar nimani anglatadi?

- a) Ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy muvozanatni
- b) Faqat ko'p bino qurilishini
- c) Faqat keng yo'llarni
- d) Faqat ko'p reklamani

177. Urban ekologiyasi nimani o'rganadi?

- a) Shahar va tabiat o'zaro ta'sirini
- b) Rang nazariyasini
- c) Transport shovqinini
- d) Fasad bo'yoqlarini

178. Issiqlik orollari effekti nimani bildiradi?

- a) Shaharda haroratning tabiiydan yuqori bo'lishini
- b) Suvning ko'payishini
- c) Havoning sovishini
- d) Rang pasayishini

179. Shahar chiqindilarini boshqarish nima?

- a) Chiqindilarni yig'ish va qayta ishlash tizimi
- b) Suvni isitish
- c) Yoritishni pasaytirish
- d) Fasadni bo'yash

180. Yashil energetika qaysi manbalarni anglatadi?

- a) Ekologik toza energiya manbalarini
- b) Ko'k rang berishni
- c) Asfalt materialini
- d) Past qavatlilikni

181. Shamollatiladigan shahar nima?

- a) Havo oqimi erkin o'tadigan shahar
- b) Suv to'planadigan shahar
- c) Yorug'lik yetishmasligi mavjud shahar
- d) Reklama ko'paygan shahar

182. Ekologik audit nimani anglatadi?

- a) Hududning ekologik holatini tahlil qilish
- b) Rang tahlilini
- c) Fasad tahlilini
- d) Konstruktsiya tahlilini

183. Shahar akustikasi nimani o'rganadi?

- a) Tovushning shahar makonida tarqalishini
- b) Fasad yorqinligini
- c) Transport tezligini
- d) Rang palitrasini

184. Rekreatsion landschaft nima?

- a) Dam olish uchun mo'ljallangan landschaft
- b) Raqamli landschaft
- c) Yoritish landschafti
- d) Sanoat landschafti

185. Ekologik koridor nima?

- a) Tabiat unsurlarini bog'lovchi yo'lak
- b) Reklama zonasi
- c) LED yo'lak
- d) Sanoat yo'lakasi

186. Yashil me'morchilik nimani anglatadi?

- a) Ekologik materiallardan foydalanishni
- b) Faqat ko'k rangdan foydalanishni
- c) Shaffof panellarni
- d) Reklama chiroqlarini

187. Urban monitoring nima?

- a) Shahar jarayonlarini kuzatish
- b) Granit yotqizish
- c) Rang almashtirish
- d) Sanoat qurish

188. O‘simlik qoplarning asosiy ahamiyati nimada?

- a) Havo sifatini yaxshilashda
- b) Bannerlarni yopishida
- c) Trubalarni yashirishda
- d) Sanoatni kengaytirishda

189. Biofilik dizayn qanday ta‘sir ko‘rsatadi?

- a) Insonni tabiatga yaqinlashtiradi
- b) Rangni haddan oshiradi
- c) Sanoatni ko‘paytiradi
- d) Asfaltni qalinlashtiradi

190. Ekologik barqaror shahar uchun eng muhim omil qaysi?

- a) Resurslardan oqilona foydalanish
- b) Reklama soni
- c) Yoritish balandligi
- d) Ko‘cha kengligi

191. Urban iqlim strategiyasi nimaga qaratilgan?

- a) Shahar iqlimiga mos rejalarlashga
- b) Rang tanlashga
- c) Asfalt qalinligini oshirishga
- d) Bino balandligini kamaytirishga

192. Yashil zona nimani anglatadi?

- a) O‘simliklarga boy hududni
- b) Fasad bo‘yoqlarini
- c) Raqamli displeylarni
- d) Sanoat binolarini

193. Barqaror transport nimani bildiradi?

- a) Ekologik toza transportni
- b) Yuk mashinasini
- c) Samolyotni
- d) Tez haydashni

194. Urban sog‘liq tushunchasi nimani anglatadi?

- a) Shahar aholisi salomatligiga ta’sir etuvchi omillarni
- b) Sanoat darajasini
- c) Reklama sifatini
- d) Rang uyg‘unligini

195. Ekologik shahar modeli nimani ifodalaydi?

- a) Tabiat va shahar uyg‘unligini
- b) Reklama tartibini
- c) Fasad ornamentini
- d) Yoritish kuchini

196. Shahar iqlimini yumshatish uchun nima muhim?

- a) Ko‘p yashil hududlar
- b) Ko‘p reklama
- c) Ko‘p asfalt
- d) Ko‘p yoritish

197. Aholi zichligi ekologiyaga qanday ta’sir qiladi?

- a) Resurslarga yuklamani oshiradi
- b) O‘simliklarni ko‘paytiradi
- c) Yoritishni kamaytiradi
- d) Rangni pasaytiradi

198. Energiya samarador binolar qanday bo‘ladi?

- a) Kam energiya sarflaydi
- b) Ko‘p reklama ishlatadi
- c) Yorqin bo‘yaladi
- d) Suv bilan to‘ldiriladi

199. Ekologik xavf omillaridan biri qaysi?

- a) Transport chiqindilari
- b) Rang o‘zgarishi
- c) Fasad yorqinligi
- d) Reklama turi

200. Shahar ifloslanishini kamaytiruvchi omil qaysi?

- a) Yashil hududlar sonining ko‘payishi
- b) Asfaltning qalinlashishi
- c) Reklama soni
- d) Yorug‘lik ifloslanishi

ADABIYOTLAR

1. Isakov E.X. *Shaharsozlik asoslari*. TATU nashriyoti, 2018. Toshkent.
2. Mustayev B.B. *Innovatsion landshaft dizayni*. SamDAQI nashriyoti, 2020. Samarqand.
3. Abdurahmonov A. *Arxitektura tarixi*. O‘zbekiston Milliy universiteti, 2015. Toshkent.
4. Inoyatov S. *Shahar muhiti ekologiyasi*. TDPU nashriyoti, 2019. Toshkent.
5. Tursunov M. *Shaharsozlik nazariyalari*. Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, 2016. Toshkent.
6. Jo‘rayev A. *Landshaft arxitekturasi asoslari*. SAQU nashriyoti, 2017. Toshkent.
7. Yo‘ldoshev O. *Arxitektura kompozitsiyasi*. 2014. Toshkent.
8. Rasulov R. *Qurilish materiallari va ularning estetik xususiyatlari*. 2013. Toshkent.
9. O‘razov B. *Dizayn psixologiyasi*. 2021. Toshkent.
10. Normatov P. *Landshaft dizaynida innovatsion yondashuvlar*. 2020. Toshkent.
11. Yigitaliyev A. *Shahar estetikasining asosiy tamoyillari*. SamDU, 2018. Samarqand.
12. Karimov A. *Arxitektura konstruksiyalari*. 2012. Toshkent.
13. Nuriddinov I. *Shahar ekologik muammolari*. 2016. Andijon.
14. Qodirov F. *Reklama va vizual kommunikatsiya*. 2017. Toshkent.
15. Umarov N. *Rangshunoslik asoslari*. 2018. Toshkent.
16. Xasanov K. *Shahar maydoni dizayni*. 2020. Buxoro.
17. Mahmudov Sh. *Urbanistika faniga kirish*. 2021. Toshkent.
18. Mirzayev T. *Shahar landshafti va ekologiya*. 2019. Nukus.
19. Hamroyev E. *Jamoat joylari dizayni*. 2017. Toshkent.
20. Qambarov D. *Raqamli shahar texnologiyalari*. 2022. Toshkent.
21. Rajabov B. *Sanoat arxitekturasi*. 2014. Toshkent.
22. G‘aniyev N. *Favvoralar va suv inshootlari dizayni*. 2018. Namangan.
23. Xudoyberdiyev U. *Arxitektura falsafasi*. 2019. Toshkent.
24. Sharipov H. *O‘zbek shaharlarining tarixiy rivoji*. 2015. Toshkent.
25. Salimov A. *Mahalliy landshaft arxitekturasi*. 2017. Farg‘ona.
26. Azizov R. *Shahar transport tizimlari dizayni*. 2018. Toshkent.
27. Abdullayev O. *Interyer va eksteryer dizayn asoslari*. 2020. Andijon.
28. Qutlimuratov J. *Yoritish texnologiyalari*. 2021. Nukus.
29. Rasulova G. *Shahar madaniyati va identiteti*. 2019. Toshkent.
30. Sodiqov B. *O‘zbekiston me‘morchiligi tarixi*. 2014. Toshkent.
31. O‘razbayev A. *Arxitektura merosi va zamonaviylik*. 2020. Toshkent.
32. Po‘latov K. *Urban kompozitsiya asoslari*. 2022. Toshkent.

33. Xalilov M. *O'simliklar bilan landshaft bezash*. 2018. Qarshi.
34. Qo'chqorov L. *Ekologik barqaror dizayn*. 2021. Toshkent.
35. Sa'dullayev A. *Arxitektura chizmachiligi*. 2015. Toshkent.
36. Rahimov B. *Ko'cha dizayni va jamoat makonlari*. 2020. Buxoro.
37. Ismatullayev Sh. *Me'moriy shakllar nazariyasi*. 2019. Toshkent.
38. Yo'ldosheva F. *Landshaft psixologiyasi*. 2022. Samarqand.
39. Abdullayeva M. *Shahar reklama estetikasi*. 2021. Toshkent.
40. "Toshkent shahar bosh rejasi" rasmiy hujjati, 2019. Toshkent shahar hokimligi.

TURKIYA ADABIYOTLARI

41. Korkmaz A. *Kentsel Tasarım İlkeleri*. Ankara Üniversitesi Yayınları, 2016. Ankara.
42. Gür S. *Mimarlıkta Mekân Kuramı*. İTÜ Yayınları, 2014. İstanbul.
43. Tekeli İ. *Kentsel Mekânın Üretimi*. Tarih Vakfı, 2011. İstanbul.
44. Erkan Y. *Kentsel Planlama Esasları*. Nobel Akademik Yayıncılık, 2018. Ankara.
45. Aydemir Ş. *Peyzaj Mimarlığı Temelleri*. Çizgi Kitabevi, 2016. Konya.
46. Uçkan B. *Kentsel Estetik ve Tasarım İlkeleri*. İmge Kitabevi, 2019. Ankara.
47. Güngör H. *Şehir ve Kimlik*. Diyanet Yayınları, 2017. Ankara.
48. Aru K. *Şehircilik Bilgisi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, 2005. İstanbul.
49. Özdemir A. *Peyzaj Tasarımında Bitkiler*. Nobel Yayınları, 2018. Ankara.
50. Yıldırım K. *Mekân Algısı ve Renk*. Detay Yayıncılık, 2013. Ankara.
51. Kılıç M. *Dijital Kent ve Akıllı Şehirler*. Pegem Akademi, 2020. Ankara.
52. Altaban Ö. *Kentsel Dönüşüm Politikaları*. İletişim Yayınları,, 2015. İstanbul.
53. Tekin O. *Aydınlatma Tasarımı*. Birsen Yayınevi, 2017. İstanbul.
54. Çokçağlayan B. *Mimari Estetik ve Mekân*. Yazıt Yayıncılık, 2018. İstanbul.
55. Karaaslan F. *Kentsel Peyzaj Tasarımı*. Beta Yayınevi, 2012. İstanbul.
56. Tonoğlu M. *Kentsel Rekreasyon Alanları Tasarımı*. Nobel Yayınları, 2019. Ankara.
57. Bayram A. *Kent Sosyolojisi*. Çizgi Kitabevi, 2015. Konya.
58. İnal Çekiç T. *Mekânın Üretimi ve Kent*. İletişim Yayınları, 2018. İstanbul.
59. Demir S. *Kentsel Ekoloji*. Palme Yayıncılık, 2019. Ankara.
60. Özkan S. *Mimarlıkta Kimlik Arayışları*. Yapı Kredi Yayınları, 2007. İstanbul.
61. Şahin O. *Peyzaj Ekolojisi*. Detay Yayıncılık, 2016. Ankara.
62. Türkdogan O. *Kent ve Kültür*. IQ Yayıncılık, 2014. İstanbul.

63. Ersoy M. Peyzaj Mimarisi Planlama. Nobel Yayıncılık, 2017. Ankara.
64. Karakuş C. Kent İçi Yaya Mekanları Tasarımı. Birsen Yayınevi, 2020. İstanbul.
65. Doğan A. Kentsel Isı Adaları ve İklim. TUBİTAK Yayınları, 2018. Ankara.
66. Çiftçi A. Kentsel Donatı Elemanları Tasarımı. Detay Yayıncılık, 2019. Ankara.
67. Yılmaz B. Dijital Medya ve Kentsel Mekân. Dergah Yayınları, 2021. İstanbul.
68. Erdiç S. Kentsel Aydınlatma Sistemleri. Nobel Yayınları, 2020. Ankara.
69. Yücel G. Kentsel Reklam ve Görsel İletişim. Alfa Basım Yayın, 2019. İstanbul.
70. Türk Mimarlar Odası. Türkiye Kentsel Tasarım Rehberi. TMMOB, 2020. Ankara.

INTERNET MANBA

71. UN-Habitat – Urban Development Knowledge Platform. <https://unhabitat.org>
72. World Bank Urban Development Data. <https://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment>
73. OECD Urban Policy Platform. <https://www.oecd.org/regional/urban>
74. MIT Senseable City Lab. <https://senseable.mit.edu>
75. MIT OpenCourseWare – Architecture & Urban Design. <https://ocw.mit.edu>
76. Harvard GSD – Urban Design Resources. <https://www.gsd.harvard.edu>
77. ASLA – Landscape Architecture Foundation. <https://www.asla.org>
78. Landscape Architecture Foundation (LAF) Case Studies. <https://www.lafoundation.org>
79. ArchDaily – Architecture & Urbanism Articles. <https://www.archdaily.com>
80. Dezeen – Design & Urban Innovations. <https://www.dezeen.com>
81. International Dark-Sky Association (Light Pollution Resources). <https://www.darksky.org>
82. IES (Illuminating Engineering Society). <https://ies.org>
83. Smart Cities Council. <https://smartcitiescouncil.com>
84. European Lighting Handbook (CIE). <https://cie.co.at>
85. IPCC – Urban Climate Change Reports. <https://www.ipcc.ch>
86. APA – American Planning Association. <https://planning.org>
87. Urban Land Institute (ULI). <https://uli.org>
88. DIALux (Professional Lighting Simulation Software). <https://www.dialux.com>

Darslik

Baikulova Nasiba Abdunabiyevna

**SHAHAR MUHITINING
ESTETIKASI**

Subscribe to print 25/02/2026. Format 60×90/16.

Edition of 300 copies.

Printed by “iScience” Sp. z o. o.

Warsaw, Poland

08-444, str. Grzybowska, 87

info@sciencecentrum.pl, <https://sciencecentrum.pl>

“Shahar muhitining estetikasi” fanining maqsadi talabalarga shahar makonining estetik shakllanish qonuniyatlari, me'moriy-makoniy kompozitsiya tamoyillari hamda shahar muhitida vizual uyg'unlikni ta'minlash usullarini o'rgatishdan iboratdir. Fan shahar muhitining badiiy qiyofasi, uning ijtimoiy, madaniy va psixologik ta'sirini chuqur anglashga yo'naltirilgan.

Ushbu fan: shahar muhitining estetik tushunchalari, uning shakllanish omillari va jamiyat hayotidagi ahamiyati bilan tanishtiradi; tarixiy va zamonaviy shahar makonlarida estetik yondashuvlarning rivojlanishini tahlil qiladi; me'moriy shakl, rang, mashtab, landshaft va dizayn elementlarining o'zaro uyg'unligini baholash ko'nikmalarini shakllantiradi; jamoat makonlarining estetik sifatini oshirishga qaratilgan me'moriy-badiiy yechimlarni anglashga o'rgatadi.

Fanning asosiy vazifasi bo'lajak mutaxassislarda shahar muhitiga nisbatan estetik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, badiiy didni shakllantirish hamda shahar makonini yaxlit va jozibador muhit sifatida idrok etish qobiliyatini mustahkamlashdan iboratdir.

ISBN 978-83-68188-36-3

9 788368 188363